

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 38

Заснований у липні 1999 року

Виходить два рази на рік

Полтава
2017

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific and theoretical journal

Issue 38

Founded in July, 1999

Issued twice a year

Poltava
2017

УДК 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

ЗАСНОВНИКИ

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Андрущенко В. П.** – доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
- Бичко І. В.** – доктор філософських наук, професор
- Васіляуксенє Алдона** – доктор історичних наук, професор
Шяуляйського Університету (Литва)
- Єрмоленко А. М.** – доктор філософських наук, професор
- Загороднюк В. П.** – доктор філософських наук, професор
- Кисельов М. М.** – доктор філософських наук, професор
- Колодний А. М.** – доктор філософських наук, професор
- Кравченко П. А.** – доктор філософських наук, професор
- Любимий Я. В.** – доктор філософських наук, професор
- Лях В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Малахов В. А.** – доктор філософських наук, професор
- Попович М. В.** – доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
- Райда К. Ю.** – доктор філософських наук, професор
- Сидоріна Т. Ю.** – доктор філософських наук, професор кафедри
історії філософії Національного дослідного
університету «Вища школа економіки» при
Уряді Російської федерації
- Хамітов Н. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шевченко В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шенгерій Л. М.** – доктор філософських наук, професор
- Яроцький П. Л.** – доктор філософських наук, професор

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

Головні редактори: **Колодний А. М., Кравченко П. А.**

Філософські обрії: Наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Вип. 38. – К. ; Полтава, 2017. – 160 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15491-4083, ПР від 22.06.2009 р.

UDC 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

FOUNDERS

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

EDITORIAL BOARD

- Andruschenko V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, academician NAS of Ukraine
- Bychko I.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Vasilyauskyenye Aldona** – Doctor of History, Professor Shyaulyayskiy University (Lithuania)
- Ermolenko A.M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Zagorodniuk V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kiselev M.N.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kolodniy A. M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kravchenko P.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ljubivoje Y.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Lyakh V.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Malakhov V.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Popovich M.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Academician NAS of Ukraine
- Reid K. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Sydorina T. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the History of Philosophy, National research university «Higher School of Economics» under the Government of the Russian Federation
- Khamitov N.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Shevchenko B.B.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Yarotskiy P.L.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

EDITORSHIP OF THE JOURNAL

Editor-in-chiefs: Kolodnyi A. M., Kravchenko P. A.

Philosophical horizons : a scientific-theoretical journal / Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine, Poltava Korolenko National Pedagogical University. – Issue 38. – Kyiv ; Poltava, 2017. – 160 p.

Testimonial about the state registration KV № of 15491-4083, PR from 22.06.2009

ЗАТВЕРДЖЕНО:

*вченою радою Полтавського
національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
протокол № 9 від 22 грудня 2017 р.*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Данильян Олег Геннадійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Йосипенко Оксана Миколаївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України;

Фейзієв Джаваншир Ейюб оглу – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії, соціології і права Національної академії наук Азербайджану.

Науково-теоретичний журнал
«Філософські обрії» зареєстровано в
міжнародних каталогах періодичних видань
та баз даних:

Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar (Гугл Академія)

Журнал включений у Всеукраїнський
реєстр наукових видань, належить
до періодичних видань, що мають
бібліометричні профілі та входить до
переліку фахових видань України у галузі
«Філософські науки»

Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде. Рукописи не повертаються. Думка авторів опублікованих матеріалів може не збігатися з редакційною.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

http://pnpu.edu.ua/ua/philosophical_horizons.php

APPROVED:

*by scientific advice board
of Poltava Korolenko National
Pedagogical University
protocol № 9 from 22 december, 2017*

REVIEWERS:

Danyliyan Oleh H. – Doctor of Philosophy, Professor, Head of Department of Philosophy of Law, the Yaroslav Mudryi National Law University;

Yosypenko Oksana Nikolaevna – Doctor of Philosophy, Senior Researcher, Department of History of Foreign Philosophy at the Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine;

Feyziyev Dzhavanshyr Eyyub oglu – PhD, senior researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences.

Scientific and theoretical journal
«Philosophical Horizons» registered in the
international directories of periodicals
and databases:
Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar
Journal is included in the
Register of Ukrainian scientific publications,
belongs to periodicals with bibliometric
profiles and is included to the list of
professional editions of Ukraine in the field of
«Philosophy»

Editorial board follows policy of review as «Double blind peer review». Editorial board does not practice correspondence concerning the results of the review. Manuscripts will not be returned. The idea of the published material may be different from the editorial.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

<i>Мандрищук Л.А.</i> У пошуках нового гуманізму. Карл Ясперс і сучасність	10
<i>Блоха Я.Є.</i> Ідея політичної справедливості в античній філософії (на основі поглядів Платона та Арістотеля)	23

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

<i>Кравченко П.А.</i> Ідентичність та національна історична освіта	30
<i>Усанова Л.А.</i> Проблема ідентичності: між масовізацією та індивідуалізацією	41
<i>Ямчук П.М.</i> Провідні морально-етичні концепти європейського досвіду державотворення в ХХ столітті: Войцех Ярузельський, Маргарет Тетчер (прикладі до осмислення в державотворчій та суспільнотворчій стратегії сучасної України)	51
<i>Усанов І.В.</i> Система і мережа: зміна технологій управління	61
<i>Коршак Н.В.</i> Глобалізація та мультилінгвізм – сутнісні властивості сучасного освітнього поступу	70

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Головіна Н.І.</i> Моральні проблеми сучасного суспільства і статус етики	80
<i>Цебрій І.В.</i> Філософське підґрунтя роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та його втілення в кінематографі ХХ століття ...	89
<i>Бєлова І.Й.</i> Мистецтво спілкування соліста й акомпаніатора у вітчизняному виконавстві	98

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

- Ангелова А.О.* Страждання старості як стимул для самовдосконалення (геронтософські аспекти буддизму) 107
- Гуржи В.С.* Мобілізаційний потенціал релігійно-мотивованої риторики проекту «Русській мір» під час подій, які відбулися в Донбасі в 2014 році 120

ЛОГІКА

- Шенгерій Л.М., Бойко Г.М.* Г. В. Ляйбніц: від доведення логічних правил і схем до символічного числення логіки 127

ПРО КНИГИ

- Кравченко П.А.* Книговидавнича серія «studies of humanism jesuits» у соціокультурному мейнстрімі гуманізації: Соціально-філософська рецепція. Рецензія на: Басенко Р. Європейський Ренесанс і молодіжна політика ордену єзуїтів : бібліографічний покажчик / Руслан Басенко. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. – 220 с. – (Серія «Studies of Humanism Jesuits»). – ISBN 978-966-2538-53-3. 137
- Перелік закладів обов'язкового розсилання журналу «Філософські обрії» 144

CONTENTS

HISTORY OF PHILOSOPHY

Mandryshchuk L.A. In search of a new humanism. Karl Jaspers and modernity	10
Blokha Ya. Ye. The ideas of political justice in antique philosophy (On the basis of the views of Plato and Aristotle)	23

SOCIAL PHILOSOPHY. PHILOSOPHY OF SCIENCE

Kravchenko P.A. Identity and national historical education	30
Usanova L.A. Problem of identity: massivization vrs. Individualization	41
Yamchuk P.M. Leading mental and ethical concepts of european experience creation of state in xx century: margaret thatcher by voycheh yaruzelsky (examples to the comprehension in modern state-creative strategies of modern Ukraine)	51
Usanov I. V. System and network: change of management technologies	61
Korshak N. V. Globalization and multilingualism as the essential properties of modern educational advancement	70

PHILOSOPHY OF CULTURE

Golovina N.I. Moral problems of modern society and status of ethics	80
Tsebriy I.V. Philosophical background of harriet beecher-stow's novel «uncle tom's cabin» and its objectification in the cinematography of xx century	89
Belova I.J. Art of communication of soloist and the accompanist in domestic execution	98

RELIGIOUS

- Anhelova A.O.** Sufferings of old age as a stimulus
for self-perfection (gerontosophical aspects of Buddhism) 107
- Gurzhi V.S.** The mobilization potential of the religiously-motivated
rhetoric of the project «russian world» during the events that took place
in donbass in 2014 120

LOGIC

- Shengerii L.M., Boyko G.M.** G.W. Leibniz: from proving
of logical rules and schemes to symbolic calculation of logic 127

ABOUT BOOKS

- Kravchenko P.A.** Book publishing series «studies
of humanism jesuits »in the socio-cultural mainstream humanization:
Socio-philosophical reception.
Review of: Basenko R. European Renaissance
and youth policy of the Jesuit Order:
bibliographic index / Ruslan Basenko. –
Poltava: Volodymyr Korolenko PNP, 2017. – 220 p. –
(Series of Studies of Humanism Jesuits). – ISBN 978-966-2538-53-3. 137

- List of institutions for compulsory delivering of the journal
«Philosophical horizons» 144

Лариса Мандрищук

МАНДРИЩУК Лариса Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського Національного університету імені Івана Франка. Сфера наукових інтересів – філософія екзистенції, екзистенціалізм, філософія Карла Ясперса, етика, філософія культури.

У ПОШУКАХ НОВОГО ГУМАНІЗМУ. КАРЛ ЯСПЕРС І СУЧАСНІСТЬ

Після негативного досвіду подій Двох світових воєн у першій половині ХХ ст. виникає критика класичного гуманізму, а також проблема пошуку нового гуманізму. Поряд з іншими екзистенційними філософами такими, як Сартр і Гайдеггер, цієї теми торкнувся також і Ясперс. У статті розглядається Ясперсове розуміння прийдешнього гуманізму, а також доводиться думка про те, що його бачення майбутнього гуманізму є важливим для сьогодення, оскільки воно ґрунтується на практичних порадах, як потрібно жити людині в конкретних умовах, у яких вона перебуває й сьогодні.

Ключові слова: *Карл Ясперс, філософія екзистенції, класичний гуманізм, прийдешній гуманізм, сучасність.*

Актуальністю теми незважаючи на те, що ідея гуманізму має довгу історію – більше, як дві тисячі років – найбільша цікавість до неї, все ж, спостерігається у ХХ та ХХІ стт. І це має свої причини. У період Ренесансу та Просвітництва, коли закріплюється ідея гуманізму як зразку образу досконалої людини, до якої у своєму житті та розвитку мала б прагнути кожна людина у суспільстві, формується класичний підхід до пояснення гуманізму, який на початку ХХ ст. був підданий певній критиці та кореляції. Підґрунтям для критики служила ідеалістична думка про те, що кожна людина може досягнути такого ідеалу людини шляхом поступового вдосконалення через освіту та виховання, безмежно розвиваючи у собі всі найкращі здатності. Проте, якщо в цей період найчастіше ставилося питання про те, як досягнути такого

ідеалу людини і розвинути у собі всі найкращі задатки, то, одночасно, настільки ж мало ставилося інше запитання: чи той досягнутий ідеал гуманної людини зберігається назавжди, як наслідок вже досягнутого результату, чи з часом він може також втрачатися? На відміну від Ренесансу та Просвітництва, для ХХ ст. було актуальним саме друге питання. Поштовх до зміни постановки питання спричинили Перша та Друга світові війни, завдяки яким сильно підкосилося ідеалістичне уявлення про поступове вдосконалення людини і її вже високий рівень гуманізму. Події цих воєн – масові вбивства, насильство, переслідування, звинувачення у не скоєному, тортури, депортації, тощо – показали, що досягнутий рівень гуманності людини не є стабільний і він може сильно змінюватися в одну чи протилежну сторону під впливом умов, у які потрапляє людина. Саме із цих причин в цей період багато мислителів із різних сфер так активно звернули свою увагу на проблему нового гуманізму і його класичне пояснення, в якому виявили підводні камені.

Одними із перших у філософії ХХ ст., хто намагалися заново подивитися на феномен гуманізму і його пояснити, виходячи із пережитого досвіду Двох світових воєн, були Жан-Поль Сартр, Мартін Гайдеггер і Карл Ясперс. Всі вони належали до екзистенційної традиції філософування і в першій чверті цього ж століття були вже добре відомими філософами у світі, а тому їх ідеї мали неабияку вагу у суспільстві. Першим із тріади цих філософів, хто звернувся до проблеми гуманізму, був Сартр: він прочитав лекцію в 1945 році, яка склала основу невеличкої праці «Екзистенціалізм є гуманізм» (1946). Метою цієї роботи була не так сама критика класичного розуміння гуманізму, як Сартр прагнув захистити екзистенціалізм від звинувачень, що цей напрям, нібито, звертає особливу увагу на погану сторону людини, через що його представників почали називати “натуралістами”¹. Саме на подолання такого звинувачення було спрямоване Сартрове обґрунтування екзистенціалізму як гуманізму, де він, дотримуючись думки про те, що існування людини передує її сутності, визначає екзистенціалістичний гуманізм як творення людиною самої себе.

---

1. Звинувачення, в основному, линули з боку комуністів та християн, на що Сартр у своїй праці «Екзистенціалізм є гуманізм» зазначив: «На всі ці звинувачення я постараяся тут відповісти; саме тому я і дав заголовок цій невеликій роботі «Екзистенціалізм є гуманізм». Багатьох, мабуть, здивує, що тут говориться про гуманізм. Ми спробуємо показати, у якому значенні ми це розуміємо. У будь-якому випадку ми можемо сказати із самого початку, що ми під екзистенціалізмом розуміємо вчення, яке робить можливим людське життя і в інший спосіб пояснює, що кожна істина та дія передбачає деяке оточення і людину» [1, с. 8].

Після Сартра питанням про гуманізм зацікавився й Гайдеггер у своїй невеличкій роботі «Лист про гуманізм» (1947), яка була першою його працею після Нюрнберзького процесу. Тема гуманізму була вибрана Гайдеггером не випадково, а лише як відповідь на лист Жана Бофре, молодого французького філософа. Бофре, прочитавши Сартрову роботу «Екзистенціалізм є гуманізм» і критично сприйнявши його екзистенціалістичне бачення гуманізму, написав Гайдеггеру листа із питанням про те, як можна повернути якийсь смисл слову “гуманізм” [2, с. 315]. Відповідь Гайдеггер намагався дати у «Листі про гуманізм», а також, на противагу до класичного підходу пояснення гуманізму, показати своє розуміння цього феномену з онтологічної перспективи, а саме – як погляд на людськість людини (чи її сутність) із її відношення до буття [2, с. 343].

Як Сартрове, так і Гайдеггерове пояснення гуманізму в той час викликали чималі дискусії, оскільки вони чітко відрізнялися від класичного підходу. Це в свою чергу підштовхнуло й іншого відомого екзистенційного філософа – Карла Ясперса – до піднятої теми про гуманізм. У доповіді «Про умови і можливості нового гуманізму», з якою Ясперс вперше виступив у 1949 році в Женеві на міжнародній зустрічі і яка згодом була оформлена у статтю, він поставив питання про можливість нового гуманізму, або, як його називає сам Ясперс, прийдешнього гуманізму (*das kommende Humanismus*).

Незважаючи на те, що ці три філософи належать до однієї екзистенційної філософської традиції і що їх роботи про гуманізм були написані одна за одною, вони також, у певній мірі, були написані й як реакція одна на одну: Гайдеггер критично відреагував на Сартрове бачення феномена гуманізму, а Ясперс дещо критично оцінив їх обох щодо цього питання². Так, наприклад, Райнер Віль, щодо Ясперсової статті про гуманізм зауважує: «П’ятдесят років назад – отже, пів століття тому – в Німеччині з коротким проміжком одна за одною з’явилися дві найпомітніші публікації щодо кризи гуманізму, пізніша з яких, хоча лише опосередковано, але, все ж таки, без сумніву, відноситься критично до попередньої. Ці публікації належали обом німецькомовним філософським мислителям, які зараховуються до найзначніших відтепер вже минулого

2. *Окрім певних критичних натяків про Гайдеггерове поняття гуманізму у своїй роботі про гуманізм, Ясперс щодо цього критично висловився й в своїх нотатках про цього філософа: «Те, що робив Г. [Гайдеггер], були “нелюдські” форми філософії, які людина у її свободі, її відповідальності, її самобутті пройшла втраченою, на користь екзистенціальній апаратурі функцій, чії форми внаслідок онтологізації, об’єктивізації є навіть не форми, а порожнє лушпиння. ... Ця дикість проти гуманізму (як *das Humane*, так і *die Humanität*) проти “культури”, проти “освіти” – (Ност: чую слово культура, знімаю з запобіжника свій пістолет) це ствердження варварства» [3, S. 188–189].*

20 ст.: перший з цих творів, знаменитий “Лист про гуманізм” Мартіна Гайдеггера, 1946 року; другий твір – стаття з назвою “Про умови та можливості нового гуманізму” Карла Ясперса, 1949 року» [4, с. 584]. Діалогічність між цими текстами простежується, як вдало підмітив Крістіан Айнзідель, також й в тому, що у своїй роботі про гуманізм Ясперс, подібно Сартру та Гайдеггеру, коротко викладає основні ідеї свого філософування [5, с. 3]. Проте Ясперсова робота про гуманізм з певних причин не викликала такого ажіотажу в академічному середовищі та прихильності широкого кола читачів, як праці його колега-філософів. Можливо, це було зумовлено відсутністю гострої критики класичного гуманізму, різних висловлювань щодо цього, а також й тим, що постать Ясперса, на відміну від Сартра і Гайдеггера, не була пов’язана із скандальними моментами. Це відбилося й в історико-філософських дослідженнях: коли йдеться про поняття гуманізму в екзистенційній філософській традиції, то, у порівнянні з двома іншими філософами, про Ясперса і його роботу «Про умови і можливості нового гуманізму» згадують доволі рідко³. В Україні ця ситуація виглядає набагато загостренішою, оскільки досліджень про Ясперсове поняття гуманізму практично немає, що було спричинено, у першу чергу, відсутністю перекладів цієї роботи. Це й зумовлює актуальність статті, а також її мету – дослідити Ясперсове поняття гуманізму, його бачення майбутнього гуманізму і показати актуальність його підходу для сучасності.

Ясперсове поняття гуманізму і три його основних питання щодо цього. Основним мотивом для написання Ясперсом роботи про гуманізм була, все ж, кризова післявоєнна ситуація, у якій перебувало тоді суспільство, а не його колеги-філософи, які раніше за нього підняли питання про гуманізм, чим привернули ще більшу увагу до своїх ідей. Цю кризову ситуацію Ясперс називає нігілістичною і виникає вона ще задовго до цього, але у повоєнний час ХХ ст. вона сягає свого найвищого піку. Про ту ситуацію Ясперс пише: «Людина виглядає так, ніби вона іде в ніщо. Вона схоплює ніщо у відчаї або в тріумфі знищення. З часів Ніцше стає дедалі голосніше: Бог є мертвий» [8, с. 266]. Цей нігілізм, за Ясперсом, можна спостерігати в існуванні людини того часу, яке, за його словами, перетворилося на масове існування: людина розчинилася в натовпі і губилася в типах, які нав’язувалися їй через пропаганду та кіно. А втративши свою індивідуальність у масі, людина часто своє відчуття повноцінності відновлювала також лише серед маси, що ще більше загострювало ситуацію. Адже у натовпі людина

---

3. Поняття гуманізму у Ясперсовій філософії досліджували: К. Айнзідель [5], С. Мьобус [6] (однак дана дослідниця не зверталася до Ясперсової роботи «Про умови і можливості нового гуманізму»), К. Торнхіл (про політичний гуманізм) [7].

ставала відкритою до фанатизму, вона швидко підпадала під будь-який негативний вплив і нею можна було легко маніпулювати.

Вихід із тієї нігілістичної та кризової ситуації, у якій перебувала тоді людина і, найголовніше, щоб вона не потрапила у майбутньому в подібну, Ясперс вбачав у формуванні нового гуманізму або, як він його ще називав, прийдешнього гуманізму. Саме нові завдання перед прийдешнім гуманізмом, які були б відмінними від завдань класичного гуманізму, мали б, на думку Ясперса, сприяти подоланню нігілізму, який в повоєнний час ХХ ст. досягнув своєї найвищої точки, і віднайденню смислів існування людини в тих умовах, в яких вона перебувала в той час. Міркуючи про прийдешній гуманізм, Ясперс зазначає: «Ми шукаємо наш прийдешній гуманізм із турботи про самих себе, про сучасну людину» [8, с. 265]. Тобто у пошуку прийдешнього гуманізму Ясперса не цікавив образ досконалої людини, який є основним і кінцевим завданням класичного гуманізму, і образ якої людина повинна була прагнути досягнути в своєму існуванні, а його турбувала “сучасна людина” і питання про те, що для неї може зробити новий гуманізм вже сьогодні. Для того, щоб дати відповідь про прийдешній гуманізм, Ясперс піднімає три питання, які поетапно мали б розкрити суть поставленого ним завдання:

- що таке є людина?
- у яких умовах перебуває сьогодні людина?
- який шлях гуманізму?

Перше питання: що таке людина?

Ставлячи дане питання, Ясперс не прагнув говорити про якийсь загальний образ людини, про що, здавалося б, і мала йти мова, коли йдеться про гуманізм, а прагнув підняти проблему пояснення сутності людини через її можливості. Оскільки будь-який образ людини її обмежує, то Ясперс воліє говорити про можливості людини, які проявляють її завжди по-іншому і які беруть свій початок із свободи. Людина, за Ясперсом, не може розглядатися лише як предмет, який можна до кінця пізнати, бо завдяки своїм можливостям, вона завжди виявляє у собі щось нове, про що вона сама до того часу не знала. Для Ясперса людина, з одного боку, існує як продукт природи і підпадає під детермінізм природного процесу як і все інше суще, а тому її можна розглядати як предмет дослідження, але з іншого боку, людина є й дещо більше і вона не може пояснюватися лише як предмет, який можна до кінця пізнати. З цього приводу Ясперс зазначає: «Якщо я розглядаю людину тільки як предметно-пізнавану природу, то я відмовляюсь від гуманізму на користь гомінізму⁴. Я бачу її тільки як природно родову

4. Термін гомінізм (*Homínismus*) ввів Вільгельм Віндельбанд на противагу до гуманізму (*Humanismus*) для означення прагматизму, який підпав під вплив Спенсерової еволюційної теорії, яка ґрунтується на відмиранні непридатних та

сутність. Всі окремі є тільки нескінченно багато, самі по собі байдужі екземпляри цього роду. Але я розглядаю її в її свободі, тому я розглядаю її в її гідності. Кожний окремий і я сам є незамінними, спільно стоїмо під високими вимогами» [8, с. 268].

Те, що людина відрізняється від будь-якого іншого суцього через свої здатності та можливості, виходить із свободи людини, якою, за Ясперсом, людина володіє завдяки трансценденції – Богу, який має різні прояви (Ягве, Отець, Будда, Аллах, тощо) і який створив людину. Володіючи свободою, людина може вибирати і в такий спосіб змінювати себе, відкриваючи у собі все нові можливості. Щодо цього Ясперс зазначає: «Людина є незавершена і така, що не завершується, та завжди ще відкрита в майбутнє. Нема тотальної людини, і її ніколи не дається» [8, с. 271]. Тобто жодний загальний образ людини не відповідає дійсності, ким є людина і ким має стати. Більше того, цей загальний образ обмежуватиме її тільки тими можливостями, які вона вже представила і не враховуватиме, що людина перебуває у постійному процесі самовідкриття своїх можливостей. В цьому власне й проявляється Ясперсова критика класичного гуманізму, який й ґрунтується на чіткому образі досконалої людини. Адже будь-який образ людини може не відповідати дійсності або містити хибне уявлення про людину. Підтвердженням цьому є приклад про образ ідеальної людини, який в різні періоди її існування був відмінним.

Оскільки Ясперс був релігійним мислителем, то розглядав людину як не самодостатню, хоч вона й володіє свободою, а як таку, котра існує завдяки трансценденції. Тому вважав, що людина не може бути собі самоціллю через кінцевий визначений образ досконалої людини. Наполягаючи на тому, що людина створена трансценденцією, Ясперс відстоював думку про те, що в своєму існуванні і розвитку людина повинна спрямовуватися на трансценденцію, а не на загальний надуманий образ людини, бо саме в такій спрямованості людина зможе відкривати всі свої найкращі можливості, які їй самій можуть бути невідомими.

Питання друге: в яких умовах перебуває сьогодні людина?

Міркуючи про кризову ситуацію повоєнних років, Ясперс визначив три основні небезпечні умови, які викликали у людини відчуття безпорадності і становлять загрозу для її майбутнього: техніка, політика та руйнування історичної пам'яті.

До питання про техніку у минулому столітті зверталися багато мислителів, оскільки це явище, стрімко розвиваючись, проявило свою неоднозначну суть: техніка не тільки полегшує спосіб існування люди-

---

виживанні придатних функцій у суспільному житті й утвердженні того, що служить для покращення практичного життя людини [див. 9, с. 208].

ни, але й ускладнює його. Цю приховану небезпеку помітив й Ясперс: в технічну епоху людина почала себе забувати і її існування почало перетворюватися на масове існування; вона також почала втрачати контроль над технікою, що може призвести в майбутньому до спустошення планети. Міркуючи про прийдешній гуманізм, Ясперс наголошував на тому, що він не повинен оминати проблеми техніки, але навпаки допомогти людині змінити її ставлення до техніки і за допомогою цього оволодіти нею.

Ще однією умовою, яка приховує у собі небезпеку, є політика. Ясперс наполягав на тому, що людина не може бути байдужою до правлячого політичного стану, в якому вона перебуває, оскільки її життя безпосередньо залежить від цього. Одне із основних завдань майбутнього гуманізму Ясперс вбачає в тому, що він не повинен залишатися в стороні, коли мова йде про політику, оскільки вона стосується свободи людини, а справжня свобода є лише тоді, коли всі вільні, а не лише окремі. Щодо цього Ясперс зазначає: «Тому живий гуманізм стане в союзі із силами, які справді хочуть сприяти долі і шансам всіх. Права людини є умовою людської, не бестіалізованої політики» [8, с. 275]. Тобто, прийдешній гуманізм повинен мати на меті виховувати в людині прагнення свободи та прагнення відстоювати свої права перед правлячою політикою, щоб не підпасти під її повний контроль, що часто переростає в терор.

До основних умов людського буття Ясперс також відносить спільне базове знання, що існує у формі понять, символів та традицій як спільна історична пам'ять. Небезпека цієї умови полягає в руйнуванні історичної пам'яті через неухважність людини до спільних традицій та обмежене навчання основ спільних знань. Новий гуманізм, за Ясперсом, повинен сприяти збереженню історичної пам'яті, оскільки вона є важливим елементом існування людини, бо зберігає відомості про людину та її досвід у минулому, і що обов'язково необхідне їй для її майбутнього.

Питання третє: **який шлях гуманізму є для нас можливим?**

Історію розвитку західноєвропейського гуманізму Ясперс, на відміну від Гайдеггера, який вважав, що гуманізм є виключно римським феноменом, виводив від греків: «Перший гуманізм є не римський, а сама грецька пайдея» [8, с. 282], в чому проявляється його опозиція до Гайдеггерового поняття гуманізму. Розглядаючи грецьку *παιδεία* як перший західноєвропейський гуманізм, Ясперс, тим самим, у поясненні суті цього феномену робить акцент на вихованні: «Гуманізм сутнісно є питанням виховання» [8, с. 282]. Одне із основних завдань гуманізму Ясперс вбачав у тому, щоб виховувати людину на найкращих здобутках людини попередніх епох, а саме — через твори, поезію, філософію, класичні мови, мистецтво, оскільки

ці здобутки становлять основу цінностей та спільних знань західно-європейської людини.

Однак попри всі позитивні моменти, Ясперс, подібно до Сартра і Гайдеггера, помітив й недолік класичного гуманізму, який полягає в тому, що гуманістичний ідеал розглядається як кінцева та завершальна мета розвитку людини. Але будь-який ідеал, згідно з Ясперсом, не може бути прототипом розвитку людини, оскільки він є надуманим і включає лише ті можливості людини, які вона вже проявила. Класичний гуманізм, який представлений як кінцева мета людини, не може бути останньою ціллю людини, бо її кінцева мета залишається завжди невідомою, а тому вона не може обмежуватися лише певним плануванням. З цього приводу Ясперс пише: «Гуманізм є тільки засобом, але не завершенням людського буття» [8, с. 283]. Гуманізм не може бути кінцевою метою людини, однак якщо, все ж таки, він нею стає, то людське існування втрачає свою справжність, бо людина в такий спосіб починає турбуватися швидше про ірреальне, наперед плануючи свої дії і, тим самим, втрачаючи пильність до своєї власної екзистенції⁵. Гуманізм, за Ясперсом, повинен виконувати посередню роль, а саме – роль виховання, цінності якого не є остаточною метою людини, а є лише основою для відкриття власної екзистенції, через яку людина віднаходить свій зв'язок із трансценденцією. З цього Ясперс робить висновок, що людина у своєму погляді на кінцеву ціль повинна орієнтуватися на трансценденцію, через зв'язок з якою вона відкриває у собі все нові можливості.

Небайдужою для нового гуманізму повинна бути й боротьба за незалежність і свободу людини. Згідно із Ясперсом, кожній людині властива внутрішня незалежність (*innere Unabhängigkeit*), яка пов'язана з історією, а точніше – вона існує, бо існує історія: «Внутрішня незалежність людини є, поки є історія, виросою проти загубленості в цілому» [8, с. 284]. Історію Ясперс розглядає як період, коли в людині виникло усвідомлення своєї внутрішньої незалежності, завдяки чому вона почала сприймати себе як окрему від всього іншого, бо до того вона знаходилася у поєднанні із цілим, єдиним. Внутрішню незалежність людина отримала від трансценденції і, на відміну від всього іншого сущого, що оточує людину, внутрішня незалежність притаманна виключно людині. Ця внутрішня незалежність має безпосередній зв'язок із свободою людини, бо саме на її ґрунті свобода реалізовується по-справжньому: лише людина, яка усвідомлює свою внутрішню неза-

---

5. Екзистенцію визначає Ясперс як те, що відноситься саме до себе і в цьому відношенні також й до трансценденції [10, с. 15], тобто самобуття людини чи її автентичність, завдяки якій людина співвідносить себе із собою. Суттєвий вплив на таке пояснення екзистенції Ясперсом мало його дослідження ідей К'єркегора, який Я чи самість людини розглядав у подібний спосіб.

лежність, тобто те, що вона є винятковою, окремою і відмінною від інших, має змогу реалізовувати свою свободу і нести відповідальність за свої вчинки. І якщо виникає проблема утиску цієї внутрішньої незалежності, то людина, за Ясперсом, повинна за неї боротись і особливо тоді, коли відсутня зовнішня політична свобода і панує насилля. Ясперс наполягає на тому, що новий гуманізм має утверджувати внутрішню незалежність та свободу кожної людини у суспільстві, таким чином вказуючи також й на його політичну участь. Як вдало підмічає Кріс Торнхіл, ця тенденція – політичної участі гуманізму – з'являється в Ясперсових ідеях саме після Другої світової війни та режиму Гітлера [7, с. 307–308], коли й відбувалося політичне насилля над свободою і відчуттям внутрішньої незалежності людини. Тому прийдешній гуманізм Ясперс не бачить без взаємозв'язку із політичною системою, адже він повинен утверджувати найкращі здобутки, цінності, демократичну форму правління в політичному житті суспільства, щоб в майбутньому не допустити подібних ситуацій.

Щодо актуальності Ясперсового поняття гуманізму для сучасності

Незважаючи на те, що про майбутній гуманізм Ясперс говорив ще в середині ХХ ст., проте його погляди на цю проблему мають цінність і для теперішнього часу, особливо якщо брати до уваги, що сьогодні у світі спостерігається загострення військових конфліктів між державами, пропаганда через засоби масової інформації, терористичні акції, посягання на свободу людини, стрімкий розвиток масової культури, тощо. Ясперс, переживши негативний досвід воєн і врахувавши недоліки класичного гуманізму, намагався поставити нові завдання перед прийдешнім гуманізмом: виховання людини на ґрунті спільних знань та традицій, бо ті передають цінний досвід минулих поколінь; відмова від кінцевого зразку ідеалу людини, за образом якого вона повинна виховуватися, оскільки такий зразок може містити хиби; звернення уваги на феномен техніки, під владу якої підпала людина, а також – на політику, оскільки від неї залежить зовнішня свобода людини; утвердження в людині усвідомлення власної внутрішньої незалежності і сприяння свободі людини у суспільстві. При цьому до цих завдань Ясперс намагався підійти з особливою скрупульозністю та практичністю, що ще більше підкреслює його небайдужість до зміни прийдешнього гуманізму. Безумовно, що найважливішу роль у цьому відіграла Друга світова війна, після якої Ясперс змінює свій підхід до розгляду феномена гуманізму – він переходить від метафізичного і абстрактного пояснення до більш практичного. Це відображається у самій постановці питання про новий гуманізм, а саме – Ясперса цікавлять конкретні умови того часу, у яких знаходиться людина: техніка, політика, проблема свободи людини. Саме в цій практичності завдань перед майбутнім гуманіз-

мом, про які свого часу говорив Ясперс, проявляється вся важливість його погляду на новий гуманізм й для сьогодення, оскільки людина й надалі залишається в умовах, близьких до минулого століття.

Одним із найяскравіших прикладів цьому є техніка, питання про яку стоїть ще нагальніше, ніж півстоліття тому, адже сьогодні техніка сягнула піку свого розквіту і людина потрапила під її ще більший вплив, що відображається у не контрольованості її використання людиною, у її пагубних впливах на здоров'я людини та на оточуюче середовище. В залежності від того, у який спосіб поводитиметься людина в подальшому із технікою і як її сприйматиме, таке майбутнє й чекатиме її: чи зможе людина за допомогою техніки полегшити та урізноманітнити свій спосіб життя, подбати про своє виживання та здоров'я, а також зберегти екосистему Землі у найкращому її стані, чи вона зробить себе ще більше безпомічною, хворою і доведе своє існування до стадії знищення. Ясперс був одним із тих мислителів, які у ХХ ст. намагалися привернути увагу суспільства до цієї проблеми, бо бачили, що загроза від техніки для людства і всього живого з часом починає лише збільшуватися. Тому, звісно, що коли йдеться про прийдешній, а також й сьогоднішній, гуманізм, то він не може залишатися осторонь від цієї великої небезпеки, на чому, зрештою, наголошував й сам Ясперс. Розглядаючи гуманізм як виховання найкращих задатків людини, однією із його ключових турбот є збереження людського роду, який техніка сьогодні ставить під загрозу. Тому майбутній гуманізм повинен бути спрямованим на те, щоб змінити ставлення людини до техніки, в якому вона буде свідомо бачити її користь та небезпеку і внаслідок цього прагнути користуватися технікою лише з благими намірами та користю для всього живого.

Після воєнних подій Ясперс зрозумів, що гуманізм не може залишатися осторонь й від політики, оскільки саме політична система визначає зовнішню свободу людини у суспільстві. Як тільки велика частина громадян усувається від нагляду за політичним життям у суспільстві, відразу виникає загроза утисків їх прав та свобод. Щоб сьогодні і в майбутньому уникнути насилля над свободою громадян та деспотичного правління, виховання людини не може обходитися без плекання в кожній людині її політичної свідомості та розуміння того, що її активна участь у суспільно-політичному житті є просто необхідною, оскільки саме її зацікавленість у цьому дає їй більше шансів на життя у демократичному та легітимному суспільстві. Бо лише в такому суспільстві, а не тоталітарному, враховується індивідуальність кожної окремої людини і це виражається у законах та правах суспільства, які утверджують свободу громадян.

Актуальність Ясперсового бачення прийдешнього гуманізму для сучасності відображається й в його думці, яка в історії філософії вже давно посіла своє вагомe місце і не є новою особливо для класичного гу-

манізму, що майбутній гуманізм не може існувати без збереження спільної історичної пам'яті. Оскільки гуманізм є сам по собі вихованням і, при цьому, вихованням найкращих задатків людини, то він і є можливим саме на ґрунті збереженого попереднього досвіду, завдяки якому людина знає про свої здобутки та невдачі і на основі цього прагне розвивати у собі найкращі можливості, щоб через виховання та освіту зберегти людський рід та у спільноті досягнути щастя. Сучасна людина, дбаючи про сучасний і майбутній гуманізм, не може відмовитися від спільних знань людства таких, як мистецтво, література, наука, філософія та інше, бо ці здобутки передають минулий досвід людства і вчать сучасну людину планувати і творити своє теперішнє та майбутнє. Так, наприклад, збереження і передача знань античного мистецтва наступним поколінням допомагає виховувати в людині любов до краси, а збереження пам'яті про спільний негативний досвід вибуху атомної бомби та великих воєн – оминати подібного у майбутньому.

Згідно з Ясперсом, майбутній гуманізм також повинен допомагати виховувати в людині усвідомленість власної внутрішньої незалежності, тобто усвідомленість того, що кожна окрема людина є винятковою та особливою і, що кожна людина має право на свою винятковість в межах суспільства, у якому вона живе. У протилежному випадку є небезпека, що суспільне існування може перетворитися на масове, де індивідуальність кожної людини стирається та уподібнюється до загальноновизнаного зразку, і що легко піддається маніпуляціям. Це завдання перед майбутнім гуманізмом в теперішній час є ще необхіднішим та ускладненішим, оскільки сьогодні питання про внутрішню незалежність кожної людини стоїть вже не в межах певної національної культури, а тоді, коли у світі відбувається стрімке змішання різних національних культур, на основі чого відбувається зіткнення різних культурних цінностей, світоглядів і традицій, що в свою чергу призводить до набагато більших конфліктів. Ці конфлікти і є, свого роду, боротьбою за внутрішню незалежність кожної окремої нації, кожної окремої людини, за бажання бути прийнятою оточуючими та за реалізацію своєї свободи у суспільстві. Однак, як показує досвід історії людства, вирішення цих конфліктів часто відбувається шляхом болючих помилок – через війни, агресію та насилля. Хоча одним із позитивних шляхів вирішення цих конфліктів і є гуманізм. Людина, як суспільна істота, прагне до об'єднання з іншими людьми, бо це створює умови для її виживання, а також сприяє розвитку її задатків та можливостей. Однак саме в суспільстві людина дізнається про саму себе як окремого, котрий є унікальним та відмінним від інших, і саме в суспільстві людина бореться за свою індивідуальність чи, як писав Ясперс, за свою внутрішню незалежність. Одну із найважливіших ролей у розв'язанні цього парадоксу відіграє гуманізм, оскільки саме гума-

нізм, як виховання людини, вказує на взаємопов'язаність всіх людей і їх спільне, але й також одночасно сприяє усвідомленню власної неповторності кожною окремою людиною. І як вдало підмітив Ясперс, завданням нового гуманізму, особливо, коли мова йде про сучасне суспільство, є допомогти сучасній людині реалізовувати свою свободу у ньому, не зраджуючи відчуттю своєї неповторності та відчуттю неповторності кожної окремої людини у суспільстві. Зрештою, це і є одна з основних цінностей, до якої прагне сьогоднішня демократія – користуватися власною свободою, не обмежуючи свободу інших, що в жодному випадку не є свавіллям, що може здатися на перший погляд, а є любов'ю, повагою та гідністю як до себе, так і до інших.

Також Ясперсова думка про те, що образ гуманної людини повинен лише сприяти вихованню людини, але не визначати кінцеву мету її розвитку, є вагомою й для сьогоднішнього погляду на гуманізм. На ній, зрештою, ґрунтувалася основна критика класичного гуманізму, і з чим погоджувалися як Сартр, так і Гайдеггер. Певний образ благородної та доброї людини повинен існувати у суспільстві, бо він є основою виховання і тим зразком, до якого людина у своєму вихованні прагне, однак, як вдало підмітив Ясперс, такий образ не може бути кінцевою метою людини, бо будь-який образ людини є утвореним у певний час та у певному місці, що й визначає вимоги до цього образу. Окрім того, часто цей образ не відповідає дійсності, бо складається із тих здібностей та відомостей про людину, які вже добре відомі їй самій, але який ніколи не демонструватиме ті задатки, які людина ще не проявила. В цьому й виявився недолік класичного гуманізму, який посіяв впевненість, що людина на початку ХХ ст. досягнула вже високу гуманність та цивілізованість, але яка зруйнувалася після подій Двох світових воєн.

Література

1. *Sartre J.-P.* Ist der Existentialismus ein Humanismus? / Jean-Paul Sartre; [übers. aus Franz.] // Sartre J.-P. Drei Essays. – Frankfurt a. M., Berlin, Wien : Ullstein, 1979. – S. 7–51.

2. *Heidegger M.* Brief über den Humanismus / Martin Heidegger // Heidegger M. Gesamtausgabe. Wegmarken. – Frankfurt a. M. : Vittorio Klostermann, 1976. – Bd. 9. – S. 312–364.

3. *Jaspers K.* Notizen zu Martin Heidegger / Karl Jaspers ; [Hrsg.: H. Saner]. – München : Piper, 1989. – 352 S.

4. *Wiehl R.* Glaube und Wissen angesichts der Krise des Humanismus / R. Wiehl // Zwischen Wissenschaft und Politik: Studien zur deutschen Universitätsgeschichte / [Hrsg.: A. Kohnle u. F. Engehausen]. – Stuttgart : Steiner, 2001. – S. 584–598.

5. *Einsiedel Ch.* Jaspers neuer Humanismus – Der Mensch im Spannungsfeld zwischen Technik und Politik / Christian Einsiedel. – München : Grin, 2000. – 21 S.

6. *Möbuß S.* Existenzphilosophie. Bd. 2. Das 20. Jahrhundert / Susanne Möbuß. – Freiburg, München : Karl Alber, 2015. – 336 S.

7. *Thornhill C.* Humanism and Wars: Karl Jaspers Between Politics, Culture and Law / Chris Thornhill // *Philosophical Faith and the Future of Humanity* ; [ed. by H. Wautischer, A. Olson, G. Walters]. – Heidelberg, London, New York : Springer, 2012. – S. 299–318.

8. *Jaspers K.* Über Bedingungen und Möglichkeiten eines neuen Humanismus / Karl Jaspers // Karl Jaspers. Rechenschaft und Ausblick. Reden und Aufsätze. – München : Piper, 1951. – S. 265–292.

9. *Windelband W.* Einleitung in die Philosophie / Wilhelm Windelband ; 2. Aufl. – Tübingen : Mohr, 1920. – 444 S.

10. *Jaspers K.* Existenzerhellung / Karl Jaspers // Jaspers K. Philosophie in 3 Bänden ; 3 Aufl. – Bd. 2. – Berlin : Springer, 1956. – 440 S.

Mandryshchuk L. A.

**IN SEARCH OF A NEW HUMANISM.
KARL JASPERS AND MODERNITY**

After the negative experience of the events of the Two World Wars in the first half of the 20th century arose the critique of classical humanism. The famous philosophers who raised the question about the critique of classical humanism and the question about finding a new humanism were Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger and Karl Jaspers who belonged to a single existential philosophical tradition. The first of these three philosophers, who began to critic the classical humanism, was Sartre in his work "Existentialism is a Humanism" (1946), after him followed Heidegger with his "Letter on Humanism" (1947) and Jaspers with his lecture "About conditions and possibilities of a New Humanism" (1949). Jaspers' work on humanism didn't gain such a great popularity as the other two works of Sartre and Heidegger, and therefore it remains beyond the big attention. This article investigates Jaspers' concept of humanism, his critique of classical humanism and also his vision of a future humanism. The negative experience of the events of the Two World Wars was a consequence of the crisis of classical humanism. To avoid similar negative experience in the future, Jaspers determined the major tasks ahead of coming humanism: the upbringing of a person on the basis of common knowledge that was gained from previous generations; the reinterpretation and taking of special cognizance of technology and politics; the perception of the ideal model of a human not as the final goal of human development, but as the basis for this development; the promoting the development of internal self-support and external freedom of a human in the society. The article substantiates the thesis that all these tasks that Jaspers posed in the middle of the 20th century in the face of coming humanism, are also very important for the present time and for our future humanism. Because nowadays a human is still in the similar conditions in which was a human a half-century ago. Moreover, some tasks ahead of humanism, for example the rethinking the phenomena of technology and politics, are today even more urgent.

Keywords: *Karl Jaspers, existential philosophy, classic humanism, coming humanism, modernity.*

Надійшла до редакції 20.07.2017 р.

УДК177.9 : 141 «652»
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133210>
orcid.org/0000-0002-0799-1789

Ярослав БЛОХА

БЛОХА Ярослав Євгенійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, заступник декана історичного факультету з навчальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії.

ІДЕЯ ПОЛІТИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ (НА ОСНОВІ ПОГЛЯДІВ ПЛАТОНА ТА АРИСТОТЕЛЯ)

У статті розкрито ідею політичної справедливості на основі аналізу поглядів представників періоду «високої класики» у розвитку грецької філософії – Платона та Арістотеля.

Встановлено, що як Платон та Арістотель стверджують, що політичною справедливістю є вимога, щоб кожен займався тим, що визначено йому його природою. У цьому сенсі найкращим станом є певний стійкий соціополітичний баланс, у рамках якого досягається загальна задоволеність і вирішуються конфлікти.

Ключові слова: *справедливість, рівність, нерівність, монархія, аристократія, демократія, олігархія, політія.*

Найважливішою характеристикою політичного мислення стародавніх греків був натуралізм – уявлення про те, що всім речам в цьому світі відповідають певні природні «зразки», які виступають в якості природного мірила кожної речі. У той же час саме життя ніби підказувало, що буття, частиною якого є людина, влаштоване ієрархічно – відповідно до деякого загального принципу, на основі якого стає можливим розрізняти якісні характеристики кожного елементу світобудови відповідно до певного уявлення про благо. Відповідно до даного уявлення, світ є впорядкованим Цілим, всередині якого ніщо не виглядає довільним: усі речі розташовуються у певному порядку, що утворює природну гармонію світобудови. Ця гармонія мислилася як універсальна: одночасно вона поширювалася і на універсум у цілому, і на соціально-політичну організацію, і на психо-фізичну структуру людської істоти.

© Я. Є. Блоха, 2017

На подібних космологічних уявленнях (що сягають своїм корінням в міфологію) політична філософія засновувала своє розуміння того, яким має бути справедливий устрій міста-держави, адже основою трактування категорії «справедливість» в античній політичній філософії була специфічна культура з властивим їй «полісним мисленням», замкнутим на певному політичному співтоваристві, локалізованому в часі та просторі [2].

Практичним же імпульсом для розгортання подібної політико-філософської рефлексії стало просте запитання: як припинити нескінченні громадянські війни і знайти таку форму політичної організації суспільства, яка задовольняла б усіх представників воюючих сторін? Власне, тут і виникає питання про особливий нормативний політичний порядок, у рамках якого вирішується проблема пропорційного розподілу політичної влади.

Так, Платон і Арістотель, які добре знали політичну практику демократичних Афін після Перікла (і знаковою подією тут є кара Сократа), в своїх роботах виступають суворими критиками демократії, по суті отожднюючи її з охлократією – владою натовпу, «чорні» [4, с.557-562]. Одночасно обидва мислителі є і противниками олігархічного правління (влада багатих), яке існувало в багатьох грецьких полісах. Завдання, яке ставлять перед собою і Платон, і Арістотель, полягає в тому, щоб знайти теоретичні підстави для політичного устрою, який ґрунтувався б не на користь бідної більшості (демократія) і не на домагання багатой меншості (олігархія), а на доводах розуму. При цьому кожен мислитель, вирішуючи загальну проблему, пропонує власний проект політичного устрою і власну логіку його обґрунтування.

Виводячи принцип справедливості з концепції будови космосу Птолемея, відповідно до якого кожна людина і кожна річ мають своє місце і функцію, відведену безособовим вселенським законом, Платон проводив аналогію між взаємозв'язками в природі і людському суспільстві. Він стверджував, що підтримка даного порядку і гармонії, як у взаєминах з природою, так і в житті громади, справедлива і мудра [2].

Міркування про політичну справедливість Платона в теоретичному плані обумовлені його космологічними і антропологічними поглядами. Згідно з основними положеннями платонівської космології, універсум має потрійну структуру: це вищий світ умосяжних ідей або прототипів; душа світу, що охоплює світ чуттєвих речей; тілесний світ чуттєво сприймаємих речей.

Ці три світи розташовані в ієрархічному порядку так, що умосяжні сутності розташовуються вгорі, а тілесні (чуттєві) – низу. Душа займає проміжне положення і за своєю природою ближча до Розуму.

Подібним чином відповідно до Платона влаштована і людська душа. У ній ми також знаходимо три основні начала: розумне, за допомогою якого людина здатна міркувати, пожадливе, яке спрямовує помисли людини до чуттєвих речей, і проміжне – шалене начало, яке за своєю природою тяжіє до розумного.

Гармонію, рівновагу всіх трьох начал людської душі, при якому безумовно панує розум, Платон і називає справедливістю. А людина, яка привела ці три начала в належну рівновагу, буде називатися справедливою. «Така людина не дозволить жодному з наявних у його душі начал виконувати чужі завдання або докучати одна одній взаємним втручанням: вона правильно відводить кожному з цих начал дійсно те місце, яке їм властиве; вона володіє собою, приводить себе в порядок, і стає сама собі другом ... » [4, с.443]. Навпаки, несправедливість – це «сум'яття і блукання різних частин душі, їх розгнuzданість і боягузтво і до того ж ще невігластво – словом, всіляке зло» [4, с.444]. Таким чином, справедливість людської душі – це правильний порядок панування, несправедливість же – порушення цього порядку.

Подібне розуміння етичної справедливості проєктується Платоном і на устрій держави. Ідеальна політична спільнота, якою вона зображена в трактаті «Держава», – це ієрархічне суспільство, що складається з трьох станів – філософів-правителів, воїнів (вартових) і ділків (ремісників та землеробів). Кожен стан має чітко окреслену сферу діяльності, вихід за межі якої розцінюється Платоном як вищий злочин. Так, завданням правителів є улаштування державного життя відповідно до вищих знань, завданням воїнів-вартових – охорона існуючого порядку, завданням нижчих прошарків – економічна діяльність на благо держави.

Подібно до етичної справедливості (справедливості окремої людини) політична справедливість, за Платоном, – це встановлення належних відносин панування [4, с.412].

Виправданням же подібного стану речей стає ідея про те, що люди неоднакові за своєю природою і від народження мають різні природні задатки. У одних від народження переважає розумне начало, інші – більше схильні до плотських задоволень. Останніх, вважає Платон, абсолютна більшість. Але якщо суспільство, подібно до душі, розділяється на розумну і нерозумну частини, то воно повинно бути точно так же приведене у відповідність до принципу ієрархії, яка стверджує панування розумного начала. Природним чином Платон приходиться до ідеї кастового суспільства, в якому правлять царі-філософи [3, с.18].

Проект Платона, незважаючи на його теоретичну стрункність, тим не менш, є утопічним, оскільки прагне гарантувати безпечне і найбільш сприятливе положення аристократії. Причому гарантувати від-

повідним чином – апеляцією до необхідності правління царів-філософів. Учень Платона Арістотель, в загальному керуючись тим же завданням (приборкання низинних інстинктів натовпу, як і нерозумних апетитів багатих), йде іншим шляхом, спрямовуючи свої теоретичні зусилля в першу чергу на те, щоб створити «працюючу», практично дієву теорію справедливого міста-держави.

Проблема ускладнювалася тим, що на практиці існувала велика кількість полісів, котрі мали різний устрій, який більшою чи меншою мірою відповідав ідеальному зразку. Тому завданням філософа був не пошук абсолютного, ідеального варіанту, а спроба знайти таку форму політичного устрою (попередньо дослідивши всі наявні емпіричні форми), яка була б найбільш придатною для життя («гарне суспільство»). Тому якщо у Платона питання про справедливість отримує єдине і остаточне вирішення на основі звернення до якогось вічного і незмінного зразку, то у Стагірита немає однозначної відповіді на питання «Що вважати справедливим?». Логіка міркувань Арістотеля – політична, рухома швидше практичним розумом, а не абстрактним світоглядом, як у Платона.

На сторінках «Політики» при розборі права на владу різних категорій громадян найбільш труднощі у філософа викликає питання: хто повинен правити – основна маса вільнонароджених або тільки самі добродесні громадяни, яких в державі меншість? Якщо право перших на владу пов'язане з їх спадковою гідністю, то право других – безсумнівно, з їх особливими особистими якостями, які не можна ігнорувати. По суті, це питання про те, що є кращим – громадянська рівність, обумовлена давньою традицією, або нерівність, заснована на заслугах (меритократія) [3, с.19].

З одного боку, вибір здається очевидним: «Що ж означає, повинні панувати і стояти на чолі всього люди порядні? Але в такому разі інші неминуче втратять політичні права, як позбавлення честі займати державні посади» [1]. Повага честі і гідності вільного громадянина зобов'язує нас неухильно дотримуватися принципу громадянської рівності при розподілі посад, стверджує Арістотель. А це значить, що ми повинні зробити вибір на користь правління більшості, навіть якщо ця більшість складається не з найбільш добродесних громадян. Цьому знаходиться і своєрідне виправдання: «... адже може виявитися, що більшість, з якої кожен сам по собі і не є окремим, об'єднавшись, виявиться краще за тих, що не порізно, але в своїй сукупності, подібно до того як обіди в складчину бувають кращими за обіди, влаштовані на кошти однієї людини» [1].

Отже, за Арістотелем, вибір щодо того, що є кращим, – громадянська рівність або меритократія (влада заслужених) – завжди пови-

нен мати контекстуальний характер. Ні традиційні права більшості, ні виняткові права добросчесної меншості не можуть служити підставою для остаточного вирішення проблеми справедливості на користь тієї або іншої групи претендентів. Усе залежить від конкретної ситуації. В одних випадках слід керуватися принципом громадянської рівності, в інших – варто віддати перевагу нерівному розподілу. Спроба вирішити проблему справедливості на підставі тільки одного принципу – рівності або нерівності – неминуче веде до громадянських воєн і міжусобиць, що і демонструє приклад демократії та олігархії. Тому віддавати кожному своє – рівним рівне, а нерівним нерівне – Аристотель вважає сутністю справедливості [1]. У власне ж політичному плані Стагірит виступає прихильником змішаного правління, що поєднує в собі елементи демократії і олігархії, з сильною аристократичною складовою [1].

Таким чином, можемо стверджувати, що вирішення проблеми справедливості в політичній філософії Платона та Аристотеля включає в себе чотири основні моменти:

– уявлення про те, що рівність між людьми є не абсолютною, а відносною: цю ідею найкраще виражає принцип Аристотеля «рівне для рівних» (і навпаки, «нерівне для нерівних»). Виходячи з цього, справедливість трактується як вимога, щоб кожен займався тим, що визначено йому природою. У цьому сенсі найкращим станом є певний стійкий соціополітичний баланс, в рамках якого досягається загальна задоволеність і вирішуються конфлікти;

– пріоритет у всіх найважливіших суспільних справах віддається найкращим – аристократії, представники якої розглядаються як наймудріші, найбільш вправні і досвідчені в політиці і, що найголовніше, найбільш добросчесні. При цьому чеснота і розум (а також багатство) в античній традиції взаємопов'язані. Тому, як зазначає Лео Штраус, незважаючи на громадянські конфлікти, які розколювали давньогрецьке суспільство, в ньому існував стійкий консенсус щодо того, кого слід розуміти під «кращими» і кому повинна бути довірена політична влада [7, с.58];

– вирішення правових колізій досягається на основі практичного міркування, що приймає до уваги не лише інтереси тієї чи іншої партії, але перш за все суспільну користь (або благо). У цілому для грецької думки характерна орієнтація на пошук блага, що розуміється практично – як благоденство, процвітання, добробут суспільства в цілому. Звідси і трактування політики як мистецтва, постійного пошуку точок рівноваги, який виключає будь-які незручні або необережні рішення, здатні завдати шкоди громадській єдності;

– виходячи з даної практичної орієнтації, найкращою визнається змішана форма правління. Її відмінною рисою є те, що вона поєднує

в собі те краще, що є у інших форм – монархії, аристократії і політії, але при цьому виявляється вільною від їх недоліків. Саме тому є підстави вважати змішану форму найбільш стійкою і найменш схильною до морального і політичного псування.

Тобто Платон, по суті, був першим першим європейським мислителем, який створив цілісну концепцію політичної справедливості, виклавши її в трактаті «Держава». Арістотель продовжує політико-етичну лінію міркувань свого вчителя, однак пропонує абсолютно інше розуміння того, як повинно бути влаштоване справедливе суспільство. Саме арістотелівське розуміння справедливості згодом стане зразком для багатьох мислителів Середньовіччя і Нового часу, а також по-своєму відродиться в етичних концепціях сучасного арістотеліанства.

Література

1. *Аристотель*. Политика. Афинская полития [Электронный ресурс] / Аристотель; [Предисл. Е. И. Темнова]. – М.: Мысль, 1997. – 458 с. – Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=70821>
2. *Блоха Я. Є.* Принцип справедливості у філософії Платона та Арістотеля / Я. Є. Блоха // Філософські обрії. – 2016. – Вип. 36. – С. 79-87. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2016_36_10
3. *Канарш Г. Ю.* Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Канарш. – М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2011. – 236 с.
4. *Платон*. Государство / Платон. – СПб. : Наука, 2005. – 193 с.
5. *Утченко С.* Политико-философские трактаты Цицерона («О государстве» и «О законах») / С. Утченко // Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах / [Сост.: Веселовский И.Н., Горенштейн В.О., Утченко С.Л.; Отв. ред.: Утченко С.Л.]. – М. : Наука, Ладомир, 1994. – С. 153-174.
6. *Федорова М.М.* Классическая политическая философия / М. М. Федорова. – М. : Издательство «Весь мир», 2001. – 224 с.
7. *Штраус Л.* Ведение в политическую философию / Л. Штраус; [пер. с англ. М. Фетисова]. – М.: Логос, Праксис, 2000. – 364 с.

1. *Aristotel*. Politika. Afinskaya politiya [Elektronniy resurs] / Aristotel; [Predisl. E. I. Temnova]. – M.: Myisl, 1997. – 458 s. – Rezhim dostupu: <https://www.e-reading.club/book.php?book=70821>

2. *Blokha Ya. Ye.* Prynysyp spravedlyvosti u filosofii Platona ta Aristotelia / Ya. Ye. Blokha // Filosofski obrii. – 2016. – Vyp. 36. – S. 79-87. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2016_36_10

3. *Kanarsh G.Yu.* Sotsialnaya spravedlivost: filosofskiye kontseptsii i rossiyskaya situatsiya : monografiya / G. Yu. Kanarsh. – M. : Izd-vo Mosk. gumanit. un-ta. 2011. – 236 s.

4. *Platon*. Gosudarstvo / Platon. – SPb. : Nauka, 2005. – 193 s.

5. *Utchenko S.* Politiko-filosofskiye traktaty Tsitserona («O gosudarstve» i «O zakonakh») / S. Utchenko // Tsitseron Mark Tulliy. Dialogi: O gosudarstve; O zakonakh / [Sost.: Veselovskiy I.N., Gorenshteyn V.O., Utchenko S.L.; Otv. red.: Utchenko S.L.]. – M. : Nauka. Ladimir. 1994. – S. 153-174.

6. *Fedorova M.M.* Klassicheskaya politicheskaya filosofiya / M. M. Fedorova. – M. : Izdatelstvo «Ves mir». 2001. – 224 s.

7. *Shtraus L.* Vedenie v politicheskuyu filosofiyu / L. Shtraus; [per. s angl. M. Fetisova]. – M.: Logos, Praxis, 2000. – 364 s.

Blokha Ya. Ye.

THE IDEAS OF POLITICAL JUSTICE IN ANTIQUE PHILOSOPHY (ON THE BASIS of the views OF PLATO and Aristotle)

The article reveals the idea of political justice based on the analysis of the views of Plato and Aristotle, the representatives of the period of “high classics” in the development of Greek philosophy.

It was established that the basis of the interpretation of the category “justice” in the ancient political philosophy was a specific culture with its “polis thinking”, which was limited to a certain political community, localized in time and space (a polis).

It is figured out that Plato and Aristotle argue that a political justice is a requirement for everyone to be engaged in what is determined by his or her nature. In this sense, the best stage is a certain stable socio-political balance, in which overall consent is achieved and conflicts are resolved. In their opinion, the priority of all the most important public affairs is given to the best ones – the aristocracy, whose representatives are regarded as the wisest, most skilled and experienced in politics and, most importantly, the most virtuous. However, given that there were a large number of policies that had a different arrangement that corresponded more or less to the ideal pattern, Aristotle did not have an unambiguous answer to the question “What should be considered as fair?”, while in Plato’s opinion the question of justice gets a single and final answer on the basis of appeal to some eternal and immutable sample.

Key words: *justice, equality, inequality, monarchy, aristocracy, democracy, oligarchy, politeia.*

Надійшла до редакції 17.10.2017 р.

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА

Виявом внутрішньої людської історичності є її ідентичність як сукупність певних характеристик індивіда, що роблять його саме цією, а не іншою особистістю упродовж його життя, конструюючи як неповторне єство. Ідентичність як певна незмінність є результатом процесів соціалізації, які відбуваються у часі. Історичний вимір пронизує всі складові людської ідентичності. Історичність породжує як своє зовнішнє прив'язаність до певного способу переживання минулих станів, теперішнього та образів уявленого майбутнього. Чинник збереження ідентичності – людська пам'ять, специфікою якої є не копіювання попередніх вражень, а швидше їх пригадування. На основі цього формується історична свідомість – колективна чи індивідуальна, головним фактором чого є національна історична освіта.

***Ключові слова:** ідентичність, індивід, історія, історична свідомість, історичне мислення, національна історична освіта, особистість, соціалізація, українознавство, цінності.*

Актуальність теми. Наукове осмислення суті національної історичної освіти, її змісту, значення методологічних принципів, забезпечення її українознавчої спрямованості перебуває на початковій стадії. У наявних працях [1; 2; 3; 4] з'ясовуються окремі аспекти цієї широкої проблеми, вказується на взаємозв'язок історії та українознавства, їх виховну роль. Нині потрібен синтез поглядів на шляхи становлення системи національної історичної освіти та посилення її українознавчої спрямованості.

Тому, **метою** цієї статті є розкриття ролі національної історичної освіти в процесі формування ідентичності особистості як певної сталості.

Сучасний етап суспільно-політичного розвитку України, загроза її цілісності і самій державності об'єктивно диктує необхідність засвоєння всіма громадянами держави правдивої і нефальшованої історії українського народу. Але, крім вивчення політичної історії, для формування ідентичності особи, необхідно і «Українознавство» як наука та навчальна дисципліна, яка не тільки не підміняє українську та зарубіжну історії, а, навпаки, стимулює їх розвиток і засвоєння, оскільки інтегрує надбання галузевих наук і вибудовує на цій основі якісно нову систему знань про Україну й українство. За своїм змістом і наповненням історичний компонент українознавства суттєво відрізняється як від шкільних, так і від вузівських історичних дисциплін. Ідеться про значно вищий рівень узагальнень і систематизації знань не стільки про конкретні події і факти, скільки про явища, тенденції та закономірності історичного процесу в їх органічному поєднанні з напрацюваннями філософської, правничої, культурологічної, етнографічної, філологічної та інших наук щодо ключових проблем розвитку етносу, нації, мови, культури і держави [3, 5, 6]. Хоча такий підхід до «українознавства» і викликає скепсис з боку частини суспільствознавців.

Відповідно до методичних рекомендацій Програми з українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України у розробці уроків з українознавства передбачено залучення до проведення уроків учителів з інших предметів (історії та географії України, біології), викладачів кафедр української літератури, української мови, філософії, педагогіки, культури, психології, валеології тощо.

За основні форми занять з українознавства взято уроки-конференції, уроки-семінари, уроки-екскурсії, уроки-брифінги, уроки-спостереження, уроки-бесіди та інші.

Історія закладає міцний фундамент історичної свідомості, наукового світогляду кожної людини, прищеплює високі морально-етичні якості, формує її як громадянина і патріота. Серед найголовніших дидактичних принципів вивчення і засвоєння історії є системність, безперервність і наступність, тобто спадкоємність історичної освіти, яка охоплює всі сходинки формування історичної свідомості, починаючи від родинного виховання, дошкільного та шкільного навчання і закінчуючи вищою, післядипломною та самоосвітою [5].

Нові історичні повороти спричиняють нові ідеї, цінності і нові освітні реформи, що припускають формування моделі «нової людини», її ідентичності. Що стосується виховання історичним знанням, то воно починається у школі, а потім продовжується у вищому навчальному закладі. Всезростаючі обсяги інформації вже сьогодні вимагають перегляду відомих і досить різноманітних методик викладання історії.

У цьому випадку перспективні дослідницькі практикуми, колоквиуми, евристичні системи занять, лекційно-семінарська залікова технологія, проектна діяльність, творчі занурення в історичну епоху чи окрему ситуацію, конференції, дидактичні ігри, заняття учнівських кафедр. Результативність навчання історії досяжна при такому навчанні лише за умови обліку, так званих, особливостей індивідуальних освітніх траєкторій старшокласників. Безпосереднім і єдиним критерієм оцінки тієї чи іншої технології навчання є особистісний ріст результатів навчання.

В українській школі викладання історії пов'язане з великими труднощами. З одного боку, чимало громадян старшого віку вимагають, щоб школа навчала їхніх онуків за звичними для них підручниками і програмами. Відмову від історичних міфів вони сприймають як зловмисну акцію. З іншого боку, в школі поширилися підручники і посібники, перенасичені міфами антирадянського змісту. За цих умов особливо ефективним стає формування історичної культури старшокласників засобами позакласної роботи. Вдалою у цьому напрямі є діяльність Всеукраїнської асоціації викладачів історії і суспільних дисциплін «Нова Доба», яка започаткувала, починаючи із 1997 року, регулярну програму учнівських історичних конкурсів «Слідами історії» [7].

Працюючи над історичним пошуком, учні заглиблюються в досить глибоке минуле, у ньому знаходять вражаючі деталі, завдяки яким історія стає для них рельєфною, об'ємною, наповненою живим змістом. Використовується пам'ять дорослих членів сім'ї, які чули розповіді своїх батьків і дідів про школу. Вчителі історії шукають відповідь на багатогранне питання: як в умовах різноманіття підручників знайти найбільш оптимальні шляхи навчання історії, що відповідають завданням розвиваючого навчання, вимогам застосування нових технологій? Незважаючи на новизну і складність ситуації для вчителя історії, необхідно знайти нові й ефективні засоби та методи залучення учнів та студентів до історії, не тільки вивчення її, а й зацікавлення нею.

Сучасна школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих компетентностей і орієнтирів, духовності, моральності, національної гідності і патріотизму. Інтенсивне формування самосвідомості припадає на підлітковий вік. У реалізації завдання виховання національної самосвідомості та формування ідентичності індивіда в учнів загальноосвітніх шкіл одне із найважливіших місць належить історії України. Уроки історії мають давати учням необхідні приклади відваги і мужності наших предків, які самовіддано боролися за національну незалежність, виховувати почуття поваги до героїчного минулого нашої Батьківщини, почуття гордості за приналежність до укра-

їнського народу, сприяти залученню учнівської молоді до розбудови своєї держави [8, 9].

Історія як навчальний предмет у школі залишає у свідомості школяра зазвичай згадку про грандіозні події минувшини: революції, битви, війни тощо. Учні рідко задумуються над значенням окремих, порівняно незначних, фактів минулого, таких як історія своєї родини, населеного пункту, історичних пам'яток, які несуть інформацію про минуле. Це заважає молодій людині усвідомити своє місце в історичному процесі, перешкоджає формуванню особистих громадянських якостей [10, 11].

Підкреслюючи складність формування історичного мислення, слід зауважити, що головним у формуванні ідентичності, історичної свідомості та у історичному вихованні постає національна історична освіта.

Можна констатувати, що під національною історичною освітою розуміється такий її зміст, характер і спрямованість, який об'єктивно віддзеркалює загальні тенденції самобутнього і самодостатнього українського історичного процесу, особливості формування українського етносу, української нації, її життєдіяльності на різних етапах у контексті світової історії.

Варто підкреслити, що національна історична освіта базується на найновіших надбаннях української і світової історичної науки, ґрунтується на достовірних джерелах, сповідує принципи правди, об'єктивності та доказовості, послуговується якісними, фахово підготовленими підручниками та навчальними посібниками і забезпечується високоосвіченими та висококваліфікованими спеціалістами в галузі історії, педагогіки та соціальної психології.

Це – українське бачення не тільки своєї, але й світової історії, історії зарубіжних країн. Національна історична освіта своїм змістом не ізолює знання про етнічних українців від знань про неукраїнські етнічні групи, багато з яких належать до давніх жителів України, пройшли спільний історичний шлях, послідовно підтримували державницькі прагнення українського народу [1, 12].

Головне покликання національної історичної освіти органічно впливає з пізнавальної та світоглядної функції історії як науки і навчальної дисципліни і полягає в тому, щоб дати людині систему наукових знань з історії як всього людства, так і українського народу, допомогти їй засвоїти повчальний історичний досвід предків, опанувати вміння об'єктивно оцінювати події і факти минулого і на цій основі впевнено орієнтуватися в сучасному житті та бачити його перспективи.

Розвиваючи думку «батька історії» Геродота про історію як учительку життя (*magistra vitae*) і засіб самопізнання, найвидатніший

український історик Михайло Грушевський ще в 1917 р. у статті «Історія і її соціально-виховуюче значення», опублікованій у газеті «Нова Рада», підкреслював, що історія повинна послужити перемозі й закріпленню ідей і настроїв гуманності та демократизму, застерігаючи водночас від того, щоб вона не перетворювалась у «знаряддя людожерного шовінізму, національної виключності й ура-патріотизму». На думку М. Грушевського, в епіцентрі історичного виховання має бути «культ рідної традиції, рідної сторони, культ моральних вартостей», культ предків [13, с.123-124].

Е. Гуссерль писав про внутрішню історичність індивіда, яка, у свою чергу, спирається на темпоральну природу нашої свідомості [14]. За М. Гайдеггером, вже людське буття має темпоральну природу. Він вважав, що історію може мати світ, людина ж історії не має, вона як буття-у-світі безпосередньо вже є історією. Тобто людина історична сама по собі, внутрішньо, безвідносно до періодів зовнішньої (суспільної) історії. Таким чином, Гайдеггер розрізняє історію як об'єктивний, існуючий у часі взаємозв'язок подій та історичність як суб'єктивну форму таких сутностей, які визначені у своєму внутрішньому бутті тим, що вони володіють історією [15].

Спроба висунення моделі темпоральної організації світової історії базується на двох тезах: а) зі світової історії вицленується деякий умовно ізольований ряд або декілька рядів, на аналізі яких концентрується основна увага. Подальше моделювання, у якому присутнє і спостереження, і аналіз, і уява, можливе лише з часткою достовірності; б) історія складається з періодів, які мають свої ритми і частоту подій, що вимагає неординарних способів інтерпретації фактів для набуття необхідної системної інформації. Тут темпоральне трактується як щось глибинно-сутнісне, що рухає історію. А осмислення всесвітньої історії як системи, яка просякнута багатьма ритмами, починається з багатопланового аналізу динаміки окремих її складових, кожній з яких притаманний свій власний ритм.

Безумовно, можна відстоювати думку, що в такій ситуації точна хронологія початків і закінчень історичних процесів неможлива, що потрібно іноді штучно вводити поняття історичного періоду за критеріями століть або інших часових елементів в історичному процесі, які будуть стояти над поняттям епохи, періоду, віку. Але будь-яка штучна (або штучно виокремлена з темпорального ряду історії) класифікація, не будучи реальною датою і не залежачи від історичної хронології безпосередньо, втрапить наукову цінність, якщо не пов'язана із загальним історичним процесом, не ідентифікована в історичному просторі і часі. Звідси, виявом внутрішньої людської історичності є її ідентич-

ність. Ідентичне – це те, що належить самому собі. Ідентичність індивіда є сукупністю певних характеристик, що роблять його саме цією, а не іншою особистістю упродовж його життя, конституюючи як неповторне єство. Це, власне, і є ототожнення себе із змістом свого єства.

Ідентичність як певна незмінність є результатом певних процесів соціалізації, які відбуваються у часі. Історичний вимір пронизує всі складові людської ідентичності. Історичність породжує як своє зовнішнє прив'язаність до певного способу переживання минулих станів, теперішнього та образів уявленого майбутнього [16].

Людська ідентичність – це міра присутності у теперішньому її минулих станів. Чинник збереження ідентичності – людська пам'ять, специфікою якої є не копіювання попередніх вражень, а швидше їх пригадування. Ототожнення себе з минулими станами через пригадування можливе у двох видах: а) як члена колективів, і тут актуалізується те минуле, що його індивід не пережив у результаті особистого здійснення, але яке він переживає як своє на рівні ідентичності; б) як ідентифікація із своїм особистим минулим. На обох рівнях формується історична свідомість – колективна чи індивідуальна, головним фактором чого є національна історична освіта.

Інтерпретації історії займають особливе місце у суспільствах перехідного типу, які зазнають кардинальної трансформації усіх сфер суспільного буття. З одного боку, відбувається оновлення змісту історичної науки, звільнення її від нашарувань тоталітарного минулого, фальсифікацій і спотворень, з другого, на відміну від попередніх десятиліть, суспільство стає зацікавленим у знанні справжньої історії своєї країни. Лише звернення до справжньої історії допоможе внести ясність у питання національної та культурно-історичної ідентичності народу, визначити його місце у світовій цивілізації.

В умовах кардинальної трансформації усіх сфер суспільного буття відбувається оновлення змісту історичної науки, звільнення її від нашарувань тоталітарного минулого, фальсифікацій і спотворень. Саме бачення минулого із теперішнього пояснює феномени ідеологізації і деідеологізації історії в наукових дослідженнях українських вчених кінця ХХ початку ХХІ століття.

Теоретичні засади розуміння історії не зводяться до суто партійних – однопартійності або багатопартійності в країні. Навіть у тоталітарній країні, де панує одна ідеологія, існують альтернативні розуміння історії – релігійні, опозиційні (нехай приховані), ревізійні (по відношенню до пануючої партійної моделі) тощо. Історичні джерела можуть тлумачитися по-різному в межах єдиної ідеологічної парадигми, може бути групівщина в науковому середовищі. Наукове позапартій-

тійне бачення історії, основане на об'єктивному, критичному ставленні до неї, дозволить усвідомити межі і головні засади свого цивілізованого буття. Історія у цьому вимірі виступає мудрим наставником і порадиником, скарбницею ідей та думок, соціального досвіду, завдяки яким здійснюється фундаментальна закономірність суспільного прогресу – його спадковість.

З точки зору історичного пізнання потреба політичного вибору відображається у пошуку цивілізаційної ідентифікації України, створенні у ній повноцінного відкритого суспільства. Виходячи з цього, Україна прагне усвідомити себе в геополітичному просторі в контексті розвитку світової цивілізації, визначити свої пріоритети, реальні національні інтереси й виробити стратегію і тактику їх реалізації. Вирішення цих завдань призвело до вироблення науково обгрунтованої геостратегії, одним із головних принципів якої для України став принцип багатовекторності. Проте багатовекторність аж ніяк не означає рівновекторності й зовсім не припускає рівнозначності всіх її складових. Серед багатьох векторів завжди виділяються ті, що є пріоритетними, головними, які, власне, й визначають стратегію зовнішньої політики держави, її стратегічних партнерів. Саме тому, справедливо зазначають П.А.Кравченко та А.І.Мельник – «...важливим аспектом цивілізаційного існування людства є вироблення консенсусних позицій, які б об'єднували представників різних культур та ціннісних систем. Тому дуже важливий кардинальний перегляд соціальних критеріїв світового розвитку і вироблення нової концепції сучасної світобудови, що зважає на інтереси всього людства, задля виживання світу загалом, для виведення людства з глухого кута цивілізації, у якому воно опинилося на зламі тисячоліть» [17, с. 94-95].

Висновки. Історичний розвиток народу і культури, формування його ідентичності, безпосередньо пов'язані з вихованням історичним знанням, розвитком історичної науки й освіти. Виховання історичним знанням розглядається автором як проблема єдності поколінь, єдності історії, освіти і культури. Підкреслюється, що історична освіта допомагає засвоїти загальнолюдські і національні цінності, зрозуміти оточуючу дійсність, здобути упевненість у завтрашньому дні.

Загалом історичне виховання можна розділити принаймні на два напрями: виховання історичним знанням та виховання власне процесом історії. Виховання історичним знанням відбувається, вочевидь, під час навчання та залежить від навчальних планів та програм, підручників та тієї соціально-історичної думки, що панує принаймні серед офіційних представників історичної науки у сей час. Виховання

власне втіленням у історичний процес не опосередковане викладачами чи підручниками, а носить більш особистісний характер, але обмежене реаліями часу. У зв'язку з цим самоідентифікація молоді на фоні історичної спадкоємності окреслює сьогодні зародження і розвиток власної молодіжної ідеології. Її характерною особливістю є направленість не проти старшого покоління, а перш за все на зміну існуючого стану речей. Одночасно, історична пам'ять молоді є неглибокою і не достатньо структурованою. Молоді притаманні більш радикальні оцінки минулого, ставлення до нього. Розпочинаючи з 90-х років ХХ ст., відбулись трансформації суспільної історичної свідомості, а одночасно із цим зміна пріоритетів у історичній свідомості молоді. На передній план перемістились знання з національної історії, культурної традиції, мови, звичаїв та образів українського. Відбулась переоцінка історичних цінностей, подій та історичних особистостей. Підвищився статус та оцінка подій і фактів з національної історії. В історичній свідомості молоді чільне місце зайняли національні історичні постаті та герої.

Література

1. Вітчизняна історія в школах і вузах України: останнє десятиріччя. – К.: Основи, 2002. – 302 с.
2. Викладання і вивчення історії в школі : [посіб. для вчителя]. -К., 1998.
3. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни // Українознавство. – 2005. – Ч. 4. – С. 96-101.
4. *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII – XX століть / В. А. Потульницький – К. : Либідь, 2002. – 480 с.
5. *Калакура Я.* Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства / зб. наук, праць НДГУ. – К., 2006. – Т. XI. – С. 52-60.
6. *Кононенко П. П.* Український етнос. Генеза і перспективи / Кононенко П. П., Кононенко Т. П. – Обухів, 2003. – 517 с.
7. *Кульчицький С.* Суспільне значення історико-пошукової роботи школярів на прикладі програми Всеукраїнських конкурсів учнівських пошукових робіт «Слідами історії»// www.novadoba.org.ua/data/metod/kultchysky.html
8. *Алексеева И. Ю.* Социальная роль научного знания в контексте постиндустриальной идеологии / И. Ю. Алексеева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – № 3.
9. *Горохівський П. І.* Формування національної самосвідомості учнів 7-9 класів на уроках історії України : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання»/ П. І. Горохівський. – К., 2005. – 19 с.
10. *Андрійчук О.* Тягар толерантності: про статус мови і демократичні стандарти / О. Андрійчук // Дзеркало тижня. – 2006. – 8 липня.

11. *Кендзьор П.* «Слідами історії» – Всеукраїнська програма конкурсів учнівських пошукових робіт // Вісник шкільних обмінів. – 2001. – Вип. – №8.
12. *Антонович В. Б.* Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
13. *Грушевський М.* На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк - Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – 278 с.
14. *Гуссерль Едмунд.* Ідея феноменології: Пять лекцій / Едмунд Гуссерль; Пер. с нем. Н.А.Артеменко; вступ. ст. и коммент. И.И.Мавринского. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2008. – 224 с.
15. *Гайдеггер М.* Бытие и время / М. Гайдеггер; Пер. с нем. В.В.Бибихина. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.
16. *Артюх В.О.* Національна ідентичність та місце історії в її структурі / В. О. Артюх // Людинознавчі студії : зб. наук, праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2002. – Вип. 6. – С 14-23.
17. *Кравченко П.А., Мельник А.І.* Глобалізаціні та антиглобалізаційні процеси в європейському соціально-філософському дискурсі / П.А.Кравченко, А.І.Мельник // Філософські обрії: наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Коворода НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Вип. 37. – К. ; Полтава, 2017. – С. 94-95.

1. *Vitčiznâna istoriâ v školah i vuzah Ukraïni: ostannê desâtiriččâ.* – K.: Osnovi, 2002. – 302 s.
2. *Vikladannâ i vivčennâ istorii v školi : [posib. dlâ včitelâ].* -K., 1998.
3. *Kalakura Â. S.* Īstorični zasadi ukraïnoznavstva âk nauki i navčal'noi disciplini // Ukraïnoznavstvo. – 2005. – Ć. 4. – S. 96-101.
4. *Potul'nic'kij V. A.* Ukraïna i vsesvitnâ istoriâ. Īstoriosofiâ svitovoi ta ukraïns'koi istorii XVII – XX stolit' / V. A. Potul'nic'kij – K. : Libid', 2002. – 480 s.
5. *Kalakura Â.* Īstoričnij antropologizm âk metodologičnij princip ukraïnoznavstva / zb. nauk, prac' NDĪU. – K., 2006. – T. XI. – S. 52-60.
6. *Kononenko P. P.* Ukraïns'kij etnos. Geneza i perspektivi / Kononenko P. P., Kononenko T. P. – Obuhiv, 2003. – 517 s.
7. *Kul'čic'kij S.* Suspil'ne značennâ istoriko-pošukovoi roboti školâriv na prikladi programi Vseukraïns'kih konkursiv učniv'skih pošukovih robit «Slidami istorii»// www.novadoba.org.ua/data/metod/kultchytysky.html
8. *Alekseeva I. Ū.* Social'naâ rol' naučnogo znaniâ v kontekste postindustrial'noj ideologii / I. Ū. Alekseeva // Žurnal sociologii i social'noj antropologii. – 1999. – # 3.
9. *Gorohivs'kij P. Ī.* Formuvannâ nacional'noi samosvidomosti učniv 7-9 klasiv na urokah istorii Ukraïni : avtoref. dis. na zdobuttâ nauk, stupenâ kand. ped. nauk: spec. 13.00.02 «Teoriâ i metodika navčannâ»/ P. Ī. Gorohivs'kij. – K., 2005. – 19 s.
10. *Andrijčuk O.* Tâgar tolerantnosti: pro status movi i demokratični standarti / O. Andrijčuk // Dzerkalo tižnâ. – 2006. – 8 lipnâ.
11. *Kenz'or P.* «Slidami istorii» – Vseukraïns'ka programa konkursiv učniv'skih pošukovih robit // Вісник шкільних обмінів. – 2001. – Вип. – #8.

12. Antonovič V. B. Moâ spovid'. Vibrani istorični ta publicistični tvoriv / V. B. Antonovič. – K. : Libid', 1995. – 816 s.

13. Gruševs'kij M. Na poroziv novoi Ukraïni. Statti i džerel'ni materialiv. – N'û-Jork -L'viv – Kiïv – Toronto – Mûnhen, 1992. – 278 s.

14. Gusserl' Èdmund. Ideâ fenomenologii: Pât' lekcij / Èdmund Gusserl'; Per. s nem. N.A.Artemenko; vstup. st. i komment. I.I.Mavrinskogo. – SPb. : IC «Gumanitarnaâ Akademiâ», 2008. – 224 s.

15. Gajdegger M. Bytie i vremâ / M. Gajdegger; Per. s nem. V.V. Bibihina. – Har'kov: «Folio», 2003. – 503 s.

16. Artûh V.O. Nacional'na identičnist' ta misce istoriï v ii strukturi / V. O. Artûh // Lûdinoznavčiv studii : zb. nauk, prac' Drogobič'kogo deržavnogo pedagogičnogo univ'ersitetu im. Ì. Franka. – Drogobič : NVC «Kamenâr», 2002. – Vip. 6. – S 14-23.

17. Kravčenko P.A., Mel'nik A.Ì. Globalizacij ta antiglobalizacijni procesi v êvropijs'komu social'no-filosofs'komu diskursi / P.A.Kravčenko, A.Ì.Mel'nik // Filososfs'ki obriv: nauk.-teoret. žurn. / Ìn-t filosofii imeni G. S. Skovorodi HAH Ukraïni, Poltav. nac. ped. un-t imeni V. G. Korolenka. – Vip. 37. – K. ; Poltava, 2017. – S. 94-95.

Kravchenko P.A.

IDENTITY AND NATIONAL HISTORICAL EDUCATION

An expression of inner human history is its identity. Identity is something that belongs to itself. The identity of an individual is a combination of certain characteristics that make him this particular, and not another person throughout his life, constituting as a unique being. This, in fact, is the identification of oneself with the content of their substance.

Identity as a certain immutability is the result of certain processes of socialization that occur in time. Historical dimension permeates all components of human identity. Historicity generates as its external attachment to a certain way of experiencing the past states, the present and the images of the imagined future.

Human identity is a measure of the presence in its present state of affairs. The factor of preservation of identity – human memory, the specificity of which is not copying previous impressions, but rather their remembrance. Identification of oneself with the past states through the recollection is possible in two forms: a) as a member of the collective, and here the actual past is updated, that his individual has not survived as a result of personal accomplishment, but which he experiences as his own at the level of identity; b) identification with his personal past. At both levels, historical consciousness – collective or individual – is formed, the main factor of which is the national historical education.

National historical education means its content, character and orientation, which objectively reflects the general tendencies of the original and self-sufficient Ukrainian historical process, the peculiarities of the formation of the Ukrainian ethnic group, the Ukrainian nation, its life stages at different stages in the context of world history.

National historical education is based on the latest achievements of Ukrainian and world historical science, is based on reliable sources, adheres to the principles of truth, objectivity and evidence, is used by high-quality, professionally prepared textbooks and teaching aids and is provided by highly educated and highly skilled specialists in the field of history, pedagogy and social psychology.

This is a Ukrainian vision not only of its own, but of world history, history of foreign countries. National historical education does not isolate its knowledge of ethnic Ukrainians from the knowledge about non-Ukrainian ethnic groups, many of which belong to the ancient inhabitants of Ukraine, have a common historical background, consistently supported the state of the Ukrainian people.

The main vocation of national historical education is organically derived from the cognitive and ideological function of history as a science and discipline and is to give a person a system of scientific knowledge on the history of both humanity as a whole and the Ukrainian people, to help her learn the instructive historical experience of ancestors, to master skills to objectively evaluate the events and facts of the past and on this basis to confidently orient in modern life and see its prospects.

Key words: *identity, individual, history, historical consciousness, historical thinking, national historical education, personality, socialization, Ukrainian studies, values.*

Надійшла до редакції 05.09.2017 р.

Людмила Усанова

УСАНОВА Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Галузь наукових інтересів – соціальна філософія та філософія культури.

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ: МІЖ МАСОВІЗАЦІЄЮ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЄЮ

Розглядаються теоретичні підходи аналізу масової людини, досліджуються чинники її формування та моделі існування. Аналізується феномен маси в умовах постіндустріального суспільства, його трансформація у масу-публіку з людиною-глядачем, конфігуративну спільноту з мозаїчним Я, досліджується вплив інформаційних технологій на їх формування та маніпулювання суспільною думкою.

***Ключові слова:** ідентичність, масова людина, масовізація / демасифікація, маса – публіка, демократія меншин.*

Сучасні культурні процеси визначаються принципами множинності, децентрації, фрагментарності, які відображають формування культури різноманітності і полісемантичності, що характеризується руйнуванням «універсальних» схем мислення та утвердження індивідуального погляду, що суттєво змінює процеси самоідентифікації особистості. З іншого боку, інформаційні технології формують культурний простір загальнодоступності, серійності, тиражованості, масовості. Масове суспільство з його зростаючим масовим виробництвом, масовим споживанням, розширенням сфер масової культури і масових комунікацій, свідчать про зростання суспільної активності і значення масової людини, яка є одночасно продуктом і чинником їх функціонування.

Масова культура, як і масове суспільство, характеризуються стандартизацією й уніфікацією, які задають відповідні схеми мислення і моделі поведінки. Сучасний культурний простір не просто множинний, він складний і контраверсійний, що не піддається аналізу за схе-

мою або одне/ або інше. Зокрема, відповідь на запитання: «Що є пріоритетнішим для сучасної людини: індивідуалізація чи омасовлення?» виглядає парадоксально – індивідуалізація через омасовлення.

Вказана неоднозначність і навіть суперечливість соціально – культурних процесів, їх вплив на форми самовизначення людини визначають актуальність аналізу процесів «масовізації» та характеристик масової людини, моделей її поведінки та соціальної ролі. Сьогодні масова людина стає однією з фігур історичного процесу, потіснивши у багатьох сферах людину обраної меншості і часто нав'язуючи люду свою волю і свій спосіб життя. З іншого боку, теоретики постіндустріального суспільства, зокрема Е.Тоффлер, відзначає тенденції «демасовізації», які змінюють і характер суспільних відносин, і пріоритети людини. Ці протилежні процеси «масовізації» і «демасифікації», їх механізми і вплив на моделі самовизначення людини потребують осмислення.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів дослідження феномену масової людини, її ролі у соціальних процесах. Для її реалізації необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: розкрити чинники формування та сутність «людини-маси» як певного соціокультурного типу; розглянути детермінанти формування «людини-маси» в постіндустріальному суспільстві та проаналізувати вплив інформаційних технологій на трансформацію маси.

Проблема масового суспільства стала предметом аналізу соціальної філософії ще з кінця XIX ст. Ще Ф.Ніцше наголошував на загрозовому зростанні ролі мас в суспільстві. Вивченню різних аспектів проблеми масової людини присячені праці Ж. Тарда, Г. Лебона, З. Фрейда, М. Шелера, Х. Ортега-і-Гассета, К. Мангейма, Е. Фромма, К. Ясперса, Х. Арндт, Д. Белла, Р.Гвардіні, Е. Канетті, Д. Рімена, С. Московичі, З. Баумана, Е.Тоффлера та багатьох інших. Сьогодні спостерігається нова хвиля зацікавленості проблемою масової людини, осмислення її ролі в соціальних трансформаціях, зумовлених глобалізацією світу, який стає все тіснішим, формуванням постіндустріального суспільства, яке за словами Е.Тоффлера, характеризується «децентралізацією» і «дестандартизацією», поширенням протестних і радикальних рухів як форм демонстрації «іншої думки», тощо.

Класичними роботами, які заклали теоретичну базу досліджень явищ «масовізації», характеристик людини маси стали роботи Г.Тарда «Закони наслідування», «Думка і юрба», Г.Лебона «Психологія народів і мас», які розглядали психологію натовпу і визначали масу як нову єдність, що має колективну душу, в якій «зникає індивідуальність, те особливе, що відрізняє одну людину від іншої. Різномірне потопає в однорідному і беруть гору несвідомі чинники» [1, с.156] Г.Лебон кон-

статував, що «ера юрби» приходять на зміну «ери еліт» [1, с.150], коли розумне критичне начало, втілене в особистості, пригнічується ірраціональною масовою свідомістю. Рисами маси вони називають імпульсивність, нетерпимість, схильність до навіювань.

Ці питання були предметом уваги М.Шелера, О.Шпенглера, який серед рис занепаду Європи виділяв і процеси «масовізації». Хворобою ХХ ст. називав «масове суспільство» К.Ясперс, коли домінувати починає посередність і маса, відірвана від традиції, не наділена самосвідомістю і почуттям відповідальності. Він вважає, що масове суспільство, з його стандартизацією усіх форм суспільного життя загрожує тоталітарним режимом і «стадним існуванням», про що писали Е.Фромм, Х.Арендт та багато інших.

З іншого боку, як зазначав ще Е.Дюркгейм, маси здатні на інтелектуальну, релігійну творчість, а поєднання людей у маси є елементарним механізмом функціонування суспільного життя і колективна свідомість у розвинених суспільствах є основою солідарності. Енергія мас, їх емоційна захопленість можуть спрямовувати її на благородні цілі, можуть стимулювати масовий героїзм, жертвовність, відданість ідеалу [7, с.3].

Найбільш детально проблему масового суспільства досліджує Х.Ортега-і-Гассет у своїх роботах «Бунт мас», «Дегуманізація культури», трактуючи «масове суспільство» як певну духовну атмосферу, що складалася на Заході в результаті кризи буржуазної демократії. Він відзначає історичну обумовленість формування масового суспільства процесами індустріалізації і масового виробництва, урбанізації, демократизації і масових політичних рухів і партій, секуляризації світогляду. Філософ підкреслював, що розвиток науки і техніки привели до масової освіти, підвищення рівня життя, розширення життєвих можливостей звичайної людини, що відкрило перед нею безліч речей, професій, розваг. Разом з тим, в людини не було часу долучитися до цінностей культури, швидкість їх трансформацій спричиняла нівелювання культурних цінностей, моральних норм, вирівнювання прав, класів, а вирівнювання вело до усереднювання, «омасовлення». Тому Х. Ортега-і-Гассет, визначаючи людину – маси як психологічний тип, а не соціально – класову характеристику, говорить про середню людину, яка веде інертне існування, не визначає планів на майбутнє і сприймає світ як сферу практично необмежених можливостей. Ця людина не просто сповідує посередність, але й «має нахабність нав'язувати заурядність як правило» [3, с.163]. Людина маси таки наділена інтелектом, але не хоче ним користуватися, їй комфортніше і спокійніше бути і діяти «як усі» [3, с.99]. Прихід мас в політику Х. Ортега-і-Гассет характеризує торжеством «наддемократії», коли не поважаються закони, точніше руйнуються «законом прямої

дії», панує насилля і «культурне варварство» [3, с.108]. Така людина позбавлена історичної свідомості, а «бунт мас» спрямовується проти інтелектуальних і моральних основ суспільства. Він пояснює це тим, що сучасна цивілізація ставить перед людиною складні задачі, вирішення яких таке заплутане, що людина всіляко прагне їх уникати.

Зміна соціально – культурного простору зміщує акценти у дослідженні масової людини. На початку ХХ ст. предметом аналізу були типові риси людини маси і її поведінки, на середину ХХ ст. – вивчення ролі маси в соціальних процесах. Поглиблення цих досліджень пов'язане з осмисленням Другої світової війни з її масовими жертвами, суті тоталітарних режимів, які не просто підтримувались широкими масами, але й існували за рахунок цієї підтримки, тобто тоталітарні політичні режими, в певному сенсі, стали результатом діяльності масової людини, особливою формою її існування, про що багато написано дослідниками самих різних спеціальностей.

Зокрема, Е.Фромм аналізуючи природу фашизму у роботі «Втеча від свободи» відзначає, що для звичайної людини найважче бути відірваним від спільноти, тому заради єдності з нею людина готова багато чим пожертвувати. З іншого боку, вважає він, в сучасному світі людина все більше відчуває свободу, вона стає все більш впевненою в собі, критичною, незалежною, стаючи при цьому все більш ізольованою, самотньою і заляканою. Тому свобода ставить людину перед важким вибором: прийняти тягар відповідальності чи звільнитись від нього, підкорившись владі іншого над собою, відмовившись від свободи. Е.Фромм визначає два шляхи втечі від свободи – підкорення вождю в тоталітарних режимах і конформізм при демократії. Ця втеча є відмовою від власного «Я», але долучаючись до маси індивід здобуває нову впевненість, відчуття своєї значимості. Тому в тоталітарній системі «людина, яка була охоплена відчуттям власного безсилля і нікчемності, будучи причетна до маси, переживає емоційне захоплення від перемог влади, її ідеологічних ритуалів, які наповнювали людину відчуттям зверхності і колективної гордості» [7].

Аналізу природи тоталітарних режимів, їх підтримки масами присвячена робота Х.Арендт «Витоки тоталітаризму», де ХХ ст. характеризується як епоха зміни класів масами. У класовому суспільстві соціальний статус індивіда визначав форму його політичної участі. Пересічна людина ніколи безпосередньо не включалась у соціальні справи, а тому не відчувала відповідальності за їх хід, що породжувало відстороненість і аполітичність. Тому руйнування класових обмежень, ustalених комунікативних зв'язків перетворило цю аполітичну більшість у неорганізовану, безструктурну масу. Вона також вважає, що тоталітаризм став формою втечі від суперечностей реальності і масової оди-

ничності, його метою є не революційна зміна суспільства, не перетворення світу, а трансформація самої людської природи. Поява аморфної маси передбачає появу вождя, а придуманий ним світ має допомогти позбавленій укоріненості масі звільнитись від соціальних потрясінь, ризиків і екзистенційних пошуків. Як зазначав ще Х. Ортега-і-Гассет, складність, багатогранність, драматизм буття людині маси або недоступні, або лякають її; ідеї, які вона сприймає, мають на меті захистити від складностей світу готовими твердженнями, фантазіями, що дають ілюзію ясності й логічності. Відчуття легкості існування й різноманіття його форм дослідник пояснює відсутністю суспільних обмежень, які надавали б цьому існуванню «трагічний характер».

Процеси масового виробництва, масового споживання породжують у другій половині ХХ ст. сучасне розуміння «масового суспільства» з його масовою культурою, стандартизацією усіх сфер життя, схематизацією мислення і стереотипністю моделей поведінки. Сучасні техніка і технології створюють тісно пов'язаний світ «тотальних об'їмів» (М.Маклуен), уніфіковані технології породжують уніфіковані потреби і смаки. Розвиток і поширення засобів масової інформації (радіо, телебачення, інтернет) руйнує культурні кордони і формує не просто масового читача, слухача, глядача, а універсальну публіку.

Ще Г. Тард одним з перших наголошував на розрізнені «метушливого натовпу» і «публіки, що комфортно сидить в своєму кріслі». «Варто не змішувати натовп з публікою, яка є суто духовною сукупністю, групою індивідів, фізично розділених, але поєднаних суто інтелектуальним зв'язком їх переконань чи захоплень...». Філософ вважав, що завдяки розвитку засобів комунікації, «публіка стане «соціальною групою майбутнього». Сучасна «культура-індустрія» культивує здатність бути глядачем, споживачем візуальних образів, що лавиноподібно продукуються і поширюються, а домінуючим принципом життя стає доступність погляду [4]. Людина – глядач проживає своє життя в атмосфері тотальної візуалізації. Видовище сьогодні – це й засіб розваги і відволікання, навчання і контролю, поширення інформації й організації життя. Інструментами такого впливу виступають і телебачення, і кіно, і яскраві глянцеві журнали, що цілковито захоплюють увагу людини, роблять її, переважно, пасивним суб'єктом сприйняття, формують матрицю існування глядача, який самоосувається з реального життя, спостерігаючи віддалено за ним, уникаючи необхідності проявляти себе в дії й вчинку. Мас-медіа створюють гомогенне середовище, яке допомагає формувати й контролювати свідомість ненасильницьким, непомітним, але ефективним способом. Сьогодні за допомогою комунікативних технологій формується особлива публіка або «контрольо-

вана маса», а сучасне масове суспільство стає «суспільством контролю», де стандартизовані, задані ролі й образи охоплюють усі можливі сфери діяльності індивіда (від приватного життя до іміджевих проєктів), а засоби спостереження з інструментів безпеки перетворюються на інструменти контролю. Така маса не тільки не потребує особистого контакту індивідів, але й навпаки, ізолюваність кожного члена є передумовою для подібної організації суспільства.

Проте варто виділити й інші тенденції впливу інформаційного простору. Його пластичність, динамічність, глобальність проявляється у збільшенні навантаження на внутрішнє життя людини, оскільки вимагає від неї самовизначення в потоці інформації, моделях комунікації, стилях поведінки, що стимулює власне зусилля, самостійний вибір (правда він може обмежитись вибором товару, торгового бренду, тощо). Але навіть фрагментарний огляд проблемних тем масового суспільства дозволяє виділяти в характеристиці процесів «масовізації» не тільки негативні, але й конструктивні моменти. Серед останніх – стирання класових відмінностей, або за словами Д.Белла, «стирання класових стилів», відкритість культури і доступність її здобутків. І хоча масове суспільство включає в себе різноманітність і багатосторонність, воно стає відносно гомогенним, а суспільна думка стає дієвим елементом суспільного життя і об'єктом маніпулювання тих же засобів масової інформації.

Серед сучасних ідей про визначення маси, її ролі можна виділити дві позиції. Це ідея глобалізації мас С.Московичі, та ідея демасифікації Е.Тоффлера. В роботі «Століття натовпу. Історичний трактат з психології мас» С.Московичі визначає масу як «неприборкувану і сліпу силу, здатну подолати будь-які перешкоди, зрушити гори чи знищити творіння століть» [2, с. 27]. Під «масовізацією» він, як і Х.Арендт, розуміє стирання і зміщення соціальних груп, спричиненого різким переходом від культури слова до культури «наглядних образів» (телевізійні мережі, системи мультимедія, тощо), а кінець ХХ ст. характеризує як «містерію мас», що значною мірою спрямовується засобами масової інформації, які є інструментом глобалізації мас і маніпулювання масовою свідомістю через міфологізацію, різні форми вірувань (не тільки і не стільки традиційних релігій), стимулювання ірраціональних бажань (наприклад, споживання – всесвітня «чорна п'ятниця»).

Серед засобів маніпулювання відомий прийом «спрощення інформації» (у ЗМІ є «індекс простоти») і як зазначає С.Московичі: «Мислення натовпу – це завжди мислення уже баченого і знаного. Тому коли ми потряпляємо в сіті натовпу, ідеї проникають у нашу свідомість у вигляді конкретних схем, кліше, тощо» [2, с.129]. Ідеї, щоб стати доступними масам, перетворюються у лозунги, заклики, а думка про можливість вирішення соціальної проблеми приносить полегшення. Саме готовність

мас вирішувати будь-які проблеми Х.Ортега-і-Гассет називав «наддемократією», коли маса вважає себе компетентною в усіх питаннях, вона все знає і вона глуха до інших думок і точок зору. «Маса (хто б сказав це, відчуваючи її багатотисячну єдинодушність!) відкидає співіснування з будь-ким, крім неї самої – її живить смертельна ненависть до всіх, хто до неї не належить» [3, с.103]. Нетерпимість до іншої позиції унеможливорює дискусію, в сучасних умовах «свободи слова» прийомом її нівелювання є «заговорювання проблеми», або «демократія шуму» (прийом «затоплення» важливої інформації хаотичним потоком безглуздої, безкінечними коментарями «експертів», в яких взагалі втрачається предмет дискусії).

«Захоплені ідеєю маси перебувають у полоні вождів, які відроджуються з «попелу в строгому ритуалі церемоній, в парадах і промовах. Ці вистави на стадіонах чи коло мавзолеїв залишають далеко позаду прославляння римських чи китайських імператорів. Ці стакталі, як підказує здоровий глузд, суть ілюзії, навіть якщо в них приймає участь увесь світ, спостерігаючи за дійством на теле – чи кіноекранах...» [2, с.25]. Аналізуючи природу культу вождя, поклоніння його авторитету С.Московичі виділяє три моменти стратегії пропаганди: вистава, церемоніал, переконання (прикладів їх втілення сучасність дає безліч). Простором вистави є собори, стадіони, спеціально побудовані площі для грандіозних церемоній (для прикладу описується мавзолей на Червоній площі). Для згуртування мас, їх мобілізації працює церемоніал, який використовує спеціальну хореографію, особливі музичні композиції. Це створює особливий настрій маси, коли включається пропаганда, завдання якої приспати здатність критичного мислення. Для цього використовується цілий набір прийомів, які працюють і в рекламі, і в засобах масової інформації, які, пропускаючи інформацію через свої фільтри, маніпулюють масовою свідомістю, формуючи суспільну думку. Інструменти маніпулювання звичайно м'які і гнучкі: акцентування чи замовчування події (інформації); перебільшення чи применшення її ролі; розповідь про неї в негативному чи іронічному ключі, тощо (прикладів сучасна журналістика дає достатньо).

Зовсім іншу оцінку сучасним процесам дає Е.Тоффлер, говорячи про настання епохи «демасифікації». Настання епохи «третьої хвилі» він пов'язує з руйнуванням масового індустріального виробництва, диференціацією виробництва продуктів і сервісу, децентралізацією економіки на секторальні і регіональні частини, кризою централізованого управління, формуванням нової системної організації, здатної вирішувати складні нешаблонні завдання, зміною форм і змісту роботи і вимог до працівника, його кваліфікації, стилю мислення і мобільності.

Ці глобальні трансформації він і називає «демасифікацією» суспільства, коли розвивається несерійне виробництво, урізноманітню-

ється культура, розширюється світоглядний горизонт, руйнуються стандартизовані підходи, «диференціюються потреби, цінності, стилі життя... Загострюється відчуття своєї етнічної, релігійної, професійної, статевої, особистісної відмінності» [6, с. 207]. Зростаюча соціальна мобільність і неоднорідність руйнують і масу індустріального суспільства. Маса людей як певна множина залишається, але характер їх зв'язку змінюється. «Мозаїчна економіка» передбачає іншу структурованість суспільства, яка б відображала його різноманітність і відкритість, формуються «електронні спільноти» людей за інтересами, немасові групи, які обмінюються великою кількістю своєї власної образності, навідміну від однотипної масової інформації [6, с. 149]. Глибина змін проявляються у зміні моделей соціальної організації і співробітництва, де централізовані вертикальні ієрархічні структури поступаються гнучким мережевим типам організації.

Суспільство розмаїття образів, ідей, цінностей формує все більш дестандартизовану культуру, кінцевою метою якої є «відірвати нас від деіндивідуалізованого суспільства Гакслі і Орвелла... Виникають тисячі «проблемних груп», кожна з яких бореться за досягнення власної, вузької, часто тимчасової мети...» [6, с.228]. Формується «постстандартизована громадськість», альтернативою модерністським політичним доктринам і партійним організаціям стали в останній третині ХХ ст. антивоєнні, правозахисні, екологічні рухи, рухи «народної дипломатії», рухи на захист інтересів етнічних, культурних меншин, локальних общин тощо. Відбувається міноритизація (від англ. minority – меншість) політики. Електорат як однорідна маса, що розподілялась на більшість і меншість вздовж єдиної осі «праві – ліві», заміщується конгломератом меншин, для яких головним в політичній боротьбі є право на альтернативний спосіб життя, яке може мати й інфантильно – пасивний характер, і радикально деструктивний.

Висновки. Розглянуті характеристики людини маси виявляють складність і неоднозначність даного феномену, який в своєму розвитку проявляється в самих різних аспектах – психологічних, культурних, соціально-політичних, економічних, тощо. Відповідно змінювалось і уявлення про масу: від формального констатування наявності в суспільстві керованої більшості до змістовних спеціальних досліджень факторів домінування даного типу в суспільстві. Серед них критичні теорії «масового суспільства», тоталітарних рухів, де маса трактується як консервативна сила, «завербована» політичною елітою. В другій половині ХХ ст. поступово переглядається ставлення до маси як натовпу, маса трактується як «множина самотніх», як гетерогенна сукупність соціально атомізованих індивідів, контрольованих бюрократично – пропагандистською машиною – «людина-локатор», «людина, керована іншими», «людина організації» (Е. Фромм, Д.Рисмен, Ф.Хайек та ін.).

Ще одним типом маси в суспільстві інформаційних технологій стає публіка, недиференційована множина, гетерогенна аудиторія засобів масової комунікації, які своєю доступністю, видовищністю та ілюзорною очевидністю формують відповідні принципи світосприйняття, визначаючи функцію людини – бути глядачем.

З іншого боку, інформаційні технології, сприяючи поглибленню професійності і спеціалізованості, ускладнюють соціальні процеси, загострюють суперечливості людського існування, з одного боку, поглиблення самоідентичності і відповідальної особистісної позиції, з іншого, – посилення одноманітності і самотності. Тому на відміну від ранніх досліджень масових феноменів початку ХХ ст., коли людиною маси протиставлявся її вождь, в сучасних роботах частіше людина маси протиставляється свідомій, активній індивідуальності.

Якщо масовізація пов'язана з переходом до індустріального суспільства, включенням великої кількості людей в однотипні процеси (виробництва, споживання, культурні, тощо), мікро- і макросоціальні взаємодії і формуванням однорідних стилів життя, типів мислення, то демасовізація руйнує стандартизований образ світу. Вона породжує розмаїття бачень, ситуативність їх поєднання і варіативність вибору, які вимагають персональної оцінки, особистого ставлення і особистісного самовизначення. Домінування різноманіття над одноманітністю породжують поліваріантність індивідуального буття як практики звільнення, але яким буде його зміст: звільнення від соціальних норм і культурних цінностей (варварство маси) і перетворення на «суб'єкта неучасті й індивідуалістичного дезертирства» чи звільнення від схематизму мислення, одномірності життя і усталених його моделей?

Література

1. *Лебон Г.* Психология народов и масс / Г. Лебон. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 320 с.
2. *Московичи С.* Век толп: Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. – М.: «Центр психологии и психотерапии», 1996. – 480 с.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* «Дегуманизация искусства» и другие работы: сборник. – М.: Политиздат, 1991.
4. *Усанова Л.А.* Людина-глядач в умовах культури-видовища / Л. А. Усанова, І. В. Усанов // Філософські обрії. – 2014. – Вип. 31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filo_2014_31_13
5. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Пер. с англ. – Мн.: Харвест, 2003. – 384 с.
6. *Торффлер Е.* Третья хвиля / пер. з англ. А.Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
7. *Хевеши М.А.* Массовое общество в XX веке // Социс – 2001. – №7. – С.3–12. – Режим доступу <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/17094140.html>

1. *Lebon G.* Psihologija narodov i mass / G. Lebon. – Mn.: Harvest, M.: ACT, 2000. – 320 s.
2. *Moskoviči S.* Vek tolp: Istoričeskij traktat po psihologii mass / Per. s fr. – M.: «Centr psihologii i psihoterapii», 1996. – 480 s.
3. *Ortega-i-Gasset X.* «Degumanizaciâ iskusstva» i drugie raboty: sbornik. – M.: Politizdat, 1991.
4. *Usanova L.A.* Lûdina-glâdač v umovah kul'turi-vidoviša / L. A. Usanova, Î. V. Usanov // Filososfs'ki obrîi. – 2014. – Vip. 31. – Režim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filo_2014_31_13
5. *Fromm Ê.* Begstvo ot svobody / Per. s angl. – Mn.: Harvest, 2003. – 384 s.
6. *Toffler E.* Tretâ hvilâ / per. z angl. A. Èvsa. – K.: Vid. dim «Vsesvit», 2000. – 480 s.
7. *Heveši M.A.* Massovoe obšestvo v XX veke // Socis – 2001. – #7. – S.3–12. – Režim dostupu <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/17094140.html>

Usanova L.A.

PROBLEM OF IDENTITY: MASSIVIZATION VRS. INDIVIDUALIZATION

The theoretical approaches of mass man's analysis are considered, the factors of his/her formation and the models of existence are investigated. The phenomenon of mass in the conditions of a postindustrial society, its transformation into mass-public with a man-spectator is analyzed, the influence of information technologies on their formation and manipulation of public opinion is investigated.

Nowadays the mass person becomes one of the figures of the historical process and takes an interest in analyzing his/her role in the social transformations caused by globalization of the world, the formation of a postindustrial society characterized by «de-standardization» and «de-massivization», the spread of protest and radical movements as forms of demonstration of the «different thought» etc. These opposing processes of «massization» / «de-massiveness», their mechanisms and influence on the models of self-determination of a person require to be analyzed.

The aim of the article is to analyze theoretical approaches to studying the phenomenon of a mass man, his/her role in social processes. For its realization, the factors of formation and the essence of «man-mass» as a certain socio-cultural type are revealed; the determinants of the formation of «man-mass» in postindustrial society are considered and the influence of information technologies on the formation of the mass-public is analyzed.

It is determined that massivization is associated with the transition to an industrial society, the inclusion of a large number of people in the same type of social interaction and the formation of homogeneous lifestyles, types of thinking. The processes of de-massiveness destroy the standardized image of the world, generate the multivariation of individual being, which requires personal self-determination.

Key words: *identity, mass man, massivization / de-massivization, mass – public, democracy of minority.*

Надійшла до редакції 2.09.2017 р.

Павло Ямчук

ЯМЧУК Павло Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва, академік АН ВО України. Сфера наукових зацікавлень: філософське українознавство, релігієзнавство, філософія українського державотворення, філософія права.

**ПРОВІДНІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ
КОНЦЕПТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ХХ СТОЛІТТІ:
ВОЙЦЕХ ЯРУЗЕЛЬСЬКИЙ, МАРГАРЕТ
ТЕТЧЕР (приклади до осмислення
в державотворчій та суспільнотворчій
стратегії сучасної України)**

У статті акцентовано увагу на комплексі проблем, пов'язаних з вітчизняним державотворенням в європейському христосоцентричному контексті новітньої доби. Осмислюється феномен впливу провідних європейських державних діячів на українське державотворення, окреслено аксіологічні засади взаємодії й перегуку ідей українського й світового дискурсів. Вивчено ціннісно-сміслові паралелі між духовно-інтелектуальним обширом українства та християнсько-консервативною семіосферою ідей британського громадського й державного діяча М.Тетчер та іманентно християнською за вихованням і традиціями ідеями й буттям польського військового й державного діяча В.Ярузельського. Увага зосереджується автором на морально-етичних підвалинах розвою особистої й суспільної свідомості, на екзистенціальній сутності вибору шляху індивідуальності громадського й державного діяча в зламних соціально-історичних моментах.

Ключові слова: мораль, етика, європейська христосоцентрична державність, Велика Британія, Польща, Маргарет Тетчер, Войцех Ярузельський, новітнє українське державотворення.

Актуальність теми. Нещодавно пережита Україною зламна в світоглядному сенсі Револуція Гідності та трагічні події сучасної війни на Сході нашої країни спонукають до ретельного вивчення не лише прадавньої, а й нещодавньої минувшини. Зосібно – до об'єктивно-аналітичного, неупередженого осмислення тих перемог і поразок, яке має звільнити Україну від непотрібних ілюзій і цим самим запобігти новим численним жертвам. Українські, неосмислені ще й дотепер, реалії спонукають до цього. Але так само спонукає до такого осмислення й історичний досвід ментально близьких нам слов'янських країн, що теж входили до «соціалістичного табору». Напевне, у нас не було би криваво-трагічного відторгнення Криму і Донбасу, якби на чолі УРСР ще в радянські часи перебував не атеїст і противник всього українського Щербицький, а вихований в іманентно христоцентричній католицькій родині й традиції – Войцех Ярузельський. Свідомий того, що багато поляків незадоволені його діяльністю і зараз. Але у нас, українців, не було такого підрадянсько-державного діяча, який, перш за все, думав про розвиток своєї Батьківщини навіть в окупаційних умовах, а не мріяв про ефемерне й шкідливе для всіх «єдінство с Росією». Тобто не було у нас тоді, нехай і підрадянського діяча, який не власною кар'єрою, не власним добробутом переймався, а, понад усе, думав про виконання морального обов'язку перед рідною країною. Цей обов'язок мав понад усе, морально-етичну домінанту для того, хто зважився на його виконання.

Міркуючи, вже на схилі літ, про свій особистий екзистенціальний вибір щодо прийняття обов'язку очільника Польської держави в непростий для його Батьківщини час, В.Ярузельський в бесіді з відомим польським журналістом Яном Осієцьким окреслив свої моральні мотивації та їхню генезу. Ці міркування є вельми актуальними для новітнього українського соціально-політичного, а головне – державотворчого обширу, для формування новітньої української еліти: «Пане Генерале, а чому Ви не прийняли тієї пропозиції? (йдеться про пропозицію тодішнього Першого секретаря ЦК ПОРП С.Кані очолити уряд ПНР П.Я.) В.Ярузельський: Лише в одному 1980 році тричі отримував такі пропозиції. Найперше в лютому, коли Герек запропонував мені посаду прем'єра. Не погодився на це. Потім у серпні, коли теж саме пропонував Каня. Прохання повторилося у вересні. Багаторазово мене переконував... Аргументував, що виконуватиму цю функцію за ледве кілька місяців, але повинен погодитись, адже для заспокоєння ситуації потрібен авторитет мундира. Я... бажав займатися тим, що люблю й умію – військом. Ян Осієцький: А чому Ви не захотіли стати першим секретарем? Це ж було би вершиною партійної кар'єри?»

В.Ярузельський: Просто я розумів, що не маю відповідної компетенції. Не мав відчуття, що глибоко розуміюся у політичних справах. Я справді просто хотів займатися військом... окрім того, бачив, якою є ситуація в країні, і розумів, що тільки якийсь титан може очолити Вітчизну перед найгіршим». [4, с.326]

Прокоментуймо. Відомий в країні військовий і державний діяч В.Ярузельський свідомо не бажав брати на себе політичну й державну владу, оскільки не вважав одержання влади самоціллю свого буття. Натомість – прагнув займатися тією справою, яка йому є сродною (перегук з українським філософом Г.С.Сковородою) і, займаючись якою, він зможе принести якнайбільше користі Польській державі. Цією справою для «жолнежа» Ярузельського була справа військова. «Я... бажав займатися тим, що люблю й умію – військом» – твердить генерал. Так само точним і прикметним є наступне міркування В.Ярузельського щодо його відмови від пропозиції С.Кані очолити ПНР: «я розумів, що не маю відповідної компетенції. Не мав відчуття, що глибоко розуміюся у політичних справах». Не отримання найвищої державної влади за будь-яку ціну (найвищу посаду генерал не добивався, а йому її пропонували), а усвідомлення власної корисності чи некорисності рідній країні на цій посаді – ось що рухало генералом в розмовах з Е.Гереком та С. Канею.

Адекватність самооцінки й ролі в польській реальності межі 1970-80-х років виявляється у спогадах В.Ярузельського в наступній сентенції: «окрім того, бачив, якою є ситуація в країні, і розумів, що тільки якийсь титан може очолити Вітчизну перед найгіршим». Не страх перед відповідальністю за долю країни, а небажання мимоволі нашкодити полякам і Польщі – ось що рухало, на наш погляд, В.Ярузельським, коли він відмовлявся від заманливих пропозицій. Усвідомлення власної недостатньо глибокої компетентності у політичних справах й було причиною такої відмови. А ще – усвідомлення того, що для вирішення цих складних завдань потрібен «якийсь титан», який, очоливши, врятує Вітчизну від найгіршого. Саме це і застерігало В.Ярузельського від прийняття найвищої влади у Польській державі на випробувальній межі 1970-80-х років. Якби у нас, в УРСР ХХ віку, були такі державні, а головне – морально-орієнтовані державні діячі наш шлях до рідного європейського дому був би набагато коротшим.

Ян Осієцький ставить питання далі: «Але в лютому 1981 року Ви змінили свою позицію і стали прем'єром. В.Ярузельський: Я зробив це на прохання Станіслава Кані. Тоді, мене переконав аргумент, що зречення цієї посади в цій ситуації було би дезертирством. Станіслав Кая стверджував, що воїн, який знає ситуацію і не приймає посаду

прем'єра нехтує власним обов'язком. Ян Осієцький: Кілька місяців пізніше, Ви стали першим секретарем ЦК ПОРП... В.Ярузельський: То була зовсім інша ситуація. Станіслав Каня був дуже розкритикованим і подав заяву про відставку. Тоді знову з'явилися голоси на користь того, що я маю кандидувати. Коли зрозуміли, що я не хочу, я почув, що жовнір (воїн) не повинен ухилятися від захисту Польщі в направду загрозливій ситуації. А окрім того, моя особа становила певну гарантію для сусідів». [4, с. 327].

Лише пряме усвідомлення власного воїнського обов'язку перед Польщею, щодо її захисту перед підступним ворогом, яке ґрунтувалося на любові до рідної країни, мови, культури змусило В.Ярузельського нарешті погодитися на обрання на найвищі посади. Натомість в сусідній з Польщею УРСР панували протилежні особи й настрої серед керівної еліти. Навряд чи В. Щербицький, сучасник і колега В.Ярузельського зрозумів би його мотивації. Такі як тодішній очільник УРСР стояли «на позиціях Богдана Хмельницького», тобто нівелювання української самостійності, самобутності, як стверджував його співрозмовник М.С.Горбачов, а В.Ярузельський перебував на позиціях збереження незалежності Польщі, живлющим джерелом для яких був польський патріотизм. У цьому контексті слід навести промовистий епізод, що його занотував у щоденниковому записові від 23 січня 1975 року Олесь Гончар: «підбирають... на роботу працівника. Директор видавництва «Мистецтво» був рекомендований. Пройшов усіх, йде до В.В. (апаратне прізвисько В.В.Щербицького П.Я.) Той зажадав особисто провести «собеседование». І ось «бесідують». В.В. добув з кишені аркушик:

– Це ось вірш «Любіть Україну». Такі гарні патріотичні слова, а чомусь не друкують... Ви як вважаєте? Можна б надрукувати? Я з вами раджусь!

– Так-так, я теж такої думки, В.В., вірш чудовий!

– Ага. Ну то ми з вами гарно порозмовляли... А щодо роботи, то це хай вони там унизу вирішують. Я в це не втручаюсь. А цей пішов «униз», а там вже й не приймають його. Радий, що хоч з роботи не вигнали. Ось так «побесідував» на «собеседовани». [1, т.2, с.205].

Чи сталася би така ситуація в Польщі того самого 1975 року, коли би її очільником був би не будь-хто зі свідомих своєї причетності до самого Духу рідної землі, а той, хто зневажив власне коріння, власну країну та її культуру? Мимоволі пригадується класичний афоризм М.С.Грушевського: «Україною керують ті, кому вона не потрібна». Вражає й підступність керманіча УРСР. Зрада Заповідей Христових, лицемірство, зрада власної мови й віри батьків – явища одного смисло-

вого кореня. Ясніше мовлячи – якби чи Е.Герекові, чи С.Кані чи тому ж самому В.Ярузельському претендент на посаду голови державного польського видавництва запропонував поезію «Любіть Польщу», то чи відбулося з ним теж саме як після розмови В.Щербицького з українським видавцем? Неможливо й уявити.

В новітній історії християнської Західної Європи кінця ХХ віку, так само, як і у всесвітній історії, існують суголосні приклади відмови від власних матеріальних благ й особистого уславлення, заради блага того суспільства, якому служить державний діяч. Така відмова має також виразне моральне наповнення, і також ґрунтується на почуттях патріотизму. Прикладом такого державного діяча можна вважати Маргарет Тетчер. У своїй мемуарній книзі «The autobiography» вона описує як повсякчас відчувала себе й свою політичну й державотворчу діяльність перед недремним Оком Божим, а отже – ставлячи мораль та моральність понад усе, вона вважала за потрібне, згідно із Заповіддю Божою, постійно опікуватися ближніми.

Такою вона була на початку своєї кар'єри, в рідному місті Грентемі, такою ж, вже будучи студенткою Оксфорду під час II Світової війни, коли завжди знаходила час для допомоги британським і американським воїнам, що постраждали від нацистської агресії. Такою лишалася і тоді, коли стала Прем'єр-міністром Її Величності Королеви Єлизавети II. Особиста органічно притаманна їй скромність моральність у державному бутті й державно-громадському поведженні визначала сам дух її христоцентричного, родинно вихованого, буття. Ще Платон вимагав від державця понад усе дбати про підданих, думати про благо інших людей, часто забуваючи про власні інтереси. М.Тетчер згадує про початок свого державного шляху: «в день першого туру голосування, я рано встала, щоби приготувати Денісу сніданок і провести його на роботу перед тим, як піти з Флуд-стріт до Палати Громад». [3, с.154]. Міркуючи про резиденцію Прем'єр-міністра, що є надто старовинною, а отже потребує постійного ремонтування М.Тетчер зазначає: «Завдячуючи щедротам У.Анненберга, посла США в Британії... в Чекерсі є критий басейн. Коли я була прем'єром в ньому плавали лише влітку після того, коли я дізналася, що його обігрів коштує 5000 фунтів на рік. Заощадивши ці гроші ми змогли дозволити собі витратити більше на безперервний шерег ремонтів у нашому домі». [3, с.232] Ощадливість М.Тетчер, що її вона виявляє не до рідинного, а до державного бюджету багато говорить про її справжній, не декларативний патріотизм.

Так само прикметним є й ставлення М.Тетчер до людей, що мали би, згідно статусу, надавати побутові послуги родині прем'єр-міністра однієї з найвпливовіших держав світу: «Ми з Денісом (чо-

ловік М. Тетчер П.Я.) вирішили не залучати постійної прислуги. Жодна домогосподарка не впоралась би з непостійним розкладом. Коли в мене з'являвся час, я піднімалась в квартиру, щоби трохи поїсти: яйце в мішечку чи тост. Проте, зазвичай, на годинникові була 10 або 11 година вечора, коли я йшла на кухню, щоби приготувати що-небудь... ми опанували всі способи приготування сиру та яєць, поки Деніс наливав мені скляночку на ніч.» [3, с. 225] Пригадуючи 1979 рік – рік свого обрання прем'єр-міністром, М. Тетчер так само змальовує власне життя в того часу: «Навантаження на людей надмірно високе, на дурниці часу немає. В результаті виникають дружні стосунки. Даунінг-стріт, 10 не лише офіс: він призначений служити домом прем'єр-міністру, особисті апартаменти якого розташовані на верхньому поверсі. Ми жартували, натякаючи на моє дитинство Грентемі, що я знову буду мешкати над місцем роботи (тато Маргарет Робертс був власником невеличкої бакалійної крамниці П.Я.)... ця квартира стала схованкою від іншого світу. Вона була на найвищому поверсі, проте, це було на краще, оскільки сходи були майже єдиною вправою, що була в моєму розпорядженні». Скромність та аскетизм були основою її методистського родинного виховання, яке, як бачимо, органічно гармоніювало з самим духом британського христocентризму, що є визначальним на вершинах британської державної влади. На світлинах 2016 року 90-річна королева Єлизавета II без сторонньої допомоги виходить з авто, сама несе парасольку тощо. Аристократизм не на показ, а від самої сутності цього державницького й державотворчого морально-етичного поняття.

Цікаво, що «залізною леді» Маргарет Тетчер вперше назвав не британський журналіст, опонент або соратник, а працівник одіозного органу радянських мілітаристів газети «Красная звезда»: «потік брутальної лайки полився із різних органів радянської пропаганди. А один апаратник в штаті «Красной звезды», газети Красної Армії, чия уява обігнала його здатність міркувати, придумав для мене прізвисько Залізна леді» [3, с.189] Слід погодитись з цим апаратником, принаймні, в одному. Лише справжня леді у відповідь на «потік брутальної лайки» на свою адресу відповідає хуліганові з істинно англійською іронією: «уява обігнала його здатність міркувати».

Втім, не слід забувати, що «Залізна леді», передусім була елегантною жінкою з добрим естетичним смаком, якій хотілося дати лад у помешканні. Вона згадує: «Хоча найбільш важливі перестановки були здійснені тільки після десяти років мого перебування там (на Даунінг-стріт, 10, П.Я.), я намагалася зробити кімнати щонайбільше обжитими. В офіційних кімнатах було мало прикрас і коли ми прибули на Даунінг-стріт, в них не було столового срібла. Кожен раз, коли там проводились

офіційні обіди, персоналу, що їх обслуговував, доводилось приносити столове срібло з собою. Лорд Браунлоу позичив мені столове срібло зі своєї колекціїв Белтон-Хауз: воно сяяло та змінило обідню залу резиденції. Один предмет мав для мене особливе значення, шкатулка, яка містила текст вольностей Грентема, в якому попередній лорд Браунлоу, а пізніше мій батько були мерами. Садівники, що доглядали за парком Сейнт Джеймс, принесли квіти, а я переклеїла шпалери в робочому кабінеті на свій смак». (курсив усюди наш П.Я.) [3, с.226]

Слід повернути увагу до кількох ключових аспектів наведених міркувань. М.Тетчер не випадково акцентує увагу на тому, що «найбільш важливі перестановки були здійснені тільки після десяти років мого перебування там». Це підкреслює ясний британський консерватизм, що відчувається у спадкоємності влади. А відтак – не відчуває потреби щось радикально змінювати там, де все усталено багатовіковими традиціями. Не звинувачувати попередників, а брати краще з їхнього досвіду – ось аксіологічна парадигма М.Тетчер як державного діяча. Але, додамо на берегах, в Британії впродовж тисячоліття, не було окупаційної влади. Не всім так пощастило.

Як леді, нехай і названа радянським ідеологом «залізною», але – понад усе – леді, М.Тетчер намагалася зробити резиденцію «найбільше обжитою», але це природне бажання не так вражає як інша буттєва деталь: «В офіційних кімнатах було мало прикрас і коли ми прибули на Даунінг-стріт, в них не було столового срібла. Кожен раз, коли там проводились офіційні обіди, персоналу, що їх обслуговував, доводилось приносити столове срібло з собою. Лорд Браунлоу позичив мені столове сріблоразі своєї колекціїв Белтон-Хауз: воно сяяло та змінило обідню залу резиденції». В резиденцію прем'єр-міністра однієї з наймогутніших, і за економічним і за політичним впливом, країн світу, кожного разу персонал, що обслуговує офіційні обіди приносить з собою столове срібло, оскільки в цій резиденції його немає. І тільки лорд Браунлоу виручив прем'єра, регулярно позичаючи їй для офіційних обідів власне столове срібло. Це – не побутова дрібничка.

Йдеться про ключове питання побудови справжньої європейської України. Якою вона має бути? Я особисто мрію, щоби стала вона такою, як описана у спогадах Маргарет Тетчер державна верства Великобританії. Коли аскетизм можновладців – не напоказ, а від серця, від виховання в строгому християнському дусі. Коли столове срібло чесно позиченеу того, хто чесно ним володіє за спадком предків, або й за своїм чесним хистом заробляти гроші. Неморальність розкішного життя владної верстви, коли рівень життя народу є злидненным є аксіомою для справжнього державного діяча. Пригадуючи власне перебування на

саміті в Мексиці, де були присутні лідери 22-х країн М.Тетчер зазначає: «Нас оселили в одному з ... надміру розкішних готелів, які можна побачити в країнах, де значна кількість людей мешкає в жахливо-злиденних умовах». [3, с.286] Християнський консерватизм і виховання в його традиціях, слідування таким традиціям визначили моральні пріоритети М.Тетчер на все життя.

Єдині зміни в традиційній резиденції прем'єр-міністрів, що їх ініціювала Маргарет Тетчер це було пошанування вчених: «Я усвідомлювала, що я перший науковий співробітник, який став прем'єр-міністром... і те, що я перша жінка прем'єр. Тому я віддала розпорядження розташувати портрети і погруддя наших найвідоміших учених в маленькій обідній залі, де обідала з колегами й відвідувачами за менш формальними приводами». [3, с.227] Цим знаком М.Тетчер підкреслила, що роль науки й освіти для справжнього державного діяча є базисною в розумінні як історії, так і майбутнього країни.

Також повчальним для побудови новітньої України є промовистий факт, що його описує М.Тетчер: «Завжди нелегко піти з уряду в опозицію. З низки причин це було особливо важко для консерваторів уряду Теда Хіта... Його було безцеремонно позбавлено мешкання на Даунінг-стріт (в урядовій резиденції П.Я) і впродовж кількох місяців він був змушений жити на квартирі свого старого друга і особистого парламентського секретаря Тіма Кітсона, оскільки свого дому в нього не було. Декілька років потому, я прийняла рішення: коли прийде мій час залишити Даунінг-стріт, у мене повинен бути дім, куди піти» (курсив усюди наш П.Я.) [3, с.135]. Звісно, така ситуація є крайністю, проте важливий сам принцип розуміння влади не як місця панування й збагачення, а як місця служіння. У цьому британський консерватор М.Тетчер і польський комуніст В.Ярузельський є одним думцями. Не уявляю, щоби рівний за статусом прем'єр-міністру Великобританії Голова Ради Міністрів СРСР Йосип Сталін хоч на секунду замислився б над проблемою куди йому йти після того як він перестане обіймати свою посаду. Що це взагалі значить для російського самодержця: «перестане обіймати посаду» і шукати після цього житло, живучи у друзів? Не думаю, що ця проблема поставала перед будь-яким можливо-владцем будь-якої тиранії.

Саме описане М.Тетчер, а не східнокордонна недоазійщина є нормою, на якій базується в Європі і добра медицина, і наука, і освіта, і чесна та надійна банківська система. Вони базуються на іманентному страхові людини, наділеної владою, перед гнівом Божим. А цей страх перед Богом і породжує відповідальність за людей і перед людьми. На те, що ці міркування є вартими уваги вказував і Святійший Патріарх

Філарет звертаючись до ще тоді президента Януковича, «Межигір'я» та золоті батони якого аж ніяк не можна порівняти з описаним вище М.Тетчер побутом і позиченим прем'єром Великобританії у лорда Браунтлоу столовим сріблом, а втечу Януковича і його команди – з розумінням В.Ярузельським обов'язку глави держави: «Якщо сказали «зробимо так», то треба зробити... А якщо не зробили, то будете відповідати вже не перед народом, а будете відповідати перед Богом. А Бог є, і справедливий суд у Бога теж є.»(курсив наш П.Я) [2, с.41]. І допоки це не буде усвідомлено нашою елітою, годі чекати справжньої Європи в Україні.

У цьому ж інтерв'ю Святійшого Патріарха Філарета «Народ переможе у цьому протистоянні, бо правда на боці народу» наводяться актуальні для сьогодення й майбутнього світоглядні міркування: «Мета народу... увійти асоційованим членом в Європейський союз... Хто перешкодив? Перешкодила Росія, бажаючи втягнути в Митний союз. А народ український не хоче в Митний союз... При всіх недоліках Європи... але гроші наші олігархи де зберігають? В яких банках? В російських, в українських? Зберігають в європейських або американських... банках. А чому? Тому, що там надійно, а в Україні ненадійно і в Росії ненадійно. Люди хочуть бути з тими, де надійно, де є демократія і де є свобода. Де лікуються наші багаті люди, в Україні? В Європі. Де навчаються їхні діти? В Європі. Значить вони визнають, що в Європі краще, ніж в Україні. Тому український народ це теж знає і тому хоче приєднатися до більш цивілізованих народів» [4, с.41].

Висновки. Підсумовуючи сказане зосередимось на кількох важливих обставинах. Першою з них є необхідність актуалізації в семіосфері сучасного українства ідей і повсякденної діяльності знакових персоналій Східної й Західної Європи ХХ ст. Йдеться про державних діячів – репрезентантів загальнохристиянської традиції, вихованих у католицькій (В.Ярузельський) та протестантсько-методистській (М.Тетчер) християнській семіосфері. Служіння Богові й рідному народові було базисом їхнього, немов би непоєднуваного (британський консерватор та польський комуніст) світосприйняття й буття. Цей морально-етичний державницький досвід є актуальним для сьогодення та майбутніх державотворчих процесів новітньої України.

Література

1. Гончар О. Щоденники. У 3-х томах./ Олесь Гончар//– К. – «Веселка». 2003. – Т.2. – 607 с.
2. Святійший Патріарх Філарет: Народ переможе у цьому протистоянні, бо правда на боці народу /Святійший Патріарх Філарет // Православний вісник Київського патріархату, № 2. Лютий 2014 року. – С.41-43.

3. *Тетчер М.* Великая история «Железной» Магратет // Margaret Thatcher The autobiography. Originally published in the English language by Harpers Collins Publishers Ltd / Магратет Тетчер // М.: «Акт» – 2016. – 624 с.

4. *General.* Wojciech Jaruzelski w rozmowie z Janem Osiesckim /Proszyncki i S-ka. – Warszawa, 2014. – 655 с.

1. *Honchar Oles Shodennyky.* U 3-x tomah./ Oles Honchar // – К. – «Veselka». 2003. – Т.2. – 607 s.

2. *Svyatiyshy Patriarh Philaret:* Narod peremoge u tsyomomu protystsoyanni, bo Pravda na botsi narodu / Svyatiyshy Patriarh Philaret // Pravoslavny visnyk Kyivskogo patriarhaty № 2 Lute 2014 roku. – S..41-43.

3. *Margaret Thatcher.* The autobiography. Originally published in the English language by Harpers Collins Publishers Ltd / Магратет Тетчер // М.: «Акт» – 2016. – 624 с.

4. *General.* Wojciech Jaruzelski w rozmowie z Janem Osiesckim /Proszyncki i S-ka. – Warszawa, 2014. – 655 с.

Yamchuk P.M.

LEADING MENTAL AND ETHICAL CONCEPTS OF EUROPEAN EXPERIENCE CREATION OF STATE IN XX CENTURY: MARGARET THATCHER BY VOYCHEH YARUZELSKY (examples to the comprehension in modern state-creative strategies of modern Ukraine).

The range of problems, related to home creation of the state in the European christocentric context of the newest twenty-four hours, is studied in the article. The perspective phenomenon of influence of the leading European state and public figures is comprehended on Ukrainian creation of the state. Principles of axiology of co-operation and call the ideas of Ukrainian and world discourse are outlined in this context. Studied valued-semantic parallels between spiritually-intellectual discourse of Ukrainian and christian-conservative semiosfera ideas of the British public and state figure M. Thatcher and immanently christian after education and traditions ideas and existence of the Polish military and state figure V. Yaruzelsky, that always cared of fate of native culture, language, ordinariness. As an antithesis of of M. Thatcher and V. Yaruzelsky to the context of respect of statesman to the mother tongue and culture driven, Oles Honchar fixed in “Diary” reaction of contemporary M. Thatcher, and V. Yaruzelsky in a period guidance on the sign from a world view side poetry of V. Sosura “Love Ukraine” the home country of V. Shcherbitsky. The author of the article concentrates attention on mental and ethical foundations of development of the personal and public spiritually-intellectual prospect, on existential essence of choice of public and state figure in tipping social-historical points.

Keywords: *moral, ethics, European christocentric state system, Great Britain, Poland, Margaret Thatcher, Voychek Yaruzelsky, newest Ukrainian creation of the state.*

Надійшла до редакції 19.06.2017 р.

УДК 1:316.3:303.725.36
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133218>
[Orcid.org/0000-0002-5665-9459](https://orcid.org/0000-0002-5665-9459)

Ігор Усанов

УСАНОВ Ігор Вікторович — кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі. Галузь наукових інтересів — філософська антропологія та філософія релігії.

СИСТЕМА І МЕРЕЖА: ЗМІНА ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ

Розглядаються теоретичні підходи аналізу соціального простору пост-модерну, досліджуються чинники його формування та моделі управління. Аналізуються принципи системного управління та мережевої організації суспільного життя, їх відмінності та взаємооберненість. Розглядається трансформація соціального середовища в контексті глобального світу та зміна ієрархічної системної структури динамічною мережевою, яка передбачає активність і мобільність усіх елементів.

Ключові слова: *системне управління, мережева організація, децентралізація, детериторизація, глобальна локалізація.*

Кожна історична епоха у відповідності до свого культурного середовища інтенсифікує і господарську діяльність. На зміну інструментальному використанню людини в рабовласницькому світі прийшло середньовіччя, яке дало розвиток творчій ініціативи сільським господарствам і міському ремісництву, яке відповідало потребі особистості в осмисленні свого неземного покликання. В добу Нового часу на місці імперій виникають національні держави з капіталістичним приватним сектором, як результат освоєння людиною своєї природи. Новітній період на основі цих відкриттів опановує суспільні можливості людей у реалізації індустріальних планів. А які ж антропологічні задачі виконує постмодерн і які виробничі та суспільні форми задіяні? Відтоді, як освоєні принципи неземного, земного і соціального існування, на часі внутрішній світ людини та витоки його життєвості, про що свідчать сучасна інтеріоризація та потокові моделі організації культурного життя. Перехід від системного до мережевого простору існування стає

головною вимогою часу і в приватному, і в корпоративному, і загальнодержавному, і в глобальному плані.

Метою статті є аналіз закономірностей змін інституційного розвитку при парадигмальному переході до нової структурної моделі суспільних відносин. Для її реалізації необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: охарактеризувати структурні зміни суспільного простору постмодерну; виявити відмінності і взаємну обумовленість системи і мережі, як управлінських практик; проаналізувати зовнішні чинники розмикання державної системи в умовах глобальних відносин і внутрішньої ліберальної децентралізації.

Система пройшла етап історичної інсталяції, стала базовою формотворчою умовою цивілізаційного поступу так, що навіть почали виникати ідеї кінця історії, як закінченого пошуку довершеного образу існування. Ф.Фукуяма констатує перемогу ліберальної демократії серед різноманіття форм управління. Ж.Бодрійяр говорить, що проект просвітництва досягнутий, головні проекти свободи та прогресу – реалізовані. С.Гантінгтон визначає цивілізацію як певний ідентифікаційний код, що розрізняє «ми» і «вони». Ми – це ті, хто органічно сприймає, як звичну річ, раціональну системну ієрархічність, навіть до тої міри, щоб будувати несистемні форми та моделі подальшого розвитку.

На часі постає задача узгодити макрорівень глобального та історичного з мікрорівнем внутрішнього і позачасового. Для управлінського підходу ключовим є таке розуміння зростаючої ефективності господарства, що за рахунок історичних можливостей дає задіяти природні, суспільні, особистісні ресурси людини в організацію її життєвого простору. Зважимо, що нині, хоча мотивація людських дій і шукається у вирішенні актуальних проблем, але самі ці проблеми слідує від не приходящого людського образу, що знаходить шляхи для свого вияву. Бо як інакше можна пояснити прагнення народних мас здійснити буржуазну революцію, що подарує тільки новий рівень експлуатації, або боротьбу жінок за рівні права з чоловіками, що легалізує їх експлуатацію та включення в систему виробництва. Заради цього системного включення і відбувалась уся політична боротьба за громадянські права, як наприклад, виборче право для молоді, що теж надає їй системну визначеність та легітимацію, як і прагнення освіченості для усіх верств населення є нагальною не скільки для самих безграмотних, скільки для ідеологічного індустріального середовища.

Постмодерний державний простір змінив свою топологію з системно організованої на безсистемну. Але це не означає, що він став хаотичним, просто як неформальний, простір отримав нові принципи існування і нову методологію взаємини. Мережева організація соці-

ального середовища є прагненням децентралізації, або продовження централізації за умов зняття, відсутності єдиного центру, але не центру взагалі. В атомізованому суспільстві центр є скрізь, тобто можна сказати, що він виходить на периферію, тому децентралізація означає існування центру кругом, і з цього оточення починається інтровертивне повернення. Місцеве самоуправління – умовно місцеве, подібно до технологій будівельних мегамаркетів: не продавати уже готові речі, а матеріали та інструменти, що дозволяють процес виробництва продовжити вдома, додавши до стандартних матеріалів форму індивідуальних потреб. Самоуправління повинне, у відповідності до місцевих особливостей і використовуючи власні творчі можливості, вибудувати такий пазл свого регіону, щоб він співпадав із іншими і викладав узгоджену картинку в спільному горизонті. Ціле існує як єдине середовище, воно не має тоталітарного репресивного апарату, але продукує моделі поведінки та образи існування, транслюючи їх для індивідуального втілення та реалізації в конкретній дійсності.

Таким чином, зрозумілою стає децентралізація, що є не просто подрібнення і розпорошення сил центральної владної вертикалі, не перетворення її на менші регіональні стовпи нагляду й покарання, як визначив би М.Фуко, а принципове зрушення смислового центру. На відміну від адміністративної моделі мережева структура не продукує силове поле влади, а сама вона і є індуктивне утворення, яке збило в собі вимоги різноспрямованих сил. Організація владного устрою проходить шлях, визначений ще від В.Зомбарта і М.Вебера, зміни державного суверенітету від ієрархії середньовічної структури до дисципліни модерну і, нині можна додати, до живої співучасті постмодерної доби. Це шлях від панування до функціонування і до живої взаємності.

Системне форматування набуває тотальних форм і переходить у мережеве життя. Система має екстравертивний формальний принцип улаштування, націлений на інституціоналізацію, на утворення дискретних ієрархічних рівнів. Мовою фрейдизму, система надбудовує власне *superego* над безоднею стихійних сил і каналізує їх прояви в сублимованих культурних формах. Системність форматує соціальне середовище, накладає на нього логічну структуру і створює раціональну основу для формалізованих конструкцій. Уже потім, після такого освоєння суспільного простору в ньому можуть бути інсталювані програмні актори для забезпечення різних системних потреб в залежності від особливостей цього середовища. Продукуючи своє середовище система тим самим відтворює свою системність. Коли ж експансія системності в усіх сферах суспільного існування сягає граничних меж, охоплює формалізацією усі можливі прояви соціального середовища,

її ефективність починає спадати і навіть працювати проти самої системи, хоча б у вигляді величезного бюрократичного апарату. Подальший розвиток суспільного середовища скоріше буде обумовлений коеволюційним становленням у зворотному, тобто внутрішньому напрямку уже не системними, а мережевими засобами. Вочевидь, що мережі як раз і виникають в улаштованому, освоєному середовищі. Але їх методи інші, й цільові причини також інші. Якщо система реалізує владу, то мережа відтворює життя. Мережі мають внутрішній вектор, спрямований на неформальні зв'язки і зайняті цими зв'язками. Неформальність не заперечує інституціоналізації, а вказує на її динамічний і живий характер. Мережі існують на узгодженні внутрішніх базових потреб різних системних структур, які всі можна звести до одного критерію, що виправдовує або заперечує усі системні побудови – це критерій життєвості. Критерієм влади стає життя в усіх його можливостях і якісних проявах. Не випадково, що з 70-х рр., коли мережа починає розгортатися на технологічному рівні, з'являється поняття «біополітики», подібно з введеним М.Фуко поняттям «біовлади», яке, у варіаціях Чешко В. Ф., можна «визначити як соціальні практики контролю/управління генетичним і епігенетичним кодом людини і віднести до соціокультурного модулю. У такому випадку «біополітика» означає сукупність раціоналізованих засобів (технологій) здійснення біовлади, і, отже, відноситься до технораціоналістичного модулю адаптивної стратегії техногенної (Західної, Атлантичної, локалізованої, нарешті) цивілізації» [5, с.269]. Харківський дослідник підсумовує, що з феноменологічної точки зору логічний конструкт «біовлади» задає єдине концептуальне поле, до сфери впливу якого потрапляє і суспільне середовище під впливом (біо)політики, (біо)етики, (біо)філософії, (біо)права, (біо)культурології, демографії, соціології [5, с. 267-272].

Прикладом організації соціального середовища є відмінності між радикальним Ісламським світом і Західною цивілізацією, за інтерпретацією С.Жижека: «відмінності ідеї влади, яку практикує ІДІЛ, від сучасної західної ідеї так званої «біовлади», яка регулює життя: халіфат ІДІЛ повністю відкидає ідею біовлади». Публічні заяви структур ІДІЛ дають ясно зрозуміти, що головне завдання державної влади – не регулювання добробуту свого населення (здоров'я, подолання голоду); справжнє значення має системотворча вертикаль, що забезпечує релігійне життя, їхнім гаслом є: «Потурбуйся про релігію, а добробут влаштується якось сам по собі» [2].

Середовище, спрямоване на абсолютизацію внутрішніх прагнень і цілей, утворює систему, а вирішення зовнішніх проблем та обживання ситуацій внутрішніми засобами утворює мережу.

<i>Система</i>	<i>Мережа</i>
сутнісна	смилова/інформаційна
творча струк-тура	жива організація
виконавча	лідерська
вертикальна	горизонатальна
централізована	децентралізована
екстравертна	інтровертна
сферична	торна

Різницю між системою і мережею можна показати в схематичному прикладі. Якщо виконання завдання відбувається від імені керівника, людини, що стоїть у центрі, з посиленням на його статус і з апеляцією до функціональних вимог, то це – системна ієрархічна конструкція. Якщо виконання завдання походить від ініціативи самого актора, його іменем, лідерською позицією, з посиленням на загальну, спільну необхідність взаємопов'язаних дій, то це – мережа.

Мережеві форми були завжди в історії, але займали місце приватної сфери, місцевих взаємин, обособленого простору орієнтованого на внутрішній центр і мали замкнутий характер. Вони утворювали власний образ символічного існування, що впливав на усі сфери життя. Локальні образи мали своєрідну мікропрактику дій і свою міфологічну атмосферу, могли сприяти, протистояти, або асимілювати централізовані державні впливи. Коли технології дозволили спроектувати локальні образи у віртуальний простір, то вони отримали нове життя в глобальному, нелокалізованому просторі. Звідки вони повернулись до своєї глобалізованої локальності, свого глобального села, за виразом М.Маклюєна, самодостатніми неоміфологічними сутностями, незалежними від центральної влади з її атрибутами. Втім, незалежність не означає безвідносності, але тепер між системою і мережею складаються відносини за парадигмами складності. «На зміну ієрархічній структурі, обмеженій національними та бюрократичними кордонами, приходить нова, в якій кожен актор (суб'єкт економічної діяльності) має приблизно однаковий допуск до основних ресурсів та інших учасників об'єднання [1, с.6].

Державна система розмикається двосторонніми процесами. Зовнішні світові тенденції перетворюють держави на виконавчі структури у системі глобальних відносин і в умовах наддержавних інститутів. А у внутрішній діяльності центральні владні інститути розмикаються через процеси ліберальної децентралізації, розширення функцій приватного, чи іншого недержавного сектору, в ключових промислово-еко-

номічних галузях, фінансово-банківській системі, військово-оборонній, юридично-правовій, чи громадсько-ідеологічній сфері. Середовище міжнародних відносин поглиблює уніфікацію та стандартизацію до міри, що дозволяє М.Гардту і А.Негрі визначити його як єдину Імперію, в контексті якої розвиваються наднаціональні тенденції управління «гібридними ідентичностями, гнучкими ієрархіями й множинними обмінами за допомогою модулювання командних мереж» [4, с.12]. Ця світова Імперія живе в процесах децентрації та детериторизації, тобто без визначеного центру і прив'язки до певної території. Обмін між внутрішнім і зовнішнім через розмикання державного суверенітету і делегацію владних повноважень у паралельні структурні форми свідчить про зміну управлінських принципів, обумовлену переходом від системних форм до мережевих.

Зміна масштабу обумовлює зміну диспозиції центру і периферії. Якщо унітарна державна влада є найбільш централізованою системою, то при федеративному устрої зростає рівень децентралізації, а в конфедерації центральна влада хоч і підіймається на ще більш загальний рівень, але стає слабшою формою організації національного співробітництва. У гло-бальному світі держави взагалі перестають бути єдиними політичними гравцями, їх повноваження перебирають міжнародні організації, як політичні так і економічні, або міжнародні корпорації та союзи: фінансові, військові, виробничі, культурно-освітні, наукові та ін. Центральна влада розподіляється між різноманітними мережами різного масштабного рівня і впливової потужності. Держава стає лише одним із гравців глобалізованого світу не тільки ззовні, але й всередині, її повноваження делегуються співучасниками владних дій міжнародним наглядовим органам. Наприклад, корупція як принципово мережева організаційна структура, використовує різного роду схеми, що виходять за межі держави, так звані «скрутки», фірми-посередники так звані «прокладки», банки «пилососи», спільні підприємства напівприватні напівдержавні, офшорні компанії, та ін. [3]. Втім, коли локально-мережева корупція захопила системну державну владу, то це призвело до революційних наслідків у суспільстві та очищення системи, повернення її народовладної сутності. Сама мережевість не заперечується, коли вона діє на утвердження системного державного устрою. Дана тенденція проглядається і на іншому прикладі. Transparency International – не державна, а міжнародна громадська організація, яка співпрацює з іншими громадськими організаціями і політичними силами в державі для забезпечення антикорупційної діяльності та використовує для цього і самі державні інститути, через нагляд впливаючи на державні правові норми, та сприяючи від-

критості функціонування центральних державних органів, а отже і їх оздоровчим змінам. За таких обставин відбувається зміна го-ловних акторів, коли вже не стільки система має мережеві елементи, скільки мережа громадських інституцій, міжнародних наднаціональних центрів підтримує і забезпечує системне існування держави.

Середовище стає освоєним простором, в якому розчинена системна тотальність відроджується у метаформі сільових зв'язків. Комунікаційні мережі усіх рівнів перетворюють системний підхід на властивості сільових вузлів. Швидка досяжність найвіддаленіших регіонів земної кулі знімає просторову тяглість і залишає лише властиві якісні ознаки позицій. Соціальне середовище ніби піднімається над територією і пронизує її, рух у середовищі це не рух по території, буквально, по землі. Коли людина підіймається на борт літака і переходить від полярного до тропічного клімату, то переноситься через величезний простір з усіма його особливостями, до яких їй немає справи. Коли скайп зв'язок надає можливості спілкування тет-а-тет безвідносно до відстані, то це вже не зовсім те саме середовище, що було атмосферою зустрічі, або історичною причинністю, а лише одна з його рис. Нові засоби творять нове соціальне середовище, яке породжує нові засоби.

Підсумовуючи співставлення технологій системного форматування і мережевої організації життя, зазначимо, що коли система експансія досягає меж становлення, тобто коли стає глобальною, то її подальша динаміка розгортається уже в іншому, внутрішньому напрямі. Розмикання системи держуправління відбувається у двох напрямках інституційних змін, один – це подолання замкненості інститутів самих на себе і низької інституційної мобільності, а другий – подолання закритості від самої людини, її творчих сил. Людина з її внутрішнім світом стає інобуттєвим простором, що відлунує на системні процеси в безкінечних варіативних формах індивідуальних здібностей. Пошук можливостей їх задіяти породжує мережеві фаза несистемного зростання. Внутрішній простір людини проходить свою інтеріоризацію, включається в обіг обміну разом із зовнішньо системними відносинами, як активоване середовище, що проявилось у власній структурній формі – мережі. Мережа є відгуком внутрішнього простору людини на зовнішній системний запит суспільства.

Здорове середовище потребує належного рівня активності і включення людей, їх розуміння управлінських рішень, а отже вимагає і навченості са-мих людей бути громадянами та їх віру в таку можливість. Знання і досвід професійних експертів та управлінців часто залишаються недостатніми для ефективних рішень. Шлях знань і досвіду часто призводить до неприйнятних для суспільства наслідків, як на-

приклад, випадок Чорнобильської катастрофи в Україні, або аварія на Першій Фукусімській АЕС в Японії, що мали 7-й рівень ядерних подій за шкалою INES. Як тут можна довіритись експертам, їх аргументи назавжди залишаться недостатніми, бо є історія катастроф, що завжди буде ставити під питання інститут експертів і радників, та вимагатиме у суспільства свідомих, ін-дивідуальних, внутрішньо зважених рішень на згоду, або незгоду на ризики свого існування. За подібних обставин, система, як статична форма устрою, утворює осьові принципи організації та взаємодії, тож мало чим може зарадити в подібних випадках, оскільки кожен її елемент є елементом системи, де виконує функцію на забезпечення цієї вертикалі. В антитезу, мережа – горизонтальна структура, в якій функціонування елементів викликає самозбудження одиничних смислових сутностей, мережі динамічні і ситуативні, вони виникають реакційно довкола ви-рішення проблем та створюють середовище мережевого організму, що дозволяє переживати найважчі обставини. Такі мережеві структури, вочевидь, можуть бути і стабільними, і довготривалими, в залежності від потреб, які їх породили.

Висновки. Утворення безлічі смислових позицій безвідносних до осьових силових проявів виявляє відсутність центру, його особливий статус, коли він є не в безпосередній даності, а опосередковано, як емерджентна можливість, можна сказати, віртуально. Системний, сутнісний центр, ставши кругом, перейшов у інше, у своє інобуття. Буквально став кругом, він скрізь і ніде. За подібної логіки, держава щоб стати загальною формою організації, має стати усім для всіх, розчинитися у власному середовищі. Державність має пройти самозаперечення, щоб через нього усе засвоїти, облаштувати у світлі своєї при/відсутності. Так вона починає існувати через інші суспільні форми, стає громадянською, стає економікою, стає політикою, її статус набуває трансгресивного характеру, вона ніби то зникає на карті соціальності, в економіці стає трансеконікою, в політиці – трансполітикою і т.д., де все може існувати через усе.

Література

1. *Січкаренко К.О.* Мережева організація інноваційної діяльності : наукова доповідь / Кирило Олексійович Січкаренко; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К., 2015. – 48 с.

2. *Славой Жижек.* Єдиним розв'язком для Європи є піти на ризик і розбити закляття: [інтерв'ю Славоміра Сераковського, головного редактора часопису і видавництва «Krytyka Polityczna» // Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/01/25/188292/>

3. Схеми против Независимости // Ліга.net – Режим доступа: http://www.liga.net/projects/corruption_schemes/.

4. Хардт М., Негри А. Империя / Пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М.С. Фетисова. – М.: Практикс, 2004. – 440 с.

5. Чешко В.Ф., Кузь О.М. Біовлада і біополітика: антропологічний та соціополітичний вимір техногуманітарного балансу // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 107. – С. 267-272.

1. Sichkarenko K.O. Merezheva orhanizatsiia innovatsiinoi diialnosti : naukova dopovid / Kyrylo Oleksiiovych Sichkarenko; NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy». – К., 2015. – 48 s.

2. Slavoi Zhyzhek. Yedynym rozv'iazkom dlia Yevropy ie pity na ryzyk i rozbyty zakliattia: [interv'iu Slavomira Sierakovskoho, holovnoho redaktora chasopysu i vydavnytstva «Krytyka Polityczna» // Rezhym dostupu: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/01/25/188292/>

3. Skhemy protyv Nezavysymosty // Liha.net – Rezhym dostupa: http://www.liga.net/projects/corruption_schemes/.

4. Khardt M., Negrj A. Ymperyia / Per. s anhl., pod red. H. V. Kamenskoj, M. S. Fetysova. – М.: Praksys, 2004. – 440 s.

5. Cheshko V.F., Kuz O.M. Biovlada i biopolityka: antropohichnyi ta sotsiopolitychnyi vymir tekhnohumanitarnoho balansu // Hileia: naukovyi visnyk. – 2016. – Vyp. 107. – S. 267-272.

Usanov I. V.

SYSTEM AND NETWORK: CHANGE OF MANAGEMENT TECHNOLOGIES

The theoretical approaches of analysis of postmodern social space are considered, the factors of its formation and management models are investigated. The structure of system management and network organization of social life, their mutual opposition and mutual conditionality are analyzed. The transformation of the social environment in the context of the global world is considered. The main metamorphoses of the system arrangement and its characteristics - the vertical hierarchy and mediation center, are also analyzed. They are replaced by a dynamic network structure - not hierarchical, horizontal, decentralized, with self-sufficient activity of each actor.

The transition from the system to network space of existence, to a new structural model of social relations becomes the main precondition of the postmodern era both in the private, corporate, national, and global plan. The purpose of the article is to analyze the laws of institutional development and the paradigmatic transition to a new structural model of social relations, the characteristics of structural changes in the postmodern social space; the investigation of the factors of the state system unlocking, on the one hand, external global processes, and on the other hand, internal liberal decentralization.

Key words: system management, network organization, decentralization, deterritorialisation, global localization.

Надійшла до редакції 21.11.2017 р.

УДК 37.02:005.44

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133220>

orcid.org/0000-0001-7711-4506

Наталія Коршак

КОРШАК Наталія Вікторівна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Корolenка. Сфера наукових інтересів – філософія освіти, соціальна філософія та філософія історії.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МУЛЬТИЛІНГВІЗМ – СУТНІСНІ ВЛАСТИВОСТІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПОСТУПУ

Однією із суттєвих рис сучасного процесу глобалізації є поширення мультилінгвізму або двомовності. Ці якості відіграють значний вплив на нинішню освіту, адже, як наслідок, вона набуває мультилінгвального характеру. Результатом такої освіти є досягнення мультилінгвальної елементарної компетенції, що дозволяє розглядати її не тільки в якості альтернативного шляху вивчення мови, але й як шлях опанування спеціальними знаннями, розвиток соціально – комунікативних здібностей особистості.

Ключові слова: глобалізація, двомовність, білінгвізм, полілінгвізм, мультилінгвізм, мультилінгвальна освіта.

Актуальність дослідження. На початку XXI століття особлива увага дослідників спрямована на питання глобалізаційного розвитку суспільства та впливу на нього мультилінгвізму як складової ознаки цього процесу і його освітньої характеристики. Співвідношення понять глобалізація та багатомовність освіти цікавить не тільки педагогів, а й лінгвістів, філософів, економістів, котрі намагаються в об'єктах своїх досліджень дійти висновку про їх кореляцію та взаємовплив.

Розкриття змісту поняття «глобалізація» у філософському контексті визначається як частотою його вживання, так і різноманітністю трактування із точки зору різних наукових галузей починаючи із 60 – х років XX століття. Поняття «мультилінгвізм» як якісна складова процесу глобалізації, набуло особливого поширення в нинішню епоху, адже воно здійснює вплив на різні галузі суспільного життя і особливу увагу відіграє у процесі мультилінгвальної освіти, яка є складовою рисою освіти XXI століття.

© Н. В. Коршак, 2017

Тому, **метою** даної статті є аналіз терміну «глобалізація» та його співвідношення з поняттям «мультилінгвізм» і визначення їх впливу на розвиток мультилінгвальної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний світ – це складна і суперечлива система взаємовідносин держав, етносів і народів. Досить зручною формою урегулювання цих взаємовідносин є глобалізація, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній, культурній сферах. Одним із основних чинників розвитку і поширення глобалізації, стала науково–технічна революція у своєму найяскравішому прояві – розвитку системи інформації, особливо поширення мережі Інтернет, що уможливило миттєвий зв'язок людей в різних куточках землі.

Початок ХХІ ст. характеризується тим, що глобалізаційні процеси прискорилися, відбулося поширення капіталістичних ринкових відносин, що спричинило загострення проблем у сфері міжкультурних взаємин народів [7, с.1]. Усе це, в свою чергу, призвело до потреби розкриття сутності та визначення самого терміну «глобалізація».

Досить ґрунтовний аналіз походження і становлення поняття «глобалізація» ми знаходимо у працях Р.Робертсона, який зосереджувався на витоках і перспективах розвитку теорії глобалізації[14] та М.Уотерса, котрий розробив концепцію взаємовідношення територіальних особливостей впливу глобалізації на соціальну організацію суспільства[19].

Взагалі можна виділити три основні періоди дослідження поняття «глобалізація». І період 1950–1990 рр. Серед основних авторів варто виділити І. Валерстайна, А. Зінов'єва, Д. Майєра, Р. Робертсона, Г. Терберна, М. Уотерса, Н. Лумана. Ці автори вважали, що глобалізація – це історичний процес, який проявляється в окремих сферах життєдіяльності людини. У цей період розвинулись наступні теорії глобалізації: теорія світ-системного аналізу І. Валерстайна (1974р.), теорія Д. Майєра, котра уточнює світ-системний аналіз в пункті значимості національного господарства (1987 р.). Н. Мироненко пропонує тлумачити глобалізацію як модель розвитку світового господарства (1990 – ті рр.) тощо.

ІІ період 1990–2000 рр. М. Арчер, А. Апподураї, І. Валерстайн, Р. Робертсон, Г. Терберн, Б. Тернер М. Фезерстаун та інші. У даному періоді визначення глобалізації носить більш економічний характер, вона поширюється у різноманітних сферах суспільного життя. Серед основних теорій особливе значення належить Г. Терборну, котрий у роботі «Хвилі глобалізації» (2000р.) виділяє в історії принаймні шість хвиль глобалізації, найраннішою з яких він вважає експансію світових релігій у III—VII ст.

III період 2000 р. – до нашого часу. Основні автори Л.Грінін, М.Кастельє, Р.Робертсон. Період характеризується тим, що глобалізація розглядається як взаємодія усіх сфер життєдіяльності, уніфікація та прогнозування майбутніх можливих її наслідків. Серед основних теорій вченими виділяється положення Р.Робертсона про культурні аспекти глобалізації та значимість колективних, соціальних, уявлень про глобальність соціальних процесів, які створені в результаті діяльності засобів масової інформації (2003р.).

Власне, термін «глобалізація» немає єдиного визначення. Так, наприклад, у Оксфордському глумачному словнику англійської мови вказується, що термін «глобалізація» вперше використано в публікації «Нова освіта» в 1952 році для визначення цілісного уявлення накопиченого досвіду у сфері освіти.

І.Валлерстайн у 1970 – хх рр. створив теорію глобального уявлення про сучасне суспільство. Людство він розумів як взаємопов'язану спільність. Такий цілісний підхід відрізняє світ–системну теорію від цивілізаційних теорій, в яких особлива увага дослідників акцентується на розподілі і самобутності регіональних систем світового соціуму. Із теорії І.Валлерстайна можна зробити висновок про те, що людство завжди прагнуло до глобалізації. Його теорія базується на глобальних процесах в суспільному житті людей, а не на економічних процесах. Сам же термін «глобалізація» застосовувався епізодично з кінця 1960–х рр. XX століття в працях соціологів та економістів, а у сферу наукового використання увійшов лише з 1983 року.

Згідно з Енциклопедичним словником, глобалізація – це злиття національних економік у єдину загальносвітову систему, засновану на швидкому переміщенні капіталу та новій інформаційній відкритості світу, технологічній революції, прихильності різноманітних індустріальних країн, лібералізації руху товарів і капіталу, комунікаційному зближенню. Поступове зближення країн і континентів покриває всю історію людства [16, с.339].

Філософське ж осмислення поняття «глобалізація» теж не залишається поза увагою вчених, адже системний погляд на проблему глобалізації засвідчує важливість того фактору, що логіко–семантичні можливості самого терміну не обмежують сферу його використання виключно в економічній площині. Феномен глобалізації може набувати планетарного характеру та мати властивості соціального розвитку у будь–якому його аспекті. Це стосується як об'єктивних явищ, так і суб'єктивних чинників та сторін суспільного прогресу, котрі пов'язані з духовним життям людства. Це означає, що зміст поняття «глобалізація» поєднує в собі онтологічні, гносеологічні, епістемологічні ра-

курси вивчення реальності. Тобто жодних семантичних обмежень найширшого використання терміна, детермінованих якісними особливостями тієї чи іншої сфери діяльності принципово не існує.

Особливість філософського підходу до вивчення явищ будь-якого походження полягає у розгляді їх під кутом зору відношення «людина – світ», у ракурсі суб'єктивно-об'єктивних відносин, в той час, як усі інші, спеціальні галузі знання вивчають світ, чи людину як його складову, саму по собі, у різних аспектах. Філософське розуміння ґрунтується на осмисленні не просто світу, а світу людини, «людського світу», і не людини як такої, а людини у світі, у співвідношенні з ним. Саме тому підхід філософії до пізнання реальності не є суто об'єктивним, як, наприклад у природничих чи технічних науках або ж суб'єктивним, як у гуманітарних дисциплінах. У царині філософського знання іманентно наявна нерозривна єдність суб'єкта й об'єкта – це людина у світі і світ крізь призму людського сприймання та ставлення [15, с.11].

Отже, процес глобалізації належить до тієї об'єктивної реальності, коли людина є складовою світу, тим об'єктом дійсності, який формує феномен глобалізації.

Однією із складових якісних характеристик процесу глобалізації – є вивчення іноземних мов, адже у світі склалися деякі сталі ознаки, що стосуються мультилінгвального (білінгвального) навчання та освіти.

Поняття «мультилінгвізм» у своєму розвитку та становленні взаємопов'язане із процесом глобалізації. Це поняття стало предметом аналізу багатьох вчених. Даний термін бере свої витoki від термінології «мова», «двомовність», «багатомовність». Так, наприклад, І.Голубовська присвятила свої наукові розвідки формуванню даного поняття [3]; О.Яковлева займається тлумаченням двомовності як тренду суспільного розвитку [16,17]. Варто також відзначити дослідження П.Кравченка [6], П.Пашкова [13], Л.Лук'янчук [7], В.Ляха [8], Л.Михайлеця [9], які спрямували свої дослідження на аналіз соціо – філософських ознак процесу глобалізації та його впливу на мовну ситуацію.

Таким чином, багатомовність (мультилінгвізм) – належить до тих явищ сегменту сфери духовної культури, увага до яких традиційно була високою в соціальній філософії. Останнім часом ця увага помітно зросла з боку філософії освіти, продовжуючи проявляти достатньо стійку тенденцію до подальшого зростання. Порівнюючи цю ситуацію із серединою ХХ століття, можна констатувати, що нині значною мірою змінилися мотиви підвищеного інтересу до природи, функціональних можливостей, суспільної ролі багатомовності, а також до тих явищ концептуальної природи, що їх супроводжують. Власне до на-

уково – лінгвістичних, соціолінгвістичних, філософсько–політологічних додавалися обставини екстралінгвістичного характеру, зумовлені особливістю сучасної історичної ситуації.

Термін «мультилінгвізм» належить до тих понять, які можуть бути кваліфіковані як поняття з нечіткими смисловими межами. Субстанціональним підґрунтям даного поняття є мова, як суспільний продукт, що виробляється колективом для забезпечення потреб у комунікації і зберігається в пам'яті членів колективу, а також у текстах, побудованих засобами даної мови [16, с.389]. У великій різноманітності знакових систем, що називаються мовою, можна умовно виділити кілька груп, які значною мірою вирізняються поміж собою за багатством знакових одиниць, за способами складності структурної організації, за субстанційним матеріалом, на використання якого для побудови текстів орієнтована дана мова. Дуже часто мову помилково плутають або навіть ототожнюють з текстом, приписуючи їй властивості і функції, які насправді належать тексту. Але на відміну від мовлення і тексту, мова не дається нам у безпосередньому спостереженні. З цього випливає, що мова не може бути формою вираження думок і почуттів і формою зберігання знань про дійсність. Ці функції належать тексту, який виражає не тільки думку, а й саму мову. Щоб стати членом певного колективу, індивід мусить реконструювати мову, запам'ятати її елементарні знакові одиниці і способи утворення складних знакових комплексів (тобто граматичну систему), а потім використовувати її для досягнення своїх комунікативних цілей [16, с.389]. Як бачимо, поняття мова має розлоге визначення, але сам термін «мультилінгвізм» на даний час філософами вивчено не достатньо. Особливо варто було б співвіднести та установити внутрішні зв'язки тлумачення цього поняття у лінгвістиці та філософії.

Поняття «мультилінгвізм» трактується як здатність до оперування кількома мовами в усній чи письмовій формі. Він має два види – національний (вживання кількох мов у певній суспільній спільноті) та індивідуальний (вживання індивідом кількох мов, кожна з яких обирається відповідно до певної мовної ситуації). Родова сфера «мультилінгвізму» охоплює низку видових понять. Спробуємо визначити найпоширеніші з них:

- Пліуралізм – індивідуальний психічний стан особи, який дозволяє їй альтернативно застосовувати в процесі спілкування кілька наявних в її розповідженні лінгвістичних кодів, незалежно від способу оволодіння мовами й лінгвістичною довершеністю мовлення.

- Двомовність (білінгвізм) – 1) здатність особи користуватися двома національними мовами; 2) мовна практика, при якій соціум ви-

користує для спілкування дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) поняття, яке визначає явище, що передбачає співіснування, взаємовплив і взаємодію двох мов у природному і штучному двомовному середовищі, в якому соціальні групи володіють двома мовами на однаковому або різному рівнях.

• Багатомовність (мультилінгвізм) – 1) здатність особи користуватися (розмовляти або розуміти) більш ніж двома національними мовами; 2) мовна практика, при якій соціум використовує для спілкування більш ніж дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) явище суспільного рівня, яке позначає співіснування різних мовних співтовариств, зокрема в умовах багатомовного міста чи багатомовної країни [3, с.14 – 15].

Проаналізувавши низку видових понять, котрі стосуються сфери мультилінгвізму, спробуємо дати визначення цього терміну в контексті соціально-філософського аналізу. Мультилінгвізм – це лінгвофілософське поняття, яке є суспільним продуктом, що сформувався штучно, або під дією історичних чинників, котре визначає співвідношення двох і більше мов у мовленнєво-мисленнєвій сфері індивіда, котрий використовує ці мови на різних етапах комунікації.

Отже, визначивши основні понятійні особливості глобалізації та мультилінгвізму, логічно проаналізувати їх співвідношення у процесі освіти і навчання. Адже, вище названі поняття, так чи інакше, стосуються процесу освіти. Перш за все варто зазначити, що внаслідок процесу глобалізації змінилися вимоги в галузі вивчення іноземних мов. Сьогодні існує безліч можливостей для вдосконалення науковцями та студентами власних навичок і здібностей. Аналіз теоретичної літератури, що присвячена особливостям мультилінгвальної освіти, дозволяє стверджувати, що її важливість як засобу отримання спеціальних і професійних знань, як компонента поглибленої мовної освіти визначається, перш за все, загальною світовою тенденцією до євроінтеграції в економічній, культурній, політичній сферах. В освітній галузі дана тенденція обумовлює прагнення до інтеграції предметного знання, направленості на пізнання цілісної картини світу [4, с. 237].

Результатом мультилінгвальної освіти є досягнення елементарної багатомовної компетенції, що дозволяє розглядати її не тільки в якості альтернативного шляху вивчення мови, але й як шлях опанування спеціальних знань та розвитку соціально-комунікативних здібностей особистості.

Враховуючи те, що на рубежі ХХ–ХХІ ст. об'єктом глобалізації стала освіта, варто визначити її вплив на дану сферу: по – перше, розширено доступності для різних прошарків суспільства – отримання

якісних освітніх послуг; по – друге, переорієнтація виробників освітніх послуг, відповідно до потреб ринку праці; по – третє, інтенсифікація міжнародного співтовариства. Сюди варто віднести еквівалентність дипломів, сертифікація, міждержавна уніфікація навчальних планів, програм, системи оцінювання знань. Отже, глобалізація сприяє розширенню можливостей для задоволення духовних та соціальних потреб людини.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу і взаємовідношенню понять «глобалізація» та «мультилінгвізм» і їх впливу на розвиток освіти ми можемо констатувати:

1. Глобалізація – важлива складова сучасної цивілізації. Незважаючи на роз'єднаність цивілізаційного поступу, людство дедалі більше усвідомлює себе в якості інтегральної сутності, частиною світової спільноти. Це поняття поєднує в собі онтологічні, гносеологічні, епістемологічні результати вивчення реальності, поступове комунікаційне зближення країн і континентів, креативність людства.

2. Мультилінгвізм, як похідна якісна характеристика процесу глобалізації є лінгвофілософським поняттям, яке сформувалася штучно, або під дією історичних чинників і визначає співіснування двох і більше мов у мовленнєво – мисленнєвій сфері індивіда, котрий використовує ці мови на різних етапах комунікації.

3. Глобалізація і мультилінгвізм є невід'ємними рисами сучасної світової системи. Вони впливають на розвиток освіти і відіграють важливу роль у її функціонуванні.

Література

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
2. Валлерстайн И. Миросистемный анализ / И. Валлерстайн // Время мира. – № 1. – Новосибирск, 2000. – С. 105–123.
3. Голубовська І. Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень / І. О. Голубовська, В. Я. Жалай, Н. М. Биховець, О. В. Кругликова, Т. Г. Линник, А. Ф. Пархоменко, І. І. Рахманова, Л. М. Рубашова, Т. М. Бобошко // Лінгвістика XXI століття. – 2015. – С. 3–23.
4. Заболотська О. Іншомовна підготовка студентів немовних спеціальностей в умовах глобалізації / О. Заболотська. // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – 2015. – С. 232–239.
5. Костенко А. Г. Глобалізація як чинник деструкції ідентичності [Текст] / А. Г. Костенко // Практична філософія. – 2008. – № 3. – С. 120 – 128.
6. Кравченко П. А. Глобалізаційні та антиглобалізаційні процеси в Європейському соціально – філософському дискурсі / П. Кравченко, А. Мельник. // Філософські обрії. – 2017. – №37. – С.78 – 99

7. Лук'янчук Л. Міжкультурна комунікація в епоху глобалізації. Міжнародна наукова конференція «Мультилінгвізм у сучасному суспільстві: культура, освіта, політика» / Л. Лук'янчук. // НТУУ «КПІ». – 2013.

8. Лях В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації [Текст] / В. Лях // Мультиверсум: Філософський альманах: 36 наук. праць. — К.: Український центр духовної культури. – 2006. — Вип.57. – С. 3 – 19.

9. Михайлець Л. М. Мова і суспільство (філософський аспект) [Електронний ресурс] / Л. М. Михайлець. // Державне будівництво. – 2007. – № 1(1). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2007_1%281%29__9

10. Овсіюк М. Міжкультурна комунікація в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / М. Овсіюк – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Politologia/63704.doc.htm.

11. Омелян-Скирта Н. Багатомовність та концептуальна картина світу / Н. Омелян–Скирта, А. Скирта // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014. – № 10. – С. 60–64.

12. Пашков В.В. Двомовність як фактор національної освітньої політики в Україні.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Spashkov.pdf>.

13. Робертсон Р. Дискурсы о глобализации: предварительные размышления: Реф. сб. / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – Ч. 1. – С. 127–131.

14. Семенюк Е. Глобалізація: філософський аналіз поняття [Електронний ресурс] / Е. Семенюк. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://vlp.com.ua/files/02_49.pdf.

15. Философия: Энциклопедический словарь / Под. ред. А.Ивина – М: Гардарики, 2004. – 1057 с.

16. Яковлева О. Багатомовність як тренд суспільного розвитку та чинник модернізації освіти / О. Яковлева. – (Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип.47 (частина II)). – С.93 – 105.

17. Яковлева О. У лабіринтах багатомовності. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі ВНЗ у контексті світового досвіду: монографія [уточнене і доповнене видання] / О.Яковлева. – К.: Видавництво KiM, 2015. – 250 с.

18. Waters M. Globalization / Waters M. – London; N. Y.: Routledge, 1995. – XIV. – 185 p.

1. Vallerstain Y. Analiz myrovyykh system y situatsiya v sovremennom myre / Y. Vallerstain. – SPb.: Unyversytetskaia knyha, 2001. – 416 s.

2. Vallerstain Y. Myrosystemnyi analiz / Y. Vallerstain // Vremia myra. – № 1. – Novosybyrsk, 2000. – S. 105–123.

3. Holubovska I. Terminohrafiia, multylinhvizm, multydystsyplinarnist: napriamky maibutnikh doslidzhen / I. O. Holubovska, V. Ya. Zhalai, N .M. Vykhovets, O. V. Kruhlykova, T. H. Lynnyk, A. F. Parkhomenko, I. I. Rakhmanova, L. M. Rubashova, T. M. Boboshko // Linhvistyka KhKhI stolittia. – 2015. – S. 3–23.

4. *Zabolotska O.* Inshomovna pidhotovka studentiv nemovnykh spetsialnostei v umovakh hlobalizatsii / O. Zabolotska. // Zbirnyk naukovykh prats. Pedagogichni nauky. – 2015. – S. 232–239.

5. *Kostenko A. H.* Hlobalizatsiia yak chynnyk destrukttsii identychnosti [Tekst] / A. H. Kostenko // Praktychna filosofiiia. – 2008. – № 3. – S. 120 – 128.

6. *Kravchenko P.A.* Hlobalizatsiini ta antyhlobalizatsiini protsesy v Yevropeiskomu sotsialno – filosofskomu dyskursi / P. Kravchenko, A. Melnyk. // Filosofski obrii. – 2017. – №37. – S. 78 – 99.

7. *Lukianchuk L.* Mizhkulturna komunikatsiia v epokhu hlobalizatsii. Mizhnarodna naukova konferetsiia «Multylinhvizm u suchasnomu suspilstvi: kultura, osvita, polityka» / L. Lukianchuk. // NTUU «KPI». – 2013.

8. *Liakh V.* Svoboda i poshuk novykh form identychnosti v dobu hlobalizatsii [Tekst] / V. Liakh // Multyversum: Filosofskiyi almanakh: 36 nauk. prats. — K. : Ukrainskiy tsentr dukhovnoi kultury. – 2006. — Vyp.57. – S. 3 – 19.

9. *Mykhailets L. M.* Mova i suspilstvo (filosofskiyi aspekt) [Elektronnyi resurs] / L. M. Mykhailets. // Derzhavne budivnytstvo. – 2007. – № 1(1). – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29_9

10. *Ovsiuk M.* Mizhkulturna komunikatsiia v umovakh hlobalizatsii [Elektronnyi resurs] / M. Ovsiuk – Rezhym dostupu do resursu: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Politologia/63704.doc.htm.

11. *Omelian–Skyrta N.* Bahatomovnist ta kontseptualna kartyna svitu / N. Omelian–Skyrta, A. Skyrta // Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury. – 2014. – № 10. – S. 60–64.

12. *Pashkov V.V.* Dvomotovnist yak faktor natsionalnoi osvithoi polityky v Ukraini.[Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Spashkov.pdf>.

13. *Robertson R.* Dyskursy o hlobalyzatsyy: predvartelnye razmyshleniya: Ref. sb. / R. Robertson, Kh. Khondker // Hlobalyzatsiia: kontury KhKhI veka. – M.: RAN YNYON, 2004. – Ch. 1. – S. 127–131.

14. *Semeniuk E.* Hlobalizatsiia: filosofskiyi analiz poniattia [Elektronnyi resurs] / E. Semeniuk. – 2007. – Rezhym dostupu do resursu: http://vlp.com.ua/files/02_49.pdf.

15. *Fylosofiia: Entsyklopedycheskyi slovar* / Pod. red. A.Yvyna – M: Hardaryky, 2004. – 1057 s.

16. *Iakovleva O.* Bahatomovnist yak trend suspilnoho rozvytku ta chynnyk modernizatsii osvity / O. Yakovleva. – (Naukovyi visnyk. Seriiia «Filosofiiia». – Kharkiv: KhNPU, 2016. – Vyp.47 (chastyna II)). – S. 93 – 105.

17. *Iakovleva O.* U labiryntakh bahatomovnosti. Bahatomovnist ukrainskoho suspilstva yak rehuliatyvnyi faktor osvity i vykhovannia v systemi VNZ u konteksti svitovoho dosvidu: monohrafiia [utochnene i dopovnene vydannia] / O.Iakovleva. – K.: Vydavnytstvo KiM, 2015. – 250 s.

18. *Waters M.* Globalization / Waters M. – London; N. Y.: Routledge, 1995. – XIV. – 185 p.

Korshak N. V.

GLOBALIZATION AND MULTILINGUALISM AS THE ESSENTIAL PROPERTIES OF MODERN EDUCATIONAL ADVANCEMENT

One of substantial peculiarities of modern globalization process is the distribution of multilingualism or bilingualism. Multilingualism is a linguistic and philosophical concept of a public production which was formed artificially, or under the action of some historical factors, determined by the correlation of two and more languages in speech and mental spheres of individual who uses these languages at different stages of communication.

“Multilingualism” in his development and establishment is closely connected with the process of globalization. This concept became the focus of analysis of many scientists; it belongs to those phenomena of spiritual culture segments, attention to which was traditionally high from the side of philosophy of education, and it can be seen the same tendency to subsequent growth. Comparing nowadays situation with the middle of XX age, it is possible to state that presently to a large extent the reasons of increased interest to nature, functional possibilities, multilingualism’s public role, and also to those accompanied conceptual nature phenomena, have changed. Actually to scientifically linguistic, social linguistic, philosophical and political circumstances were added some other extralinguistic peculiarities, predetermined by the modern historical situation.

Concept “multilingualism” is interpreted as a capacity for few languages operation in verbal or writing form. There are two types: national and individual multilingualism. This term is originated from the words “language”, “bilingualism”, “multi”. These qualities considerably influence on present education, in fact, as a result, it acquires multilingual character. The result of such education is the achievement of multilingual elementary competence that makes it possible to consider it not only as the alternative way of language study but also as a way of mastering some special knowledge, developing social and communicative capabilities of personality.

Keywords: globalization, bilingualism, multilingualism, multilingual education.

Надійшла до редакції 15.07.2017 р.

УДК 177«712»

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133222>

orcid.org/0000-0003-2915-5869

Наталія Головіна

ГОЛОВІНА Наталія Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – етика, естетика, філософія культури.

МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА І СТАТУС ЕТИКИ

У статті розглянуто статус етики, зумовлений як моральними проблемами сучасного суспільства, так і змінами всередині цієї науки. Відмічено, що зміни в сучасній моралі вимагають по-новому оцінити філософське-теоретичні підстави, які могли б бути покладені в основу сучасних моральних систем. Подана коротка історія переосмислення завдань етики, знаходження нових шляхів і методів у порівнянні з попередньою традиційною етикою, яке відбувалось протягом ХХ століття. Дана характеристика прикладної етики як сучасної стадії історичної еволюції практичної філософії. Проаналізовано напрямки взаємодії прикладної й теоретичної частин етики.

Ключові слова: мораль, етика, метаєтика, прикладна етика, дескриптивна етика, філософська етика, етична теорія.

Мета й актуальність цієї статті значною мірою визначаються потребою окреслення тенденцій і перспектив розвитку сучасної філософської етики, яка постає як перед фахівцями, так і перед суспільством у цілому. Ця мета, по-перше, зумовлена тими моральними проблемами, які наявні в сучасному суспільстві. По-друге, потребою всебічного перегляду звичного уявлення про предмет етики та реальні механізми її функціонування в суспільстві.

Перше, що кидається в очі, при зверненні до сучасної моралі, це «значне розширення сфери суспільної моралі, тобто тієї сфери моральних відносин, де виникають проблеми пов'язані з відносинами між великими групами людей, – націями, державами, громадянами держави і владою, корінним населенням та іммігрантами тощо. Це сфера, де окремі люди виконують публічні функції і в силу цього встають в особливе становище до решти громадян»[6,33-34].

© Н. І. Головіна, 2017

Наступна риса, що характеризує сучасну мораль, – її урізноманітнення в зв'язку з формулюванням специфічних вимог до окремих категорій людей, що виливається у створення професійних, корпоративних та інших кодексів, «де етична компетенція, якщо взагалі можна тут говорити про етику, визначається у вирішальній мірі професійною компетентністю в спеціальних областях діяльності»[2, с.15]. Водночас мораль втрачає притаманне їй раніше прагнення до формулювання універсальних моральних імперативів.

З цим пов'язана і наступна особливість: мораль стає переважно інституціональною, спирається на авторитет спеціально створених інститутів, комітетів, комісій, яким довірено виносити певні моральні судження й оцінки. Таким чином, моральна діяльність змикається з діяльністю адміністраторів, як за формою прийняття рішень, так і в сенсі безпосереднього контакту з різними ланками управління державним підприємством, бізнес структурою, навчальним закладом тощо.

Крім того, «мораль звертає свої погляди в майбутнє, так як вона не могла цього зробити раніше, і в силу відсутності в цьому необхідності, і в силу відсутності можливості виносити прогнози, розраховувати наявні ресурси, передбачити кризи в розвитку, як екологічного, так і політичного, демографічного, економічного характеру»[6, с.34]. Так, наприклад, А.Д. Урсул і Г.Б. Марушевський, аналізуючи морально-етичні проблеми людства в перспективі переходу до сталого розвитку пропонують замінити етику панування-підпорядкування у відносинах між людьми на етику турботи і відповідальності [8]; Є.М. Суліма розмірковує про чинники формування, сутність і значення глобальної етики як морального регулятора міжкультурної взаємодії у сучасному глобальному суспільстві [7] тощо.

У сучасному суспільстві у силу розвитку світських засад суспільного життя і зростання наукового знання по-новому постає проблема пошуку сенсу життя. Сучасна людина більше турбується про здоров'я, ніж про душу.

Нарешті, зміни в сучасній моралі пов'язані з розвитком тенденцій глобалізації. «Якщо раніше перед людиною просто не вставали питання про необхідність захисту своєї батьківщини, для кожної нормальної моральної людини відданість батьківщині була однією з основних чеснот, в сучасному світі факт народження в даній країні, в даному регіоні цілком може вважатися подією випадковою»[6, с.35].

Такі трансформації в сучасній моралі вплинули на статус етики в суспільстві. Вони, безперечно, вимагають по-новому оцінити етико-філософські підстави, які могли б бути покладені в основу сучасних моральних систем, і відповісти на питання про зміни в самій етиці.

Власно кажучи, питання про необхідність переосмислення завдань етики, знаходження нових шляхів і методів у порівнянні з попередньою традиційною етикою, було поставлене ще на початку ХХ століття Дж. Муром. Він докладно проаналізував недоліки й помилки метафізичної, найбільш яскраво представлені ще І. Кантом, натуралістичної етики, в самих різних її різновидах (утилітаристському, емотивістському), і показав, що жоден з існуючих в ній напрямків не в змозі вирішити жодного з її основоположних питань – що таке добро, ідеал, щастя тощо.

Таким чином Дж. Мур поклав початок цілому періоду в існуванні етики, що отримав загальну назву метаетики, яка піддала суворому логічному аналізу всі найважливіші етичні поняття: добро, ідеал, обов'язок та ін. Результати аналізу в цілому ряді випадків були вельми невтішними для етики. В подальшому критика метаетики завершилася майже одностайною рішучістю звернутися від сухої логіки до життєвих фактів моральної, соціальної та психологічної емпірики.

Після метаетики настав описативний період у розвитку етики, який як раз характеризувався дослідженнями емпіричних фактів у галузі соціології і психології моралі. Протягом свого нетривалого існування цей період показав, що й тут етика ще не знаходить свого головного предмету – конкретної людини, яка протягом всього свого життя стикається з реальними моральними проблемами. Адаже і соціологія, і психологія моралі все-таки мають справу все з тим же усередненим, абстрактним індивідом як об'єктом морального регулювання.

Поточний період в розвитку етики є періодом прикладної етики. Сам термін «прикладна» наука виник всередині природознавства, всередині фундаментальної науки. З неї він був незабаром перенесений в гуманітарні науки, в тому числі в філософію та етику. Р.Г. Апрусія розглядає «прикладну етику як область теоретичного (тобто систематизованого й внутрішньо обґрунтованого) знання, а також практичних розробок (консультування, експертизи, проектування), предметом яких є імперативно ціннісний зміст конкретних (професійне і предметно визначених) відносин, в які вступають люди, здійснюючи різні види діяльності, її етос, її етичний режим (коли він є), а також ті соціокультурні умови, в яких ця діяльність здійснюється, й ті соціальні інститути, за допомогою яких забезпечується дієвість етичного режиму» [1, с.55].

У прикладної етики сильно виражений практичний і нормативний інтерес. Вона спрямована на певні види суспільної практики з метою адаптації до них моральних принципів і вироблення правил, покликаних забезпечити морально відповідальне прийняття політичних і адміністративних рішень і професійну поведінку включених в цю

практику людей . Предметом інтересу прикладної етики є не всі види діяльності й практики. У своїх окремих дисциплінарних утіленнях (біоетика, етика бізнесу, екологічна етика та ін.) вона частково здійснює свою роботу щодо таких видів діяльності та практики, з приводу яких не накопичений досвід ціннісне-нормативного осмислення; внутрішні цілі й мотиви яких специфічні і мають тенденцію в силу різних причин до домінування над іншими (підриваючи тим самим пріоритетність моральних мотивів); чреваті конфліктами, зіткненням інтересів при одночасному дефіциті часу і засобів для їх оперативного вирішення [1, с.56-57]. Тобто окремі галузі й різновиди прикладної етики виникають там і тоді, де виникала або виникатиме загроза життю та існуванню людини і людства, небезпека обмеження їх невід'ємних прав і інтересів – будь то сфера біологічного експерименту, медичного обслуговування або екологічного виживання.

При цьому потрібно зауважити, що предметом прикладної етики є не всі моральні проблеми , а їх особливі різновиди, для яких історично сформована назва «моральні дилеми». Дилеми – це такі проблеми, які не мають простого та однозначного рішення, в яких містяться суперечності, що не піддаються формальному аналізу. Існує два види моральних дилем. Перший, коли людина зобов'язана робити два протилежних вчинки, оскільки обидва вони – правильні. Другий, коли людина одночасно й повинна, й не повинна здійснювати один і той же вчинок.

Мораль, а точніше, процес її застосування у практиці, у будь-які часи була сферою дилем. Людина вирішувала їх повсякденно, протягом усього життя. З рішення моральних дилем, з роздумів над ними, з міркування в процесі їх аналізу, власне, і виросла етика. А сучасна прикладна етика виросла з необхідності вирішувати моральні дилеми сучасності, джерела походження яких дуже різноманітні – від ситуації смертельної хвороби до забруднення навколишнього середовища.

Отже, прикладна етика є рішенням сучасних моральних дилем. Вони не нею породжені, але нею усвідомлюються і вирішуються. Своїми попередніми, ситуаційно-аналітичними, ціннісне-рефлексивними і нормативними розробками прикладна етика покликана компенсувати ці практичні труднощі та обумовлені ними моральні невизначеності. Завдяки їй моральні дилеми стають темами широких громадських дебатів або політичних рухів.

Виникає спокуса ототожнити прикладну етику з професійною, тобто з моральними кодексами певних професій: лікаря, педагога, юриста тощо. Звичайно, тут дається в знаки гранична не строгість, семантична розмитість вживання слова «етика» в публіцистичних і нефілософських спеціальних текстах, яка веде до підміни понять, до ото-

тожнення моралі та етики. Насправді таке ототожнення не коректне, є не тільки спрощеним розумінням змісту і функцій однієї й другої, але й повною відмовою від постановки й вирішення традиційних для етики філософських проблем.

Зміст професійної етики – це перш за все, вимоги професії, встановлення свого роду внутрішнього стандарту, еталону поведінки професіоналів. Прикладна ж етика виробляє не кодекс, а принципи, які фіксують і моральні проблеми, і методи їх розв'язання. Ці принципи – не безпосередні вказівки до представників певних професій, а скоріше деякі основи, з яких потім можна виводити конкретні рішення.

Причому, у всіх видах прикладної етики, мова йде про інший, ніби зворотний бік діяльності тієї чи іншої професії, про її суспільний резонанс, про наслідки даної професійної діяльності, які необхідно контролювати (можливо, обмежувати) ззовні. Наприклад, професійна етика лікарів стосується медичних професіоналів і на них розрахована, а біоетика – надбання широкої громадськості, що стоїть скоріше на сторожі інтересів пацієнтів, а не професіоналів і стурбована вирішенням дещо інших проблем.

Не заперечуючи того факту, що етика сьогодні проблематизує власну предметну область і репрезентативні форми, відзначу, що вона як і раніше залишається сферою філософського знання. Погоджуюся з твердженням Л. Коновалової, що «прикладна етика – це особливий вид етики не тому, що вона накладається на новий проблемний матеріал, а тому, що вона дає нове розуміння проблем моралі, являє собою новий вид етики, новий підхід до проблем самої етики. Вона висунула нові вимоги до розвитку етики, по-новому формулює її предмет, ставить перед етикою нові завдання. Вона являє собою новий вид етики тому, що дає нове розуміння етики»[5, с.22]. Тобто, вона розглядає прикладну етику як таку, що виникла та оформилась усередині структури етики поряд з теоретичною, з одного боку, і з дескриптивною, з іншого.

Якщо розуміти зміни в структурі етики таким чином, то прикладна етика в цілому, і кожний окремий її різновид не повинні втрачати найтісніший зв'язок з етикою, не повинні відокремлюватися від неї, бо «найважливіше в них – все-таки корінна приналежність до етики, до її статусу, а не різні приставки до неї, будь то «біо», «еко», «бізнес» або що-небудь інше. Тільки глибокий і постійний взаємозв'язок з етикою може скласти реальну основу як для розвитку прикладної етики, так і для розвитку теоретичної. Поза цим процесом теоретична етика знову буде вироджуватися в схоластику, а прикладна етика – в черговий вид плаского емпіризму, суму «прикладів з життя»[5, с.23].

Прикладна етика, що йде від конкретної життєвої практики, представляє собою сучасну стадію історичної еволюції практичної філософії, а не механічну сукупність окремих дисциплінарних утворень, що прямо або побічно конституують себе поза філософською етикою. У взаємодії прикладної і теоретичної частин етики можна побачити дві тенденції: озброєння першої специфічно-філософським змістом і збагачення другої матеріалом для філософських узагальнень, який допоможе коригувати в міру необхідності філософське поняття моралі.

Тим часом теоретичні основи певної нормативної програми нерідко залишаються в тіні декларованих нею генеральних нормативно-ціннісних принципів. Це й не дивно, адже традиційно етика брала участь в реальному моральному житті, в тому числі у виховному процесі, не прямо, а опосередковано. Таку участь важко було простежити, але вона завжди передбачалась.

Як справедливо відмічає А.А. Гусейнов, «етика історично змінювалася, але її проблемне поле залишалось незмінним в тому відношенні, що вона завжди була зосереджена на тому, щоб а) знайти в сфері людської діяльності «ніші» свободи – сферу, яка знаходиться під владою самої людини як розумної істоти, повністю підконтрольна їй; б) виходячи з цього визначити шляхи, що дозволяють людині впливати на своє життя таким чином, щоб надати їй найкращий з її точки зору сенс»[3, с.32].

Етика як частина філософії традиційно мала своїм предметом поведінку людини в тій мірі, в якій вона залежить від неї самої. При цьому досліджувала й конструювала досконалі форми такої поведінки. І сьогодні питання про статус етики – це питання про можливість індивідуально-відповідального існування в сучасному світі, про те, як вільна думка може з'єднатися з гідним вчинком.

Статус етики у сучасній Україні суперечливий. З одного боку, ми є свідками надзвичайної актуалізації моралі в масовій культурі суспільства. Громадська думка і на рівні повсякденної свідомості, і на рівні осіб, що мають явні або неявні повноваження говорити від імені суспільства, визнає високу, якщо не першорядну, значимість моралі. Гідність, добросовісність, відповідальність – ті поняття, які подаються як мета і принцип належної поведінки кожного у нашому суспільстві. Як справедливо зазначає А. Єрмоленко, «сучасне суспільство дедалі більше звертається до моральних норм та цінностей як фундаменту суспільної солідарності»[4, с.346]. Здавалося б, настав ренесанс для етики як практичної філософії.

Проте, в той же час наше суспільство байдуже до етики або навіть ігнорує її як науку. В ньому очевидна тенденція перетворення етики у

різновид соціальної технології й витіснення на периферію ціннісної свідомості. Показовим є ставлення до етики (як і до філософії в цілому) в вищій освіті України, адже «етика й нині залишається маргіальною дисципліною» [4, с.346], а то і зникає зовсім з навчальних планів.

Висновки. Бажання обійтися без етики відкриває шлях до моралізаторства та моральної демагогії. Вони характеризуються етичною перевантаженістю мови, присвоєнням певними особами права виносити моральну оцінку і сприйняттям себе як носіїв абсолютної істини. Моральну демагогію можна сприймати як лицемірну форму останнього суду, в якому демагог привласнює собі функцію бога, адже він довільно розділяє людей на добрих і злих, на своїх і чужих. Практика моральної демагогії полягає в переході від здорового глузду і професійно-наукового рівня на піднесену, невизначену словотворчість, яку не можна перевірити. Вона часто пов'язана з некомпетентністю і служить її прикриттям.

У непростижних умовах нашого спільного існування сьогодні актуальним питанням є питання як залишитися людиною, як уберегти в собі міру людського, здатність до самообмеження, вміння відкривати себе іншим, сприймати інших. Проблеми, які стоять перед нами, особливо потребують оцінки з точки зору моралі та етики, вимагають правильної відповіді, що є морально допустимим, а що ні. Це, в свою чергу, акцентує увагу на виробленні стратегії відродження духовної моральної культури й необхідності формування нової етичної парадигми. У вирішенні таких завдань без етики не обійтися.

Література

1. *Апресян Р.Г.* Философия морали и прикладная этика /Р.Г. Апресян// Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С. 52-60.
2. *Гусейнов А. А.* Этика и мораль в современном мире / А.А. Гусейнов // Этическая мысль: современные исследования. – М.: Прогресс-Традиция, 2009. – С. 5–18.
3. *Гусейнов А. А.* Философская этика и ее перспективы в современном мире / А.А. Гусейнов// Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С.5-33.
4. *Єрмоленко А.* Етизація освіти – нагальна потреба сучасної доби/ Анастолій Єрмоленко // Дух і Літера – 2004. – № 13-14. – С.346-348.
5. *Коновалова Л.В.* Прикладная этика (по материалам западной литературы) /Л.В. Коновалова. – Вып.1: Биоэтика и экоэтика. – М., ИФРАН,1998. – 216 с.
6. *Разин А.В.* Современная мораль и ее философские основания / А.В. Разин // Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С. 33-44 .
7. *Суліма Є. М.* Глобальна етика: сутність і призначення / Є. М. Суліма // Грані. – 2013. – № 8. – С. 55-64.
8. *Урсул А.Д., Марушевський Г.Б.* Морально-етическі проблеми челоуечества в перспектиуе переходу к устойчимуу розвитку // Социодинамика. –

2013. – 11. – С. 1 – 68. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.11.10244. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-notabene.ru/pr/article_10244.html.

1. *Apresyan R.G.* Filosofiya morali i prikladnaya ehtika /R.G. Apresyan// Ehticheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S. 52-60.

2. *Gusejnov A. A.* EHTika i moral' v sovremennom mire / A.A. Gusejnov // Ehticheskaya mysl': sovremennye issledovaniya. – M.: Progress-Tradiciya, 2009. – S. 5–18.

3. *Gusejnov A. A.* Filosofskaya ehtika i ee perspektivy v sovremennom mire / A.A. Gusejnov// EHTicheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S.5-33.

4. *Êrmolenko A.* Etizaciâ osviti – nagal'na potreba sučasnoi dobi /Anatolij Êrmolenko // Duh i Litera – 2004. – # 13-14. – S.346-348.

5. *Konovalova L.V.* Prikladnaya ehtika (po materialam zapadnoj literatury) /L.V. Konovalova. – Vyp.1: Bioehtika i ehkoehtika. – M., IFRAN,1998. – 216 s.

6. *Razin A.V.* Sovremennaya moral' i ee filosofskie osnovaniya / A.V. Razin // Ehticheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S. 33-44 .

7. *Sulîma Ê. M.* Global'na etika: sutnist' i priznačennâ / Ê. M. Sulîma // Grani. – 2013. – # 8. – S. 55-64.

8. *Ursul A.D., Marushevskij G.B.* Moral'no-ehlicheskie problemy chelovechestva v perspektive perekhoda k ustojchivomu razvitiyu // Sociodinamika. – 2013. – 11. – С. 1 – 68. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.11.10244. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.e-notabene.ru/pr/article_10244.html.

Natalya Golovina

MORAL PROBLEMS OF MODERN SOCIETY AND STATUS OF ETHICS

The article examines the status of ethics, according to the moral problems of modern society and to changes within this science. In the article, we analyze the state of modern morality, which is characterized by considerable expansion of the sphere of public morality. Its diversification in connection with the creation of professional, corporate and other codes; its institutionalization; her appetite for the future; its connection with the development of the trends of globalization.

It is noted that changes in modern morals influenced the status of ethics in society and demand a newer appreciation of the philosophical and theoretical foundations that could be the basis of modern moral systems.

The brief history of thinking over the tasks of ethics, finding new ways and methods in comparison with the previous traditional ethics, which took place during the twentieth century. J. Moore laid the foundation for a whole period in the existence of ethics, which received the general name of metaethics, which subject is to strict to logical analysis all the most important ethical concepts: goodness, ideal, duty, and others. After metaethics, came the descriptive period in the development of ethics, which was characterized by studies of empirical facts in the field of sociology and psychology of morality. The current period in the development of ethics is a period of applied ethics.

The characteristic of applied ethics is given as a field of theoretical knowledge, as well as practical developments, the subject of which is the imperative value-sense of the concrete relations in which people enter, carrying out various activities.

The critics of the identification of applied ethics with professional point of view is not correct and such that leads to the deprivation of ethics of independent status, the transformation into a kind of social technology and displacement on the periphery of the value consciousness of modern society. Applied ethics, representing the modern stage of the historical evolution of practical philosophy, is considered as that which arose and formed within the structure of ethics along with the theoretical, on the one hand, and with the descriptive, on the other. In the interaction of applied and theoretical parts of ethics, two areas are analyzed: the arming of the first specific-philosophical content and the enrichment of the second material for philosophical generalizations, which will help correct as needed the philosophical notion of morality.

Key words: *moral, ethics, metaethics, applied ethics, descriptive ethics, philosophical ethics, ethical theory.*

Надійшла до редакції 6.09.2017 р.

УДК 801.821.161.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133224>

[Orcid.org/0000-0003-0844-4004](https://orcid.org/0000-0003-0844-4004)

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – європейська філософія романтизму й постромантизму.

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ РОМАНУ ГАРРІЄТ БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА ЙОГО ВТІЛЕННЯ В КІНЕМАТОГРАФІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та виявлено його філософське підґрунтя – заперечення можливості будь-яких форм рабської експлуатації людини людиною, розкрито головні образи роману в первинному авторському задумі. На основі порівняльної характеристики кіноверсій твору Гаррієт Бічер-Стоу доведено невідповідність режисерського бачення авторській концепції, основній ідеї роману та трактовці головних образів у європейському та американському кінематографі.

Ключові слова: рабство, філософське підґрунтя, кінематограф, ідея, образ, суспільна криза, режисерське бачення, авторський задум.

Актуальність теми. Дослідження філософського підґрунтя роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» є тотожним дослідженню етико-моральних устоїв американського суспільства Півдня напередодні громадянської війни у США. Ця книга й сьогодні виступає «абеткою» у розумінні стосунків між різними станами рабовласницького суспільства та причин визрівання гострої кризи в ньому на початку другої половини XIX століття.

Наукові літературно-філософські розвідки стосовно змісту та ідей роману американської письменниці розпочалися на початку ХХ століття. До таких у першу чергу можна віднести дисертацію Едіт Меклен «Хатина дядька Тома в Німеччині» (1910 р.), де представлено аналіз поширення роману та кількості його видань у Європі на почат-

© І. В. Цебрій, 2017

ку ХХ століття [6]. Вивчення американської історії напередодні війни Півночі й Півдня досліджено в праці Фрідріха Ленгера (2011 р.) [6]. Причинам популярності роману та його чисельним перевиданням присвячена робота Дебори Розенталь (2004 р.) [4]. Низка питань стосовно життя рабовласницького Півдня піднімається у працях Жозефіни Доновен (1991 р.) та Віланда Герцфельда (1952 р.) [7; 8].

Незважаючи на чисельні дослідження, що тривають навколо роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» й на сьогоднішній день, немає таких, де б було порушено питання його філософського підґрунтя та відтворення авторської ідеї в мистецтві ХХ – ХХІ століть. Тому автор статті ставить мету проаналізувати шляхи втілення задуму письменниці в кінематографі ХХ століття.

Отже, понад півтора століття відділяє нас від тих часів, коли в найбільших державах світу було ліквідовано рабство та кріпосництво. Зараз ми не зовсім адекватно розуміємо, що то були за часи і що таке одній людині бути повністю залежною від іншої. Тому наукові й літературні твори, присвячені цій проблемі, поступово відходять у небуття, перетворюються в легенди про минуле. Окремі фрагменти з них включають до шкільних підручників, проте часто – це не кращі фрагменти, які не відтворюють авторського замислу.

На превеликий жаль, зараз це відбувається з романом Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», вихід якого в літературний світ викликав ледь не судові дискусії, а сам роман набув небаченої популярності. У статті мова піде як про філософське підґрунтя роману, так і про спроби його екранізації.

14 червня 1811 року в родині богослова й проповідника Лаймана Бічера народилася дівчинка. Батьки їй дали ім'я Гаррієт. Її батько був переконаним противником рабства і маленькій Гаррієт не раз довелося стати свідком того, як у їхньому будинку давали притулок неграм, що втекли від своїх панів і переслідувалися останніми. Вона наслухалася чимало жахів, які зовсім не були вигадками [3].

Роман Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» вийшов у світ за дев'ять років до початку громадянської війни між Північчю й Півднем і можливо той резонанс, який він знайшов у серцях аболіціоністів, послугував жариною для полум'я наступної війни. Роман вийшов тиражем 600 000 тис. примірників і в наступні два десятиліття перевидавався в країнах Європи й Америки 35 разів. Сьогодні в таке важко повірити, бо немає жодного подібного запиту на жоден літературний твір.

Що ж призвело до такої популярності роману і чому за нього впало стільки проклять на голову Гаррієт Бічер-Стоу?

У центрі роману знаходиться доля негра-раба Тома, порядного та глибоко віруючого чоловіка, фінал життя якого був жахливим. Та вражає не лише доля Тома, ще болісніші відчуття викликають трагедії тих людей, які з'являються в романі фрагментарно, особливо в сценах куплі-продажу рабів і розповідають Тому про себе. Після прочитання роману ясним ставало лише одне – так далі продовжуватися не може! І всі байки про добрих і шляхетних білих панів ставали непереконливими та блідими.

Так, погоджується Гарріет Бічер-Стоу, можуть бути добрі пани-рабовласники, але навіть у них невільникам жити небезпечно, наприклад, їхні господарі можуть набити боргів, програтися в карти чи рулетку, й тоді їхні віддані раби на аукціоні підуть із молотка. Або «шляхетні рабовласники» у силу жахливих обставин помруть або загинуть, тоді також їхніх рабів продадуть на ринку. І чи потрібно безмовно терпіти своє рабське становище й не боротися проти нього? [5, с. 47]

Головних сюжетних ліній в романі дві: перша – це життя Тома, який підкорився своїй долі, друга – боротьба Елізабет і Джорджа, білих рабів (мулата й квартеронки), котрі кинули долі виклик.

Чи могли люди, які родилися рабами, вважати Америку своєю батьківщиною? Письменниця вкладає свої думки з цього приводу у уста мулата Джорджа: «Добрі пани часто потрапляють у борги, а закони нашої країни дозволяють їм відірвати дитину від матері й продати її в рахунок власних боргів! І це ви називаєте «законами моєї країни»? Ні, я не знаю такої країни, як я не знаю и свого білого батька! Та я знайду її, а від вашої країни мені нічого не потрібно, нехай тільки мені дадуть спокій, щоб я її міг спокійно залишити. Та якщо хто-небудь спробує мене зупинити, він отримає сповна, бо я буду битися за свою свободу до останнього подиху!» [1, с. 46].

Не менш рішуче чинить і дружина Джорджа, Еліза. За борги її господаря, містера Шелбі, вирішили продати маленького синочка Елізи і Джорджа – Гаррі. До того ж, торговець рабами, містер Гейлі, цинічно заявляє містеру Шелбі, котрий потрапив у борги: «Нехай цій Елізі ваша дружина подарує сережки, або нове плаття, або ще якусь дрібницю, й вона швидко забуде, що її дитину продали!» [1, с. 12].

Та в боротьбі за своє дитя, за право бути разом із ним, Еліза виявляється здатною не просто втекти від своїх господарів, ай поставити на карту долі своє життя: вона перебігає Міссісіппі по крижинам, рятуючись від переслідування.

Із великою любов'ю, переконливістю та душевним теплом у романі створений образ маленької дівчинки зі знатної й багатой родини

Півдня – Єванжеліни Сен-Клер. Розумна не по рокам, вихована добрим і чутливим батьком, Єванжеліна на може змиритися зі злом і несправедливістю цього рабовласницького світу. Це вона вмовила батька купити Тома і вона вдруге вже перед смертю) буде його переконувати відпустити Тома на волю, дарувати йому щастя знову повернутися до дружини й дітей.

Цей світлий образ неможливо забути, за своєю глибиною він перебиває інші персонажі життєвою переконливістю та шляхетністю. З неменшою виразністю представлено й її батька, Огюстена Сен-Клера. І не дарма письменниця дає йому ім'я Огюстен – Августин.

Чоловік, розчарований у цьому житті через ілюзії молодості, що не збулися, через шлюб із некоханою жінкою, тому він у молоді роки стає скептиком. Єдина цінність його життя – це Єванжеліна, маленька Єва, але й та виявляється смертельно хворою. Раптова смерть Огюстена в другій частині роману нам може здатися випадковою. Та саме ця «випадковість» і призвела до того, що всі раби Огюстена йдуть із молотка, а Том, улюбленець його покійної доньки, потрапляє до рабовласника-звіра, котрий довів його до жахливої смерті.

Роман Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» мав благодатний ґрунт для екранізацій. І як же його прочитали режисери – відтворювачі подій? Яку головну думку роману їм хотілося донести до глядачів з кіноекрану?

Твір пережив п'ять екранізацій. Про перші дві (1905-го та 1910-го рр.) ми вести мови не будемо, бо вони не є доступними для перегляду. Проте кожний, хто бажає й уміє користуватися Інтернетом, може познайомитися з трьома останніми – двома американськими й однією європейською.

Фільм 1927 року, знятий американським режисером Гаррі Поллардом, відповідав духові успішної кінопродукції його часу, завданням і змісту «німого кіно». Це типовий «блокбастер», що мав у 30-ті роки ХХ століття чималу популярність. Там є небезпечні погоні, бурхливі ріки, переслідування на кораблі, поява привида. «Білі негри» роману в традиційному гримі німого кіно більше схожі на циган, ніж на кольорових жителів Америки ХІХ століття. Фільм, безумовно, цікавий і захоплюючий.

Та народжується природне питання – а що є в цьому фільмі від роману Гарріет Бічер-Стоу? Лише сюжетна канва. Правда відзначимо ще одне беззаперечне достоїнство фільму – Єва Сен-Клер у виконанні 11-літньої Вірджинії Грей, в майбутньому – великої актриси [6, с. 100].

Мабуть, це була найвдаліше обрана Єва з усіх попередніх і наступних фільмів, хоча вона теж не уникнула традиційного гриму

та зачіски «німого кіно». Достатньо вишукано виглядає і її батько, Огюстен, у виконанні Джона Роша, правда його роль у цій екранізації зведена до мінімуму. Джеймс Б. Лоу, який виконував роль дядька Тома, мав також доволі шляхетний вигляд. Він чудово уявляв собі епоху рабства, бо його батьки були чорними невільниками. Тільки мало приємного бачити у фіналі фільму його привидам.

У 1965 році на світові екрани вийшов європейський фільм «Хатина дядька Тома», у створенні якого брали участь кіностудії Німеччини, Югославії, Угорщини, Італії, Франції. Режисер фільму Геза фон Радваньї, угорець, безумовно був знайомим з усіма попередніми екранізаціями. Фільм вийшов емоційний, динамічний, з усією амплітудою барв. Неможна не відзначити й достатньо вдалий акторський склад, особливо негритянського актора й співака Джона Кіццмільлера в ролі дядька Тома, співачку й актрису Ерту Кітт у ролі Кассі (Кейсі за фільмом) та Катану Каetano в ролі Елізи. Вражаюче знятий драматизований режисером фрагмент її спроби перебігти Міссісіппі по кризі. Шляхетними аристократами виглядають і містер та місіс Шелбі.

Але у фільмі немає жодної фрази з роману Гаррієт Бічер-Стоу. Загалом-то, в таких випадках режисер повинен указати, що фільм знято «за мотивами роману», а не за романом. У результаті головним героєм фільму став не Том, а його головний антипод – Саймон Легрі, що зусиллями режисера поєднав у собі три негативні персонажі – работоргівців Гейлі та Скегса, а також і самого містера Легрі. І з'являється він не в третій частині романі, як у Гаррієт Бічер-Стоу, а від початку [3].

Ця роль була написана спеціально для англо-американського актора Герберта Лома, відомого виконавця злодійського амплуа. Він переконливо відтворив об'єднану особистість, та ось тільки до роману вона не має жодного відношення. Зате у фільмі з'явилися нові персонажі, відсутні в романі – нотаріус, рабовласники Півдня, співачку в трактирі, дві кузини Сен-Клера замість однієї і багато ще чого. Особливо хочеться зупинитися на образі Огюстена Сен-Клера, роль якого виконав відомий німецький актор Отто фон Фішер. До речі, у фільмі його звать не Огюстен, а П'єр, і це не випадково. Поведінка його героя не так бездоганна, як персонажа роману, описаного Бічер-Стоу. Якщо за сюжетом Сен-Клер чоловік, який палко любить свою доньку та милосердно ставиться до рабів, то у фільмі на перше місце виходить його роман із неіснуючою кузиною (її роль виконує відома французька актриса Мілен де Монжо). І цей «роман» стає однією з головних причин смерті Єви. Виникає впевненість: якби цей фільм побачила Гаррієт Бічер-Стоу, то її обуренню не було б меж. А ще Сен-Клер – частий відвідувач таверн, водить дружбу зі співачками кабаре.

Який був сенс так нівечити образ прекрасної людини і батька? У романі й так достатньо драматичних моментів...

Неоднозначним можна назвати й вибір режисером актриси, яка зіграла роль маленької Єви. На початку фільму їй мало бути шість років, вона змальована авторкою в образі сонячного зайчика. Єва з легкістю бігає по всьому пароплаву й до неї ніде не чіпляється ніякий бруд. Гертруда Міттермайр, обрана на роль Єви, безумовно гарна. Та це – повністю протилежний образ тому, що мала на увазі Гаррієт Бічер-Стоу: вона некваплива й обережна, їй не шість років, а тринадцять, тому окремі репліки героїні фільму виглядають просто смішними, враховуючи її ледь не дівочий вік. Та, безумовно, це провина не юної актриси, це – режисерське бачення.

Певні «відхилення» можна вибачити режисеру у виборі актриси Ерти Кітт на роль Кассі, враховуючи її занадто молодий вік для даної героїні. Її стосунки із Саймоном Легрі відображені майже у відповідності з сюжетом роману, проте кінець фільму знову драматизований: Том гине, рятуючи Кассі від коней, які повинні були її розтоптати.

Варто відзначити ще один цікавий момент: у фільмі Том не богобоязкий прибічник Біблії, а бунтар, котрий закликає покінчити з рабством. Це, знову-таки, йде врозріз із тими філософськими ідеями, що вклала в свого героя Гаррієт Бічер-Стоу ідеї несупротиву злу насиллям [1, с. 6].

І все-таки фільм вийшов мальовничий, особливо в ньому підкупають негритянські спірчуелси у виконанні Джона Кіццміллера та Ерти Кітт. І дунайські хвилі за своїм розмахом повністю замінили широти Міссісіппі.

22 роки потому афро-американський режисер Стен Лейтен вирішив заново відтворити роман Гаррієт Бічер-Стоу. Здавалося б, вже можна було б урахувати досвід попередніх екранізацій. Та режисерське бачення є режисерським баченням... Проте, треба йому віддати належне – від оригінального змісту й тексту роману він практично не відійшов.

Незважаючи на це, фільм за такого бурхливого розвитку сюжету, яким переповнений роман, виглядає блідо й непереконаливо. Чи то було недостатньо коштів, виділених на фільм, чи то режисер із самого початку збирався відтворити роман у «пастельних кольорах». Як і у фільмі Гези фон Радваньї, вибір актора на роль дядька Тома дуже вдалий. Сорокарічний Евері Брукс, співак та актор, найкращим чином підходив до цього образу. Йому вдалося відчути Тома внутрішньо, хоча він у нього дещо осучаснений.

Знову найбагатострадальнішим став образ Огюстена Сен-Клера. П'ятдесятилітній артист Брюс Дерн (аристократ за походженням), який уже на той час користувався великою популярністю, категорично не відповідав сутності тридцятилітнього Сен-Клера. Це виглядає як знущання над усім тим, що вклала в цей образ велика письменниця. Брюс Дерн позбавив свого героя якої б то не було духовності, більше того – за сценарієм він алкоголік.

Здається, режисери й сценаристи вирішили вмістити в героя Бічер-Стоу всі характерні для їхнього часу недоліки – в 60-ті роки – сімейні зради, у 80-ті – алкоголізм. Але до чого тут визначний твір світової літератури? Відповідь, на жаль, одна – режисерське бачення.

Та все ж, ставлячись критично до цієї екранізації, не можна не відзначити її позитивні сторони. Це третя частина фільму, де Том після смерті Єви і Сен-Клера потрапляє до помістя Саймона Легрі. Роль негідника Легрі блискуче втілює Едвард Вудворд. Спостерігаючи за ходом його думок і вчинків дійсно стає страшно за тих людей, які йому потрапили до рук. Не гірше впоралася зі своєю роллю і Полла Келлі, котра грала Кассі.

Переконливо вибудований і фінал фільму, коли Джордж (у цій екранізації його чомусь зовуть Крістофер) приїхав забрати помираючого Тома. Він спізнився врятувати його від негідника. Все, що тепер він зможе для нього зробити – це лише гідно поховати [6, с. 301].

Саме після такого фіналу стає остаточно зрозумілим філософське підґрунтя роману Гарріет Бічер-Стоу: не може бути добрих рабовласників, справжні люди не будуть користуватися рабською працею, вони добровільно відпустять своїх невільників на свободу. Такими послідовними не були ні містер Шелбі, ні Сен-Клер, на це відважився лише Джордж після того, як до глибини душі був уражений смертю Тома. Він усвідомив на все життя: людина не може бути рабом іншої людини.

У часи Радянського Союзу тема рабства і кріпосництва була дуже популярною в кінематографі. Дивно, що жоден із великих режисерів не взявся за цю тему та не екранізував роман, хоча в ті часи коштів на екранізації вистачало, більше того, вони часто витрачалися не на кращі фільми. Стосовно Голлівуду, це загалом виглядає дивним. Знайшлися ж кошти для екранізації роману Маргарет Мітчел «Віднесені вітром», де звучала принципово інша точка зору – «неграм в Америці жилося набагато краще, ніж їхнім панам». То хто ж правий, Мітчел чи Бічер-Стоу? На нашу думку, завжди праві очевидці подій. Гарріет Бічер-Стоу на власні очі бачили всі жахи рабства, Маргарет Мітчел народилася через сорок років після його ліквідації і співала оди «останній галантній епосі рабів і їх господарів» [2].

Таким чином, на сьогоднішній день у мистецтві кінематографу нажаль ще не знайшлося достойного прочитання безсмертного твору Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома». Режисерське бачення роману (не відкидаючи й позитивних моментів) більшою мірою давало суб'єктивну картину тих подій, спотворюючи окремі образи та частини роману. Зважаючи на те, що в нашому світі ще й нині існує в завуальованій формі нелегальне рабство, дана проблематика не може втратити своєї актуальності та вимагає нових творчих пошуків, повноцінного відображення картин американського життя позаминулого століття. На завершення хочеться виразити надію, що роман Гаррієт Бічер-Стоу ще знайде достойного режисера, який донесе до глядача його головну думку та втілить у кінематографі авторські образи роману.

Література

1. *Бічер-Стоу Г.* Хатина дядька Тома / Гаррієт Бічер-Стоу. Київ : Дніпро, 1969. – 400 с.
2. *Митчел М.* Унесенные ветром / Маргарет Митчел. – М. : Художественная литература, 1986. – 716 с.
3. *Цебрій І.В.* Размышления над романом Гарриет Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» и попытками его экранизации. – Режим доступа : www.youtube.com/watch?v=xObm9PymnAQ
4. *Debra J. Rosenthal* (Hrsg.): A Routledge literary sourcebook on Harriet Beecher Stowe's "Uncle Tom's cabin". – Routledge, New York 2004. – 210 p.
5. *Friedrich Lenger:* Im Vorfeld des Bürgerkriegs. "Uncle Tom's Cabin" von Harriet Beecher Stowe (1851/52), in: Dirk van Laak (Hrsg.): Literatur, die Geschichte schrieb, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 43–60.
6. *Grace Edith Maclean.* Uncle Tom's Cabin in Germany (Americana Germanica). Dissertation. – New York 1910. – 386 p.
7. *Josephine Donovan:* Uncle Tom's cabin. Evil, affliction, and redemptive love, Twayne, Boston 1991,
8. *Wieland Herzfelde:* Nachwort, in: Onkel Toms's Hütte, Verlag Neues Leben, Ost-Berlin 1952. – S. 50–88.

1. *Бічер-Стоу Г.* Hatina dād'ka Toma / Garriët Bičer-Stou. Київ : Dnipro, 1969. – 400 s.
2. *Mitčel M.* Unesennye vetrom / Margaret Mitčel. – М. : Hudožestvennaâ literatura, 1986. – 716 s.
3. *Cebrij I.V.* Razmyšleniâ nad romanom Garriet Bičer-Stou «Hižina dâdi Toma» i popytkami ego êkranizacii. – Režim dostupu : www.youtube.com/watch?v=xObm9PymnAQ
4. *Debra J. Rosenthal* (Hrsg.): A Routledge literary sourcebook on Harriet Beecher Stowe's "Uncle Tom's cabin". – Routledge, New York 2004. – 210 r.

5. *Friedrich Lenger*: Im Vorfeld des Bürgerkriegs. «Uncle Tom's Cabin» von Harriet Beecher Stowe (1851/52), in: Dirk van Laak (Hrsg.): Literatur, die Geschichte schrieb, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 43–60.

6. *Grace Edith Maclean*. Uncle Tom's Cabin in Germany (Americana Germanica). Dissertation. – New York 1910. – 386 r.

7. *Josephine Donovan*: Uncle Tom's cabin. Evil, affliction, and redemptive love, Twayne, Boston 1991,

8. *Wieland Herzfelde*: Nachwort, in: Onkel Toms's Hütte, Verlag Neues Leben, Ost-Berlin 1952. – S. 50–88.

Tsebriy I.V.

PHILOSOPHICAL BACKGROUND OF HARRIET BEECHER-STOW'S NOVEL «UNCLE TOM'S CABIN» AND ITS OBJECTIFICATION IN THE CINEMATOGRAPHY OF XX CENTURY

The article analyzes Harriet Beecher-Stow's novel "Uncle Tom's Cabin" and reveals his philosophical basis – the denial of the possibility of any form of human exploitation of the slave, reveals the main images of the novel in the original author's conception. Based on the comparative characteristics of the cinematic version of the work of Harriet Beecher-Stow, the discrepancy of the director's vision of the author's concept, the main idea of the novel and the interpretation of the main images in European and American cinema has been proved.

The study of the philosophical basis of the novel Harriet Beecher Stow's Uncle Tom's Cabin is an identical with the study of the ethical and moral foundations of the American society of the South on the eve of the Civil War in the United States. This book today serves as an "alphabet" in understanding the relationship between the various states of the slave society and the causes of maturation of the acute crisis in it in the beginning of the second half of the nineteenth century.

To date, in the art of cinema unfortunately not yet found worthy reading the immortal work of Harriet Beecher-Stow "Uncle Tom's Cabin". The director's vision of the novel (without rejecting positive moments) gave a more subjective picture of those events, distorting certain images and parts of the novel. Given that in our world there is still a veiled form of illegal slavery, this problem can not lose its relevance and requires new creative searches, full reflection of the paintings of American life of the past century. In conclusion, I want to express the hope that the novel Harriet Beecher-Stowe will still find a worthy director, who will bring his view to the viewer and translate the author's images of the novel into the cinema

Keywords: *slavery, philosophical background, cinema, idea, image, social crisis, director's vision, author's idea.*

Надійшла до редакції 28.10.2017 р.

УДК 781.68.36

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133226>[Orcid.org/0001-0035-0511-3007](https://orcid.org/0001-0035-0511-3007)**Ірина Белова**

БЄЛОВА Ірина Йосипівна – викладач кафедри концертмейстерства фортепіанного факультету Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського. Сфера інтересів – мистецтво світового виконавства.

МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ СОЛІСТА Й АКОМПАНІАТОРА У ВІТЧИЗНЯНОМУ ВИКОНАВСТВІ

У статті здійснено аналіз можливостей мистецтва спілкування соліста й акомпаніатора на матеріалах історії вітчизняного виконавства. Аналізуючи проблеми, які можуть виникнути на кожному етапі роботи, автор статті намагається показати шляхи їх подолання, познайомити з «евристичними» відкриттями, дати поради починаючим акомпаніаторам, яким належить працювати з вокалістами в навчальних закладах III – IV рівня акредитації – музичних інститутах, консерваторіях, музичних академіях.

Ключові слова: вітчизняне виконавство, контекст, акомпаніатор, вокаліст, творчі взаємовідносини, інтерпретація.

Актуальність теми. Вирішення проблеми спілкування соліста й акомпаніатора у вітчизняному виконавстві завжди гарантувало сценічний успіх. Зважаючи на те, що соліст-вокаліст дуже мало в своїй сценічній практиці виступає без супроводу, питання творчого дуету й партнерства відіграє визначальну роль. Цій проблемі були присвячені праці А Люблінського і Є Шендерович, Д. Вальденго і М. Баренбойма [7; 12; 3; 2].

Не дивлячись на те, що в означеній галузі виконавства є чимала кількість праць, недостатньо таких, де б професія акомпаніатора розглядалася не лише в контексті її виконавських функцій, а й у якості фундаментального партнерств, творчих взаємин. **Метою** даної статті є розкриття пріоритетів у взаємовідносинах співака й акомпаніатора, що мають стати запорукою успішного виконавства.

У вищих музичних навчальних закладах обов'язковим предметом для піаністів, окрім спеціальності, є акомпаніаторство або мистецтво

© І. Й. Белова, 2017

акомпанементу. Для того, щоб випустити в професійне життя музиканта, в НМАУ трудиться великий висококваліфікований педагогічний колектив. Окрім педагога із спеціальності з кожним студентом індивідуально працюють педагог камерного ансамблю і педагог-акомпаніатор. Це, зазвичай, піаністи з творчою та концертною біографією.

Проте найчастіше між викладачем по класу акомпаніаторства та студентом знаходиться ще один педагог – акомпаніатор-ілюстратор, який грає важливу роль в комунікації педагог – студент. Коли студент виходить у «доросле» життя, педагога з ним вже немає, та залишається досвід компетентного фахівця, здатного самостійно мислити, вміти знаходити спільну мову з колегами, а також обґрунтовано втілювати творчі ідеї та завдання.

Автор статті працює в Національній музичній академії України імені П. Чайковського педагогом-співачом. Дуже цікаво спостерігати за зростанням і розвитком студентів, досягається те, що «... потрібно художникам: цікавість, допитливість, творче натхнення, спрямоване на пошук «істини пристрастей»... Виконавство – велика творчість і справжнє мистецтво» [2, с. 15].

У своїх роздумах про професію акомпаніатора хотілося б звернути увагу на роботу піаністів. Навіть знамениті музиканти завжди із задоволенням розповідають про акомпаніаторів і підкреслюють їхній величезний внесок у виконавську майстерність соліста. Всім відомі такі дуети: Важа Чачава – Олена Образцова, Ірина Архипова; Наталія Кондратюк – Микола Кондратюк; Зоя Ліхтман – Валентин Пивоваров, Галина Сухорукова, Анатолій Кочерга; Єлизавета Зарицька – Зінаїда Бузина. І навіть Яша Хейфіц, Шаляпін, Плевицька вважали геніальним акомпаніатором Сергія Рахманінова і з великим задоволенням концертували з ним.

Є багато книг і статей написані піаністами про складнощі акомпаніаторської роботи, про казуси, що виникають при перекладі партитури в клавір тощо. Але існує ще один важливий аспект, котрому слід приділити увагу і розкрити у цій статті з точки зору досвіду акомпаніатора-ілюстратора.

У будь-якій книзі, написаній співаком або про співака, завжди знайдуться рядки, присвячені акомпаніаторам, яких вони зустріли на творчому шляху. Ось що говорила О. Образцова: «Коли я прийшла в оперний клас до Кіреєва... вперше дізналася, що таке акомпаніатор, коли почула Єлизавету Митрофанівну Костроміну... Яскрава людина! Вона вчила з нами оперні уривки. Вчила нас співати. Вчила нас музиці. Вона перша дала мені відчуття, що таке співоче дихання» [11, с. 69]. У тій же праці читаємо: «З великою теплою згадує Євгена Михайло-

вича Шендеровича, мого акомпаніатора і друга. З ним я готувала програми для конкурсів у Гельсінки та імені М. Глінки. А потім ми разом виступали на моїх перших сольних концертах. Талановитий піаніст, він зовсім перетворюється на сцені та творить натхненно, легко і пристрасно» [11, с. 71].

Оперному співакові у створенні художнього образу поряд із суто вокальними засобами допомагає акторська майстерність. Камерному співаку доводиться втілювати задум твору лише вокальними прийомами, тому його музично-інтонаційна палітра повинна бути особливо багата. Євген Нестеренко в своїй книзі «Роздуми про професію» з цього приводу писав: «... на камерній сцені відсутнє режисерське вирішення вистави, оформлення, публіка всі зорові враження отримує від співака, від його міміки, жестів. Кожен жест, зміна виразу обличчя, нове положення тіла – матеріал, із якого ліпиться образ» [10, с. 43]. Величезну роль в успішному виступі співака на камерній сцені в буквальному і переносному сенсі грають акомпаніатори. Хоча, як писав Є. Нестеренко, «... бувають випадки, коли з піаністом зустрічаєшся незадовго до виступу, – репетиції при цьому або взагалі немає, або вона занадто коротка. У таких виступах теж є своя принадність – принадність імпровізації» [10, с. 45].

Чудовий співак Дітріх Фішер-Діскау сказав про піаніста Джеральда Мура, з якими йому довелося працювати: «Зникла бліда тінь за клавіатурою – він у всьому дорівнює партнеру!».

В інтерв'ю Аліку Епштейну відомий піаніст і педагог, автор наукових робіт та композитор Євген Михайлович Шендерович (1918-1999) зазначив: «... для мене спільне музикування – найпривабливіший вид мистецтва. Не тому, що я не можу грати соло, а тому, що безмежно люблю вокальну музику!» [12, с. 37]. І далі: «Соліст – це вітрило, акомпаніатор – кермо: позбавлений одного з цих компонентів човен втрачить орієнтир і не пристане до бажаного берега» [12, с. 38].

Музика – емоційне втілення життєвих вражень. У кожній епохи свої враження. Майже 100 років тому на території СРСР заборонялася музика Ф. Шопена. У середовищі пролетарських музикантів цього композитора вважали «дрібнобуржуазним тухтієм», а П. І. Чайковського – «співаком занепадаючого дворянства». Музика здатна втілити різні сторони і рівні психічної діяльності – від найпростішого психофізичного імпульсу до програмних і філософсько-концепційних побудов. Виконавство – це з'єднання думки і почуття, розуму і натхнення, свідомості і творчої інтуїції. На думку В. Белінського, для того, щоб уміти зображати мало одного дару творчості: потрібен ще розум, щоб розуміти дійсність.

Робота зі співаком дивна і прекрасна. Дивна вона для початківця акомпаніатора тим, що співак ще й дихає. І музика, прекрасна сама по собі, знаходить новий сенс і звучання, наповнившись словами. Інструмент співака знаходиться всередині людини. Зазвичай до першої зустрічі з співаком педагог розповідає студенту-піаністу, що прийде вокаліст, який шукає натхнення. І надихнути співака непросте завдання. У класі має бути розроблена спільна художня інтерпретація. Страх сцени, технічні та фізичні недосконалості можуть надовго взагалі відбити бажання займатися музикою. Проте присутність глядачів, вид яскраво освітленого залу й загальна обстановка концертного виконання викликає творчий і святковий підйом.

Акомпаніатору потрібно навчитися відчувати фізичні можливості співака. Подих у всіх різний. Потрібно дихати зі співаком. «Із вами, співаками, – говорив А. Тосканіні, – треба вміти поводитися. Ви дивний народ, і треба вміти вас правильно направити в потрібну сторону, як оксамит...» [3, с. 96].

Відсутність публіки на академічних концертах спочатку завжди дещо бентежить, а за кінцевим підсумком – присутність не одного, а кількох педагогів призводить до відчуття нескінченної репетиції. Який же концертний досвід отримує акомпаніатор, крім душевного трепету перед поважною комісією? Щоб наповнити сенсом агестаційний виступ, студенту-піаністу слід запросити на академічний концерт якомога більше своїх товаришів, однокурсників і навіть людей, що не мають відношення до навчального процесу, які потім поділилися б своїми враженнями про його виступ. Власне для того й навчаються в музичній академії, щоб стати артистами, виносячи свою працю на публіку.

У автора статті в репертуарі є «Чотири строгих наспіви» Брамса (ор. 121). Цей «опус» І. Брамс завершив наприкінці свого творчого та життєвого шляху. «Глибока прірва розділяє «Чотири строгих наспіви» і всі інші пісні композитора для одного голосу. Вже сам вибір тексту незвичайний, але ще більш незвично їхнє виконання... Безнадійним песимізмом віють обидва перших наспіви, де з безвихідною суворістю звіщається марність усього земного. Морок розсіюється лише в третьому наспіві, в кінці якого звеличується блаженство смерті для страждених та обтяжених. Проте завершення твору і його кульмінацію утворює четвертий наспів, у якому словами незрівнянного послання до коринфян, прославляється сила любові» [4, с. 111].

Саме цим хворий, близький до смерті художник зробив останнє зізнання: *всевдадна любов може перемогти навіть страх перед смертю*» (Карл Гейрінгер, Йоганнес Брамс, Москва, видавництво Музика, 1965). Практично композитор створив свого роду сольну ораторію.

Про це пише дослідник життя і творчості Брамса К. Гейрінгер: «... вибір біблійних текстів, що тяжіють то до речитативу, то до аріозо, декламаційний характер голосової партії, архаїчний стиль викладу і оркестрова фактура фортепіанної партії наводять на думку про ораторії» [4, с. 304]. Твір складний не лише для співака, але й для піаніста-акомпаніатора. Співакові важко зберегти звучність голосу і довге дихання до четвертого номеру – найвищому в плані теситури та емоційно піднесеному. У першому номері переходить від *Andante* до *Allegro* вимагають від акомпаніатора чіткої й ясної пульсації.

Якщо вивчаємо новий твір – то досліджуємо літературу біографічну і дослідну. Особливо, коли мова йде про «Чотири строгих наспіви», який окремі дослідники творчості І. Брамса назвали «Другим німецьким реквіємом». Прагнучи розуміти кожне слово, віднаходимо кілька варіантів перекладу Біблійних текстів. В одному з російських видань виявила ремарку «для баса». У монографії «Йоганнес Брамс» знаходимо лист Брамса до А. Зіброка, друга і видавця: «...пісеньки...до біса серйозні... І все ж вони доставлять тобі задоволення. Та з ними нічого не можна зробити, а лише доручити заспівати басу з фортепіано. Було б смішно віддавати їх будь-якій дівчинці або тенору...» [4, с. 301]. «Наспів» у німецькому виданні дійсно написані в басовому ключі. Діапазон вокальної партії «фа-дієз» першої октави – соль великої. Фрази дійсно розраховані на безрозмірне «чоловіче» дихання. В жодному з номерів немає скільки-небудь значного фортепіанного вступу або відіграшу, щоб співак міг відпочити.

Часто доводиться чути прохання від студента-акомпаніатора повторити ще і ще «упівголоса», щоб піаніст усвідомив цілісність твору. Танцюрист може танцювати «впівноги», інструменталіст грати «впівруки»? Повторення такого роду може лише нашкодити в першу чергу співакові і абсолютно не допоможе піаністу. При неповному змиканні голосових зв'язок відбувається їх підвищена амортизація. Лікарями-фоніатрами всебічно вивчений процес фонації, а більшість співаків прийшли емпіричним шляхом до таких висновків: «шепітна мова», не підтримана дихальною опорою, спів напівголосно і навіть слухання неправильного співу призводить до втоми і втрати еластичності голосового апарату. Для того, щоб не перенапружувати співака, бажано, щоб акомпаніатор був готовий до уроку в достатній мірі, тобто знав не тільки свої два рядки, а й третю сходинку (партію голосу) теж бачив. Нескінченне повторення співаком своєї партії не принесе користі студенту-піаністу ще з однієї причини. Співак – не платівка, не магнітофонний запис, ніхто не співає двічі однаково. Звичайно звуковисотність, паузи і слова залишаються ті ж самі, а ось динамічні відтінки відрізняються.

Специфіка і сила людських голосів зумовлює ті чи інші відтінки виконання; акомпаніатор вправі дозволити собі невелику свободу і навіть може не виконувати деякі вказівки композитора, так як теситура голосу і фізичні можливості кожного співака повинні обов'язково прийматися до уваги. Крім спеціального кругозору і знання традицій виконання одного і того ж твору різними голосами в різних тональностях, дуже допоможуть акомпаніатору у професійній діяльності відомості про класифікації співочих голосів та їх особливості. Наприклад: Каватина Розіни з опери Дж. Россіні «Севільський цирульник» традиційно існує у двох тональностях – для сопрано і меццо-сопрано; куплети графа Орловського з оперети «Летюча миша» Й. Штрауса можуть виконуватися як чоловіком, так і жінкою в залежності від режисерського задуму тощо. «Контральто, справжній драматичний тенор, бас-профундо майже зникли з обігу. І тому доводиться слухати ліричних тенорів, які виконують драматичні партії, і сопрано, які стають знаменитостями в партіях меццо-сопрано» [3, с. 88].

Зараз в оперній режисурі спостерігається тенденція – максимально наблизити вік співака-виконавця до віку персонажа. Коли в Європі зародилася й почала розвиватися опера, жінки на сцену не допускалися й усі партії виконували чоловіки і хлопчики-дисканти, контртенора, кастрати. Тенор-альтіно цілком міг виконати й виконував партії в операх Моцарта, Глюка, Гуно, Мейєрбера (Зібель, Керубіно, Орфей та інші). Але з російською оперою справа йде складніше. М. Глінка для своїх Вані та Ратміра припускав все-таки жіночий голос контральто. Ми бачимо, що десятирічного хлопчика-сироту повинна виконувати цілком зріла тітонька у віці близько 30 років. Чайковський теж не врахував вік Ольги Ларіної, доручивши цю партію контральто. Є. Нестеренко в своїй книзі «Роздуми про професію» писав: «Останнім часом в оперних театрах, якщо можливо, навіть стали замінювати виконавицю-жінку дитиною. Так, у Великому театрі пісню пастушка в опері «Тоска» співає вже не меццо-сопрано, а хлопчик. У постановці «Пеллеас і Мелізанда» Ла Скала роль Іньоля теж виконував хлопчисько, причому співав він дуже добре – грав впевнено і його голос, голос дитини, досить слабкої істоти, було прекрасно чути в залі. Звичайно ж, ця постановка набагато виграла у порівнянні з іншою, яку я бачив в Сан-Франциско, де роль Іньоля виконувала отака грудаста сопрано. Іноді і Федора в «Борисі Годунові» грає хлопчик» [10, с. 179]. Не завадило б акомпаніатору добре знати лібрето опери, номер або сцену, з якої виконує, – це може допомогти у виборі характеру і темпу акомпанементу.

Директор Лондонської Королівської опери у відповідь на міркування про те, що опера як жанр, як мистецтво вмирає, сказав: «Ні, поки лю-

дей цікавить, приваблює, захоплює любов, смерть, страждання і відчай, люди будуть ходити в оперу. Тому що краще, ніж опера, такі грандіозні теми ніхто не піднімає. В опері ви можете пережити справжній катарсис, саме стикаючись з цими грандіозними темами, вона вас виносить абсолютно в інший вимір. Навіть у найкращому драматичному театрі вас не виносить в іншу стратосферу, якщо завгодно» [9, с. 67].

Після закінчення консерваторії далеко не всі піаністи хочуть стати концертуючими і часто гастролюючими музикантами. Більшість ще за часів студентства починають працювати акомпаніаторами. Це нелегка, але дуже захоплююча діяльність особливо, якщо «душа лежить» до акомпаніаторства. Співакам акомпаніатор потрібен буквально з перших кроків у музиці, з вокального дитинства. А акомпаніатору потрібно відразу освоювати в повному обсязі транспонування.

Висновки. Таким чином, щоб творчому дуету досягти успіху, необхідно наступне: вивчати твір слід до зустрічі із співаком; інколи співак може продемонструвати своє бачення твору заздалегідь і до цих порад варто дослухатися та за його типом підбирати тональність твору; необхідно вчитися мистецтву транспонування, уважно ставитись до текстів клавірів; уявляти, з якими фонетичними труднощами може зустрітись співак залежно від вибору тему; необхідно пам'ятати, що між піаністом та солістом завжди має бути діалог рівних музикантів, а не суперечка, боротьба за чисте домінування. Акомпанемент – фундамент, на котрому базується сольна партія. Якщо «фундамент» буде не певним, не стійким, то і вся «будівля» твору похитнеться, зруйнується.

Ця проблема не вичерпується тими статтями, що є сьогодні. Її наступні напрями – це і різнобарвність і мерехтливність акомпанементу вокальних творів К. Дебюсі, і складнощі в акомпанементі оперної музики російських композиторів, й особливості супроводу вокальної музики українських композиторів різних епох тощо. Окремої розмови заслуговує питання вивчення нових творів та оперних партій із вокалістами, бо робота акомпаніатора із співаком дуже цікава, багатогранна, сповнена чудових музичних знахідок.

Література

1. Багадуров В.А. Очерки с истории вокальной педагогики / В.А. Багадуров. – М. : Музгиз, 1956. – 286 с.
2. Баренбойм М.Л. Вопросы фортепьянной педагогики и исполнительства / М.Л. Баренбойм. – Л. : Искусство, 1969. – 148 с.
3. Вальденго Д. Я пел с Тосканини / Д. Вальденго. – Л. : Музыка, 1989 – 122 с.
4. Гейрингер К. Йоганнес Брамс / К. Гейрингер. – М. : Музыка, 1965. – 308 с.
5. Євтушенко Д. Питання вокальної педагогіки / Д. Євтушенко. – К. : Мистецтво, 1963. – 212 с.

6. *Зданович А.П.* Некоторые вопросы методики / А.П. Зданович. – М. : Музыка, 1965. – 318 с.

7. *Люблинский А.А.* Теория и практика аккомпанемента, / А.А. Люблинский. – Л. : Искусство, 1972. – 172 с.

8. *Майкапар С.М.* Годы учебы / С.М. Майкапар. – М.–Л. : Искусство, 1938. – 288 с.

9. *Назаренко В.К.* Искусство пения / В.К. Назаренко. – М. : Музгиз, 1948. – 206 с.

10. *Нестеренко Е.* Размышления о профессии / Е. Нестеренко. – М. : Искусство, 1985. – 238 с.

11. *Шейко Р.* Олена Образцова. Записки в дороге. Диалоги / Р. Шейко. – М. : Искусство, 1983. – 156 с.

12. *Шендерович Е.* В акомпаніаторському класі / Е.В. Шендерович. – М. : Музыка, 1996. – 88 с.

13. *Шендерович Е.В.* О преодолении пианистических трудностей / Е.В. Шендерович. – М. : Музыка, 1987. – 174 с.

1. *Bagadurov V.A.* Očerki s istorii vokal'noï pedagogiki / V.A. Bagadurov. – М. : Muzgiz, 1956. – 286 с.

2. *Barenbojm M.L.* Voprosy fortep'annoï pedagogiki i ispolnitel'stva / M.L. Barenbojm. – L. : Iskusstvo, 1969. – 148 s.

3. *Val'dengo D.* Â pel s Toskanini / D. Val'dengo. – L. : Muzika, 1989 – 122 s.

4. *Gejringer K.* Jogannes Brams / K. Gejringer. – М. : Muzika, 1965. – 308 s.

5. *Ëvtušenko D.* Pitannâ vokal'noï pedagogiki / D. Ëvtušenko. – K. : Mistectvo, 1963. – 212 s.

6. *Zdanovič A.P.* Nekotorye voprosy metodiki / A.P. Zdanovič. – М. : Muzika, 1965. – 318 s.

7. *Lûblinskij A.A.* Teoriâ i praktika akkompanementa, / A.A. Lûblinskij. – L. : Iskusstvo, 1972. – 172 s.

8. *Majkapar S.M.* Gody učeby / S.M. Majkapar. – М.–Л. : Iskusstvo, 1938. – 288 s.

9. *Nazarenko V.K.* Iskusstvo peniâ / V.K. Nazarenko. – М. : Muzgiz, 1948. – 206 s.

10. *Nesterenko E.* Razmyšleniâ o professii / E. Nesterenko. – М. : Iskusstvo, 1985. – 238 s.

11. *Šejko R.* Olena Obrazcova. Zapiski v doroge. Dialogi / R. Šejko. – М. : Iskusstvo, 1983. – 156 s.

12. *Šenderovič E.V.* akompaniatorskomom klasse / E.V. Šenderovič. – М. : Muzika, 1996. – 88 s.

13. *Šenderovič E.V.* O preodolenii pianističeskikh trudnostej / E.V. Šenderovič. – М. : Muzika, 1987. – 174 s.

*Belova I.J.***ART OF COMMUNICATION OF SOLOIST
AND THE ACCOMPANIST IN DOMESTIC EXECUTION**

Summary. The article analyzes the possibilities of the art of communication between the soloist and the accompanist on the materials of the history of the national performance. Analyzing the problems that can arise at each stage of the work, the author tries to show how to overcome them, to introduce the «heuristic» discoveries give advice to beginners accompanist, who will work with singers in schools of III – IV level of accreditation – music institutes, conservatories, music academies. Summarizing the above, concludes study work to be meeting with the singer; sometimes singer can demonstrate their vision and work to advance these tips should listen and pick up on his tone type of work; need to learn the art of transposition, attentive to the word libretto; imagine phonetic difficulties which may meet singer depending on the choice of theme; remember that between the pianist and soloist must always be equal musicians dialogue, not debate, fighting for someone's dominance. Accompaniment – the foundation, which is based on the role solo. If the «foundation» is not defined, is not sustainable, then the whole «building» work shaken, destroyed.

This problem is not limited to those articles that are today. Her following directions are the colorfulness and flicker of accompaniment of vocal works by K. Debussy, and the complexities in the accompaniment of opera music of Russian composers, and the peculiarities of the accompaniment of vocal music of Ukrainian composers of different eras, etc. A separate discussion deserves the study of new works and opera parties with vocalists, because the work of the accompanist and the singer is very interesting, multifaceted, full of wonderful musical finds.

Keywords: *domestic performance, context, accompaniment, vocalist, creative interrelations, interpretation.*

Надійшла до редакції 10.06.2017 р.

УДК 294.3

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133230>

orcid.org/0000-0001-7909-6292

Ангеліна Ангелова

АНГЕЛОВА Ангеліна Олегівна – кандидат філософських наук, докторант кафедри культурології ФФОН НПУ імені М. П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів – геронтософія, релігійна геронтологія.

СТРАЖДАННЯ СТАРОСТІ ЯК СТИМУЛ ДЛЯ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ (ГЕРОНТОСОФСЬКІ АСПЕКТИ БУДДИЗМУ)

У статті розглядається сформований у буддизмі образ старості («джари»); проаналізовано ставлення буддистів до довголіття та життєвого досвіду літніх осіб; досліджено трансформації геронтократичних традицій та культу предків у ранньому буддизмі, а також школах чань і дзен; виявлено специфіку стосунків буддистів зі старими та старшими, особливості виконання синівського обов'язку; з'ясовано сутність осмислення старості як стимулу, що спонукає на початок релігійної практики; окреслено потенціал останнього періоду життя людини для прямування духовним шляхом буддиста.

Ключові слова: *буддизм, старість, старіння, релігійна геронтологія.*

Постановка проблеми. Буддизм – найдавніша світова релігія, яка поширена переважно в азіатському регіоні та набуває все більшої популярності в західних країнах. Ставлення буддистів до старості та старіння входить в інтегральний світоглядний компонент, який є характерною ознакою цього значно розгалуженого віровчення. Вся буддологічна література, торкаючись геронтософської проблематики, відштовхується від канонічного тлумачення старості як одного з чинників відкриття Буддою чотирьох шляхетних істин. Спеціальні дослідження, присвячені духовним проблемам старіючих буддистів, розпочалися лише у другій половині ХХ ст. у зв'язку з поширенням буддизму в західній культурі. Зокрема, на думку Л. Річмонда, старіння для сучасних

© А. О. Ангелова, 2017

адептів буддизму постає як спеціальна духовна практика, спрямована на досягнення особливої мудрості [15, с. 75-80]. П. Ратанакул вважає, що накопичений за життя досвід сприяє поглибленому розумінню вчення Будди. На думку автора, державам, де поширений буддизм, варто краще адаптувати аспекти віровчення у соціальні програми опіки над старими, а також надалі виховувати у стосунках із літніми такі чесноти, як вдячність та шанобливість [14, с. 12-18]. Г. Шуре присвячує своє дослідження компаративному аналізу ставлення дітей до старих батьків у традиційному індійському буддизмі та школах чань і дзен [16, с. 28-35]. На жаль, бракує праць, які б відобразили буддистську модель старості як цілісне явище, в онтологічному, аксіологічному, соціальному та інших аспектах.

Метою даної публікації є дослідження геронтософських питань, присутніх у буддистському віровченні. Задля реалізації мети були поставлені наступні **завдання**: проаналізувати на базі канонічних буддистських текстів образ старості-смерті («джари-марани»), ставлення буддистів до довголіття та життєвого досвіду літніх осіб; дослідити трансформації геронтократичних традицій та культу предків у ранньому буддизмі; виявити специфіку стосунків буддистів зі старими та старшими, особливості виконання синівського обов'язку; окреслити потенціал останнього періоду життя людини для прямування духовним шляхом буддиста.

Основна частина. Для окреслення образу старості в буддизмі варто звернутися перш за все до життєпису його засновника, оскільки, за влучним зауваженням В. Лисенко, «біографія Будди важлива не лише своїм конкретно-історичним змістом, а, скоріше, є певного роду моделлю, що дозволяє продемонструвати основні принципи буддистської доктрини» [7, с. 126]. Серед численних міфологем, створених навколо реальної особистості Сіддхартхи Гаутами, є декілька наскрізних, показових щодо осмислення старості та старіння в буддизмі. Будь-яка версія життєпису його засновника містить оповідь про те, що саме образ старого каліки, як уособлення потворної старості, разом із трьома іншими доленосними зустрічами за межами батьківського палацу, вражає принца Гаутаму пізнанням іпостасей неминучого зла – старості, страждання, хвороби та смерті. Після усвідомлення природи зла Будда Шак'ямуні пізнає чотири шляхетні істини, що стають основою його віровчення: **життя** є стражданням, джерелом страждання є бажання, страждання має свій кінець, є шлях, що призводить до припинення страждань.

Важливою складовою буддистської доктрини стає теза про неминучість старості та швидкоплинність утіх юності, якими не варто за-

хоплюватись. Один із канонічних текстів раннього буддизму «Сукхамала-сутра» приписує Будді такі слова: «Коли неосвічена, пересічна людина, яка підлягає старінню, бачить іншу стару людину, вона відчуває страх, презирство та відразу, забуваючи про те, що сама одряхліє... Якщо я... буду відчувати страх, презирство та відразу при погляді на стару людину, це буде негідною поведінкою» [2].

Після набуття просвітлення Будда 45 років подорожує, проповідуючи, та стає засновником релігійної общини (сангхи). Але навіть статус просвітленого не звільняє Гаутаму від страждань старості. Його біографі оповідають про те, що на схилі літ учитель переніс багато злигоднів та важко хворів, зокрема, потерпав від болю в хребті, як наслідку довготривалого сидіння у медитації. Окрім того, він зазнав й інших утисків: за вісім років до паранірвани Будди його двоюрідний брат та учень Девадатта прагнув усунути Шак'ямуні від керування сангхою, мотивуючи своє рішення літнім віком та ослабленням просвітленого. За легендою, Будда помер у віці 80 років від харчового отруєння.

Аналіз життєпису Шак'ямуні, численні оповіді про якого значно вплинули на формування буддистського світогляду, дозволяє зробити два важливих висновки. По-перше, старіння в буддизмі постає тотальним і неминучим процесом, від якого ніщо й ніхто не може врятуватися; по-друге, саме образ жажливої старості став одним із чинників, що спонукав принца Сіддхартху на пошуки шляху спасіння та початок духовної практики.

«Джара-марана»: старість та смерть у колесі перероджень. Старість у віровченні Будди є одним із компонентів сфери матеріального, ланкою у нескінченному ланцюгові причин та наслідків. Будь-яка жива істота (не тільки людина) потерпає від неминучої обумовленості, не розуміючи таємних причин того, що відбувається [8, с. 43]. Тому сотеріологія буддизму ставить за мету звільнення від сансари – нескінченного коловороту народжень та смерті.

Концепція пратітья самутпади (взаємозалежного виникнення), пов'язана з ученням Будди про чотири істини, пояснює природу постійного коловороту перероджень (сансари) та царства страждань. Описаний Гаутамою принцип ланцюга взаємозалежного походження сансари пояснює, як істота потрапляє у пастку перероджень, та водночас демонструє шлях вивільнення з неї. Згідно з ідеєю карми, всі етапи людського життя (нідани) причинно обумовлені, це постає такою самою споконвічною характеристикою буття, як страждання. В основі життя-страждання лежить необізнаність, а замикає 12-ланковий причинно-наслідковий ланцюг «джара-марана» (старіння та смерть, які поєднуються в одне поняття) [3, с. 407]. Спільність смислового поля

старості та смерті у буддистському світогляді доводять приклади з канонічних текстів. Зокрема «Джара-сутра» («Сутра про старіння») оповідає про те, як літній Будда, обговорюючи зі своїм учнем незворотність тілесного старіння, сказав: «Швидко минає життя... навіть ті, хто живуть до сотні років, всі одно помруть» [18].

Доктрини сансари та карми, що розглядають людське життя як непозбутне страждання, підкреслюють, що старість, як і смерть, неминуча: «Життя складне, нетривале та пов'язане зі стражданням. Для тих, хто народжується, немає способу уникнути смерті. Після старості настає смерть. Це природний хід подій для живих істот» [10]. Залежно від особистих переконань, людина сприймає це або з жахом та відразою, або зі смиренням та надією. Смерть, за вченням Будди, є не лише природною, але й бажаною подією, що розуміється як переміщення з однієї позиції буття до іншої, можливість переходу до більш високого рівня існування. Внаслідок цього старість отримує амбівалентну оцінку. З одного боку, вона є стражданням і злом, притаманним людському світу, з іншого боку, старість, як передсмертний етап, може стати стартом для виходу з сансари або спричинити реінкарнацію в більш вигідних і кращих умовах життя.

Старість як стимул для духовної практики. Неминучість старіння є невід'ємною ознакою світу ілюзій. У канонічних буддистських текстах старість зображена вкрай песимістично – останній період життя є потворним та непривабливим, не має жодних утіх та переваг. Наприклад, у «Дхаммападі» джара-марана описується так: «Зношене це тіло, кубло хвороб, тлінне. Смердюча плоть розкладається: життя справді кінчається смертю» [4].

Згідно з постулатами буддизму, ані тілесна, ані духовна практика не може врятувати від старіння. В цьому полягає принципова відмінність буддистської доктрини від, наприклад, ведичної або даоської практик, одним із завдань яких є подовження тілесної молодості за рахунок духовної елевачії. Святість, високий духовний рівень, аскетичний спосіб життя, на думку буддистів, не зупиняють тілесного старіння. Буддистська агіографія містить численні розповіді про старечі недуги провітлених, їх потерпання від захворювань. Наприклад, життєпис одного з найвідоміших учнів Будди, Саріпутти, містить детальну розповідь про хворобу та смерть подвижника, який помирає від дизентерії [17].

Експресивне зображення негараздів старіння в буддистських текстах має певну мету: емоційний вплив на новонавернених, мотивування їх до активної духовної практики. Старість жахлива, вона є важким тягарем, оскільки супроводжується дряхлістю, занепадом житте-

вих сил, руйнацією. Саме наприкінці життя відбувається кульмінація страждань, головним джерелом яких є людське тіло. Проте страждання старості не повинні викликати страх, вони мають стимулювати пошуки шляху спасіння та пізнання істини. Той, хто через розуміння неминучої старості пізнає тлінність тіла, відмовляється від мирського та досягає просвітлення, виходячи з кола перевтілень. Про можливість уникнути старості через вихід із сансари йдеться у «Дхаммападі»: «Зношуються пишнобарвні царські колісничі, і тіло також прямує до старості. Проте дхамма праведних не прямує до старості...» [4].

Найбільш страшна та потворна старість очікує тих, хто не накопичував чесноти в молоді та зрілі роки: «Не живши праведно, не отримавши багатства в молодості, вони розмірковують, наче старі чаплі на ставу, позбавлені риби... вони лежать, наче стріли, випущені з лука, зітхаючи за минулим» [4]. Очевидно, що через ті метафори в тексті «Дхаммапади» підкреслюється безпорадність життєвого фіналу всіх непробуджених, єдиною втіхою яких стають спогади.

Інша збірка, вірші та гімни просвітлених жінок, відома під назвою «Пісні старших черниць» («Тхерікатха»), містить розповідь буддистки Амбапалі. В минулому прославлена своєю красою куртизанка, вона оповідає про старіння свого тіла, проголошуючи ідею нестійкої природи реального та неминучості тліну. Найдосконаліша та найгарніша плоть фатально змінюється: очі втрачають яскравість, ніс коротшає, зуби жовтіють та випадають, руки стають схожими на коріння, волосся – на кору, груди – на бурдюки з водою: «Ось до чого дряхліє тіло, споруда з безлічі болів, схожа на будинок з облущеною фарбою...» [11].

Через призму неминучої старості по-іншому виглядають й інші принади молодості. Шлюб, кохання, багатство здаються швидкоплинними і непривабливими – в цьому мораль буддистської історії про юнака на ім'я Ревата. В день свого весілля він чує від родички побажання прожити 120 років – так само, як і її бабуся. Ревата йде подивитися на довгожительку та, побачивши всі ознаки дряхлості на її тілі, усвідомлює, що і він сам, і його майбутня дружина також постарішають і змарніють. Вражений фактом неминучості старіння людини, наповненості людського життя мінливістю й стражданням, він втікає з весільної церемонії та вступає до санghi, відкидаючи мирське життя [13].

Буддисти вважають, що останній період життя є особливо сприятливим для духовної практики. Насамперед, життєвий досвід може бути підґрунтям для накопичення віри (саддхи) – особливої впевненості, що спирається на внутрішнє знання людини. Позаяк кількість спокус молодих років значно зменшується, старечий вік є сприятливим для практики медитації та культивуації доброї карми [14, с. 18]. Ти-

лесні страждання, які посилюються на схилі літ, мають допомогти заспокоїти розум, прийняти закони буття. Так, «Накулапіта-Сутра» оповідає про літнього мирянина, який прийшов до учня Будди Саріпутти (568-484 до н.е.) та спитав: «Бхагаван, я – слабка стара людина... Я страждаю тілом і хворію кожної миті... Може, Бхагаван навчить мене, як бути щасливим у своєму довголітті?». Саріпутта відповів: «Добре навчений учень... розумний і дисциплінований у своїй Дхармі... його форма змінюється і змінюється, але він не впадає в смуток, плач, біль, страждання або відчай від її змін» [12].

Старість також сприятлива для духовного життя внаслідок обмеження соціальної діяльності та фізичних потреб. Про це йдеться в пісні старіючого просвітленого Міларепи (1052-1135), одного з найвідоміших учителів тибетського буддизму: «Це щаслива пісня, яку співає стара людина! Не треба займатися роботою в полі, коли немає потреби в їжі» [12]. Тому головним для літньої особи є накопичення чеснот, підготовка до майбутнього переродження, а в ідеальному випадку – до виходу з колеса сансари.

Трансформації геронтократичних традицій у буддизмі. В доктрині Будди видозмінюється звичний для кастового індуїстського суспільства погляд на шанування старих. Шакьямуні не проповідує сакралізоване ставлення до старійшин, культ предків, обумовлену віком ієрархічність тощо. Ця світоглядна специфіка даного віровчення пояснюється тим, що, хоча більшість своїх понять буддизм запозичив із філософсько-релігійної спадщини індійської культури, він прагнув заперечити всі соціальні настанови брахманізму. Звідти походить відмова від традиційної концепції ієрархії молодших та старших родів, спадковості влади за правилами кровно-родинного старшинства, а також ідейна девальвація та послаблення культу предків.

Окрім того, старість у буддизмі, на противагу багатьом іншим віровченням, взагалі не асоціюється зі справжньою мудрістю (праджня), що постає обов'язковим компонентом вісімкового шляху. Показово, що одним із символів необізнаності (першого ступеня 12-ланкового колеса переродження живих істот), є сліпа стара, яка не бачить дороги та не відає, куди прямує. Таке скептичне ставлення до старечої мудрості є наслідком буддистського положення про співмірність духовного потенціалу кожного: просвітленим може стати будь-хто у будь-якому віці. Принципом духовної рівності, а також запереченням кастової системи, що була основою тогочасного індійського суспільства, обумовлена і відсутність інституту геронтократії в буддистській общині.

Соціальний досвід, набутий у процесі життя окремого індивіда, – ніщо порівняно з тим доробком, який людина отримує в якості карміч-

ного спадку. Згідно з теорією перевтілення, після смерті особистість розпадається на складові елементи (сканди). У процесі наступного втілення сканди знов збираються певним чином, зберігаючи набутки попередніх життів. Буддисти не заперечують мудрість як таку. Навпаки, накопичення знань у процесі життя цінується, – адже лише людина, на відміну від інших (зокрема тваринних) реінкарнацій, під час перебування у людській подобі може змінити свою карму: «Недоумкуватий цей муж старіє, як віл: його м'язи ростуть, а мудрість не збільшується» [4]. Проте цінним у старості є не накопичення соціального досвіду, а інтенція до пізнання природи суцього, яка має бути гаслом існування у будь-якому віці.

Така позиція, що абсолютизує привабливість духовного звільнення як повного припинення участі в циклі «народження – смерть – нове народження», обумовлює відсутність у буддистській концепції поваги до довголіття. Подовження тривалості життя призводить до збільшення страждань – таке положення заперечує цінність довготривалої старості, хоча вона є достатньо поширеною крос-культурною міфологемою. Наприклад, у даосизмі досягнення довголіття, поруч із набуттям безсмертя, постає одним із домінуючих прагнень і практикуючої, і пересічної людини. На характерне для буддизму заперечення ідеї довголіття вказував й відомий буддолог Є. Торчинов: «У культурах, орієнтованих на набуття певної трансцендентної та надмирської досконалості (наприклад, християнська культура європейського середньовіччя або індо-буддійська культурна традиція) довголіття не є цінністю...» [9].

Водночас важливим завданням для кожного буддиста є сповна прожити інкарнація, від народження до старості. Будь-які спроби вкоротити собі віку не схвалюються. У цьому контексті в буддизмі говорять про два види смерті: природну та передчасну. Природна смерть завершує нормальний життєвий цикл, а передчасна настає внаслідок розтрати благих заслуг, накопичених у минулих інкарнаціях. У першому випадку людина помирає від повного вичерпання потенціалу, закладеного в минулих перевтіленнях, натомість у другому випадку потенціал залишається невичерпаним внаслідок нестачі факторів підтримки життя (погані умови, що псують здоров'я, відсутність їжі, ліків тощо) [6, с. 15].

Хоча абсолютний авторитет старості заперечується, буддистське поняття дхарма, яке включає ряд правил праведної поведінки, передбачає поважливе ставлення до батьків, шанування вчителів та старших. У часи виникнення та розповсюдження буддизму більш обговорюваними були не світоглядні питання, а поведінкові норми адептів, які частково ґрунтувалися на попередніх правилах обцинного буття.

Зокрема едикти царя Ашоки, які законодавчо ствердили буддистські настанови для всіх жителів імперії, незалежно від кастової стану та етнічної приналежності, також закріпили обов'язки молодшого покоління стосовно літніх батьків [3, с. 280-282]. Таким чином, заперечення цінності старості як віку влади та мудрості співіснує з традиціями шанування літніх людей, догляду та піклування про літніх членів буддистської общини.

У різних напрямках буддизму немає єдиного погляду на те, яким має бути синівський обов'язок стосовно літніх батьків. Наприклад, у ранніх буддистських текстах, нерідко синівська вдячність виражається через відмову від мирських спокус, у тому числі від шлюбу, через пізнання духовного шляху, який звільнює з сансари. Натомість представники чань та дзен-буддизму, під очевидним впливом конфуціанських настанов, вірили, що кожен адепт перед вступом до релігійної общини повинен одружитися з метою зачати спадкоємців чоловічої статі, які продовжать сімейний родовід та будуть шанувати предків [16, с. 28-34].

Водночас деякі чань-буддистські школи свідомо нехтували конфуціанським правилом «лі», яке проповідує чітку соціальну ієрархію та субординацію між «старшим» та «молодшим», «учителем» та «учнем» (адже кожна особа має знати своє місце, не претендуючи на чуже: між усіма людьми, навіть рівними, залишається певна дистанція). Якщо конфуціанський кодекс поведінки базувався на раціональності, стриманості, то чань-буддисти, навпаки, культивували спонтанність, емоційність, імпульсивність – адже це, на їхню думку, мало призвести до просвітлення. Саме тому тексти китайських буддистів наводять приклади заперечення великими вчителями правил поважливого ставлення до старих та старших. Легенда оповідає про те, як засновник однієї з чанських шкіл Лінь-цзи (810-866) в залі для медитацій порушує традицію ієрархічного розташування, займаючи чільне місце ченця-патріарха та ображаючи наставника. В цьому чань-буддисти вбачали практичну реалізацію принципу відсутності ієрархії та опозиції «сакральне – профанне» [1, с. 63-64].

Проте заперечення дистанції між молодшим та старшим, молодим та старим нерідко носило в чань та дзен-буддизмі декларативний характер. У реальному житті та монастирському побуті учні чанських і дзенських шкіл були суворо обмежені у своїй поведінці канонами та правилами, вони ставилися до своїх наставників із глибокою повагою та терпіли від мудрих старців знування й побиття, які б мали призвести до раптового просвітлення [5, с. 136-137].

Окрім того, не всі вчителі чань та дзен далеко відходили від конфуціанських норм. Наприклад, відомий дзен-буддист Доген (1200-1253)

у своїх проповідях підкреслював, що стати Буддою можна, виховуючи в собі декілька простих чеснот, у тому числі шанобливість до старших [5, с. 177]. Хакуїн (1686-1769) також трактував буддистську мораль відповідно до норм повсякденної поведінки, нагадуючи кожному учневі про його обов'язок перед родиною та державою. У «Пісні про синівське шанування» він майже дослівно повторює популярні конфуціанські настанови: «Будьте вдячними своїм батькам; пам'ятайте про те, що дитина отримує своє тіло від батьків» [5, с. 263]. Сам Хакуїн у процесі власного учнівства тривалий період доглядав за німечним літнім наставником Сокудо [5, с. 193-194].

Висновки. Старість постає одним із провідних образів буддистського віровчення, яскравим символом ілюзорності та скороминущості людського світу. Найдавніші буддистські тексти містять багато сюжетів, у яких саме неприйняття страждань старості спонукає адептів встати на шляхетну путь самовдосконалення. Усвідомлення цього дозволяє відкинути прив'язку до молодості, здоров'я та мирського життя, смиренно прийняти перспективу власної старості. Повна відмова від матеріальних ілюзій робить старість, хвороби та смерть незначущими.

Хоча старість є вкрай непривабливим фізичним станом, її осмислення в буддистському світогляді позбавлене геронтофобії. Старіння є квінтесенцією тілесних мук, проте молодість, яка асоціюється зі здоров'ям та красою, не є антиподом старості – тлінне тіло в будь-якому віці приносить страждання. Таким чином, на протигагу поширеній крос-культурній міфологемі, яка протиставляє молодість старості як час розквіту та період занепаду, буддизм урівнює ці вікові етапи: у будь-якому віці людину очікують розчарування і страждання. В той час, як молодий вік несе різноманітні спокуси, що ускладнюють духовне пробудження і досягнення вищих цінностей образ жажливої старості спонукає адептів буддизму не гаяти час та зусилля на пошуки радощів тілесного буття, а розпочинати духовну практику. Тому буддисти вважають, що останній період життя є особливо сприятливим для самовдосконалення: накопичений життєвий досвід може бути добрим підґрунтям для зміцнення віри (саддхи); внаслідок обмеження соціальної діяльності та фізичних потреб, старечий вік є сприятливим для духовного життя; тілесні страждання, які посилюються на схилі літ, спонукають до смиренного прийняття законів буття. Отже, головним для літньої особи є накопичення чеснот, підготовка до майбутнього переродження, а в ідеальному випадку – до виходу з колеса сансари.

Більш варіативним компонентом буддистського світогляду є питання ставлення адепта до свого синівського обов'язку та поведінкові норми стосовно батьків, старих та старших. Зокрема, ранні буддист-

ські тексти індійського походження трактували синівську вдячність як відмову від мирських спокус (у тому числі від шлюбу). Натомість представники чань та дзен-буддизму під впливом конфуціанства нерідко вважали, що буддист повинен залишити спадкоємців, котрі продовжать родовід та будуть виконувати всі необхідні ритуали, передбачені культом предків. Водночас деякі школи чань та дзен заперечували притаманну тогочасному ієрархічному суспільству надмірну повагу до представників старшого покоління. В цілому ж буддистській моралі властиве шанобливе ставлення до батьків, старих та старших, що пов'язане із вихованням чесноти вдячності.

Великий духовний потенціал буддизму, який здатен значно впливати на взаємодію культур Сходу та Заходу, може стати важливим чинником розв'язання актуальної геронтологічної проблематики, зокрема, сприяти зниженню геронтофобської напруги, що невротизує західне суспільство. Тому дослідження та використання досвіду буддизму в осмисленні старості є перспективним для подолання негативних наслідків старіння західного суспільства.

Література

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск: Наука, 1983. – 129 с.
2. *Ангуттара Никая* III.39 Сукхамала сутта Роскошь (Пер. с англ. Д. Ивахненко по пер. Тханиссаро Бхикху) – режим доступу: <https://www.oum.ru/literature/buddizm/sukhamala-sutta-roskosh/>
3. *Бонгард-Левин Г. М.* Индия в древности / Г. М. Бонгард-Левин, Г. Ф. Ильин. – М., ГРВЛ «Наука», 1985. – 758 с.
4. *Дхаммапада*. Розділ про старість. Сутри 146-156. Пер. М. Копаниці [Електронний ресурс] – режим доступу: www.dhammadownload.com/ukr/11.htm – Дата останнього доступу: 30.08.2017.
5. *Дюмулен Г.* История дзэн-буддизма / Генрих Дюмулен: [пер. с англ. Ю.В. Бондарева]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 317 с.
6. *Жабон Ю.* Концепция жизни и смерти в буддизме / Ю. Ж. Жабон // Вестник Бурятского государственного университета 2009. – №6. – С. 13-16.
7. *Лысенко В. Г.* Опыт введения в буддизм: Ранняя буддийская философия / Лысенко В. Г. – М.: Наука, 1994. – 159 с.
8. *Торчинов Е. А.* Философия буддизма Махаяны / Е. А. Торчинов. – СПб. «Петербургское Востоковедение», 2002. – 320 с.
9. *Торчинов Е. А.* Жизнь, смерть, бессмертие в универсуме китайской культуры / Е. А. Торчинов. Интернет-публикация философского факультета СПбГУ – режим доступу: http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life_1.html
10. Сутта «Стрела» (Сутта Ніпата III.8) Пер. с англ. Д. Ивахненко. [електрон. ресурс]. – режим доступу: <https://dhamma.ru/canon/kn/snp/snp3-8.htm>
11. *Ambapali* (Therigatha, 252-270); transl. by T. Bhikkhu. [electronic

resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/thig/thig.13.01.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English)

12. Buddha and Milarepa on Old Age [electronic resource]. Access: <http://oaks.nvg.org/old-gold.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

13. Dhammapada Stories. Verse 98. The Story of Thera Revata. [electronic resource]. Access: <http://www.budsas.org/ebud/dhp/e.htm>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

14. Ratanakul P. Reflections on Aging in Buddhist Thailand / P. Ratanakul // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 12-19.

15. Richmond L. Aging as a Spiritual Practice: A Contemplative Guide to Growing Older and Wiser / Lewis Richmond. – London: Penguin, 2012. – 256 p.

16. Sure H. An Education in Buddhist Filiality for Both Mother and Son / H. Sure // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 28-35.

17. The Life of Sariputta: transl. by N. Thera [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/lib/authors/nyanaponika/wheel090.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

18. Jara Sutta. Samyutta Nikaya 48.41 [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/sn/sn48/sn48.041.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

1. *Abaev N. V.* Čan'-buddizm i kul'tura psihičeskoj deatel'nosti v srednevekovom Kitae / N. V. Abaev. – Novosibirsk: Nauka, 1983. – 129 s.

2. *Anguttara Nikaâ* III.39 Sukhamala sutta Roskoš' (Per. s angl. D. Ivahnenko po per. Thanissaro Bhikhu) – režim dostupu: <https://www.oum.ru/literature/buddizm/sukhamala-sutta-roskosh/>

3. *Bongard-Levin G. M.* Indiâ v drevnosti / G. M. Bongard-Levin, G. F. Il'in. – M., GRVL «Nauka», 1985. – 758 s.

4. *Dhammapada*. Rozdil pro starist'. Sutri 146-156. Per. M. Kopanici [Elektronnij resurs] – režim dostupu: www.dhammapada.kiev.ua/11.htm – Data ostann'ogo dostupu: 30.08.2017.

5. *Dûmulen G.* Istorîâ dzèn-buddizma / Genrih Dûmulen: [per. s angl. Ū.V. Bondareva]. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2003. – 317 s.

6. *Žabon Ū.* Koncepciâ žizni i smerti v buddizme / Ū. Ž. Žabon // Vestnik Burâtskogo gosudarstvennogo universiteta 2009. – #6. – S. 13-16.

7. *Lysenko V. G.* Opyt vvedeniâ v buddizm: Rannââ buddijskaâ filosofîâ / Lysenko V. G. – M.: Nauka, 1994. – 159 s.

8. *Torčinov E. A.* Filosofîâ buddizma Mahaâny / E. A. Torčinov. – SPb. «Peterburgskoe Vostokovedenie», 2002. – 320 s.

9. *Torčinov E. A.* Žizn', smert', bessmertie v universume kitajskoj kul'tury / E. A. Torčinov. Internet-publikaciâ filosofskogo fakul'teta SPbGU – režim dostupu: http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life_1.html

10. Sutta «Strela» (Sutta Nipata III.8) Per. s angl. D. Ivahnenko. [elektron. resurs]. – režim dostupu: <https://dhamma.ru/canon/kn/snp/snp3-8.htm>

11. Ambapali (Therigatha, 252-270); transl. by T. Bhikkhu. [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/thig/thig.13.01.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English)
12. Buddha and Milarepa on Old Age [electronic resource]. Access: <http://oaks.nvg.org/old-gold.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
13. Dhammapada Stories. Verse 98. The Story of Thera Revata. [electronic resource]. Access: <http://www.budsas.org/ebud/dhp/e.htm>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
14. *Ratanakul P.* Reflections on Aging in Buddhist Thailand / P. Ratanakul // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 12-19.
15. *Richmond L.* Aging as a Spiritual Practice: A Contemplative Guide to Growing Older and Wiser / Lewis Richmond. – London: Penguin, 2012. – 256 r.
16. *Sure H.* An Education in Buddhist Filiality for Both Mother and Son / H. Sure // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 28-35.
17. The Life of Sariputta; transl. by N. Thera [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/lib/authors/nyanaponika/wheel090.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
18. *Jara Sutta.* Samyutta Nikaya 48.41 [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/sn/sn48/sn48.041.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

Anhelova A.O.

SUFFERINGS OF OLD AGE AS A STIMULUS FOR SELF-PERFECTION (GERONTOSOPHICAL ASPECTS OF BUDDHISM)

Introduction. Europe is fast becoming an aging society with problems of ageism and gerontophobia. The spiritual heritage of Buddhism may be useful in improving relationships between generations. Buddhist depictions of aging are meant to be antidotes to the admiration of youth and act as stimulus to spiritual growth. *The subject* of the publication is the image of old age in Buddhism. *Methods.* Research methodology is based on using a phenomenological approach, comparative historical and structural methods. *The purpose* of this publication is the study of gerontosophical problems present in Buddhist doctrine. *Originality.* This scientific research is the first attempt at a holistic understanding of images of the old age in Buddhism.

Results. The author analyzes the images of old age and death («jara-marana») in canonical Buddhist texts, the attitude of Buddhists to the longevity and life experience of the elderly; investigates the transformation of gerontocratic traditions and cult of ancestors in early Buddhism; reveals the specifics of Buddhist relations with the elders, especially the performance of the son's duty; outlines the potential of the last period of human life for the spiritual way of a Buddhist. This publication explores a historical concept of old age formed in an early Buddhism, identifies the features of his conceptual descriptions, exposes the essence of comprehension of old age as an evil and suffering, which is a stimulus for the beginning of spiritual practice. In different directions of Buddhism there is no single view of what should

be the son's duty towards elderly parents. For example, in early Buddhist texts, often only gratitude is expressed through the abandonment of worldly temptations, including from marriage, through the knowledge of the spiritual path that liberates samsara. Instead, representatives of the Chan and Zen Buddhism, under the influence of the Confucian teachings, primary filiality responsibility is to marry before leaving for the monastery and to sire male heirs who will carry on the family lineage and who will honor their ancestors.

Conclusion. The great spiritual potential of Buddhism, which can significantly influence the interaction of the cultures of the East and the West, can become an important factor in solving the actual gerontological issues, in particular, contribute to the reduction of Gerontophobic strain that is obscured by Western society. It is Buddhist spiritual values that help people resolve contradictions in real life, reaching a harmonious aging. Therefore, the use of the experience of Buddhism in the conception of old age is promising to overcome the negative effects of the aging of Western society.

Key words: *Buddhism, old age, aging, religious gerontology.*

Надійшла до редакції 23.05.2017 р.

УДК 130.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133232>

orcid.org/0000-0003-4226-3047

Володимир Гуржи

ГУРЖИ Володимир Сергійович – магістр релігієзнавства, молодший науковий співробітник, аспірант кафедри філософії Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сфера наукових інтересів – ідеологічні особливості і мобілізаційний потенціал релігійно мотивованих проєктів.

THE MOBILIZATION POTENTIAL OF THE RELIGIOUSLY-MOTIVATED RHETORIC OF THE PROJECT «RUSSIAN WORLD» DURING THE EVENTS THAT TOOK PLACE IN DONBASS IN 2014

The article analyzes the religious rhetoric and markers originated from the project «Russian World». At the present stage of its development, the appeal to religious rhetoric and markers allowed modeling potential threats for ideological axioms of its supporters. This has made the cultural boundaries of global development projects potentially conflict zones. The mechanism of building one's own, private religiosity is described. Given examples show the usage of religious markers in the daily life of the population (procession), in combat units (Separatist forces of the war in Donbass), as well as in the rhetoric of the «leadership» and official documents of the so-called «DNR». The author substantiate the idea that such mobilization was possible, thanks to the modeling of the existential threat to the marginal values. It has been suggested that these appeals and threats do not need to be considered under the project “ Russian World”, but rather have a universal character and are a sufficiently powerful tool for the deployment of conflicts in the modern world.

Tags: *Russian world, everyday religiosity, marginal values, existential threat*

The so-called «Russian Spring» included events that took place in Donbass in 2014 remains an extremely painful fact of the recent past, not only in political, but even in scientific discourse. Nevertheless, unlike politicians

© В. С. Гуржи, 2017

who have definitive answers to all questions, in scientific research we try to understand mechanisms of what happened, leaving open the ethical significance of this issue. The existential basis of the investigation in this case is connected with the author's conviction that no one knows the final answer to the question, what happened in Donbass and in the heads of some of its inhabitants. One more preliminary observation related to the view below is that the Eastern Ukrainian conflict can in any way be regarded as religious. However, it was exactly the usage of religious rhetoric and markers to actualize potential threats to marginal values, which in many ways affected the mobilization of the grass-roots, especially during the first months of the conflict, that is, in its most acute phase. The religiously colored rhetoric of the «Russian world» and the religious markers used in Donbass should be understood as part of political and cultural promotion, rather than purely religious activity.

At the present stage of the development of the project «Russian World», an appeal to religious rhetoric and markers allowed modeling potential threats for ideological axioms of its supporters. This has made the cultural boundaries of global development projects potentially conflict zones.

The goal: to analyze religious rhetoric and markers as a component of the worldview impact of the project «Russian World» at the beginning of the conflict in Donbass.

Presentation of the main material: People residing in Western secular society are characterized by dividing the laws, ethical and everyday norms into secular ones, which establish public legal relations, and religious ones that regulate a person's relationship with God and enter the realm of the human self. But this division did not appear immediately. From the early stages of the development of society and approximately from the middle of the XVIII to the beginning of the XIX century laws and norms were understood as religious, and hence given a priori, as the highest value and universal model for inheritance. A man must followed those norms blindly.

Secular laws were developed through dialogue, public discussion, conventional truth that was not took for granted, but always established as a reaction to emerging challenges in society. These laws were the subject of different treaties. Also, they could include amendments and adjustments, based on changes in the public consciousness. This was a kind of template, an instruction on proper behavior in any given situation. Compliance with laws was facilitated by various sanctions, certain restrictions imposed by society on the offender, which depended on the type and severity of the crime. But blindly pursuing of secular laws was not supposed. Any laws had exceptions and particular aspects of implementation that affect the severity of sanctions.

But we can not speak about «evolutionary» transition from religious laws and norms to secular ones. Religious or proper norms contain a religious core and exist in the modern world. Their influence on everyday processes is sometimes much more serious than the influence of secular norms. For example, the Ukrainian researcher Alexander Belokobylsky writes: «The religious core of social reality, the matrix of culture categories formed around it are metaphysical and ontological centers of social reality which make individual meanings possible and determine adequate ontology of strategy of rationality» [8].

Faith is one of the central focus in the life of every person, because reality itself, its initial state is created on the basis of beliefs that have become laws (which are perceived as limiting values). Although, over time, some beliefs may weaken or disappear at all. Therefore, beliefs do not exist independently of society. Contemporaries need to make considerable efforts to support them. «The destruction of the religious-ontological core of social reality is the destruction of cultural thinking and existence, the destruction of the community that has emerged thanks to it and is perceived by the adepts of culture as a threat of death. Therefore, challenges in this area are existential challenges by definition» [8].

These marginal values form the social context of human actions during the crisis moments of personal development, community or state. At the same time, people themselves can not always express these values, or at least say for sure the right to what they are ready to defend with weapons in their hands. The threat to the ultimate values is perceived as a threat to one's own being and «launches» one of the basic instincts of man, the instinct of self-preservation. Therefore, a behavior that does not rely on rational arguments, but is built on religiously-labeled values, undoubtedly contributes to the restoration of a sense of security and personal integrity. Sufficiently rational fear of death, «lose ground» to the «Kingdom of heaven and eternal life», which can not be verified. The person «behind whom God stands», as an infinite force and the basis of being, does not know fear and is absolutely sure of the rightness of one's own judgments and actions, therefore, existentially is safe.

Today for authorities is becoming more difficult to ensure the safety of society. And in the case of occurrence of the events in Donbass during the spring of 2014, it was fully impossible. The complete paralysis of the law enforcement system, the authorities in general and the key guarantors of the security of society made this society extremely vulnerable to religiously marked rhetoric, because if the authorities can not protect, then only «God» remains. «The existential threat to social existence, which is felt at the level of rationally realized influences, but directed to the mytho-

metaphysical depths of cultural existence, is perceived / understood as an axiological challenge» [8]. The axiological challenge should be understood as the right to have such values for which it is worth fighting, which, in our opinion, the ordinary man has not been able recently formulate. When it comes to the usage of religious markers, this does not necessarily mean that the conflict is religious one and takes place between believers. It is more about «everyday» religiosity, which is characterized by the construction of their own religious beliefs from really existing dogmatic norms. It does not completely abolish their truth for the adepts and in turn contributes to the unfolding of the conflict situation: «In my opinion, the war threatens the modern world most of all, like confrontation between the forces of irrational» marginal values «(absolutes) and the pragmatic world of rational polemics and treaties, that is with that secular, liberal, politically correct world, which is called Western civilization «[9]. The creation of an existentially limiting situation with the help of religious markers was used to mobilize the population in the «Russian spring» events, that we could observe in Donbass during the spring of 2014. Rallies calling for a «referendum» took place near the building of the Donetsk Task Force since March 1, 2014. At the same time the first attempts to seize the building occurred. Also, according to information that was distributed in local news and social networks, the same day a group of people with the icon of the Virgin «The Vozvrannoï Voivode Pobeditelnaya», drove cars across the administrative border of Donetsk. It was the beginning of the so-called «procession» in Donetsk. In April, the political situation got worse and after the next capture of the DonTF, the protesters decided not to leave the building and began to equip the headquarters at that place. The flag of the Russian Federation was raised above the building. The protesters put forward such demands as to convene an extraordinary session of the DonTF and vote for the accession of the Donetsk region to the Russian Federation.

According to the first mentions, April 7-8, a daily «procession» began around the buildings of Donetsk Task Force, as well as around the regional administration of the SSU. The participants were mostly people of retirement age, with icons and crosses in their hands, without any clergymen: «Every day, at 7 p.m. in Donetsk, the Cross procession is held around the regional council. All the time people read akathists, psalter, prayers for the salvation of Holy Russia, against the onslaught of fascism, and for the expulsion of NATO from the Donetsk Republic and Ukraine «[2]. If at the initial stage of the procession there were not more than 10 participants, few days later there were more than 50 and among them there were people in the cassock. On April 10, posters with religious symbols and inscriptions «Holy Russia, keep the Orthodox faith», with images of saints as well as with the

flag of the so-called «People's Militia of Donbass» appeared on the building of DonTF near the chevron «Berkut»[3].

The «religious procession» continued even further. Reports about such events appeared almost every week. So, for example, in August 2014, a «procession» was held for «Igor, a man who united Russian lands (Strelkov / Girkin), the unification of all Orthodox, the salvation and protection of all inhabitants of Novorossia» [4]. Also on the video you can see that the participants are younger and the elderly people practically do not participate.

Also, a few words should be said about the choice of places around which the «procession» was held. This is not the main Svyato-Preobrazenskiy Cathedral which is situated in the center of the city and is not a religious structure at all. «Actions of faith» were held around the DonTF and the SSU, which embody the fullness of secular power in the administrative territory. It will not be superfluous to recall the words of the adviser of the «Minister of Defense of the People's Republic of France» on information policy, who in August 2014 said: «There are no Orthodox people at all at the Ukrainian side, because no one who is Orthodox will fight against Novorossia because he knows that the unity of the Holy Russia is pleased to God»[5]. If you analyze the program documents of the so-called «L / DNR», for example their constitutions, then from the very beginning you can see appeals to the «Russian world», Orthodox faith, a common history and ancestors who «shed their blood and defended their identity.» So-called «Armed forces» of «DNR» and «LNR» included units that called themselves religious ones. Probably one of the most famous units is the NAF (the United Armed Forces of Novorossiya). Of course, there were less known units, such as the Legion of St. István, the «Eastern Orthodox» battalion, the battalion of the «Holy Virgin Augustus «Augustus» and others. There are a lot of evidence from the media about activity of the NAF. Igor Strelkov / Girkin, the so-called «Defense Minister of the DNR» commanded this unit. Religious markers except their title were also used on the banner of the unit that had colors of the Russian flag with the cathedral cross and depiction of Yuriy Zmeiborets. Particular attention was paid to the coverage of everyday life, the arrangement of barracks in the form of «monasteries» with chapels and a large number of icons inside. Of course, these activities of this organization in reality are very different from their media image. It is significant that after the religious rhetoric has fulfilled its role, it has become a law priority. Thus, the text about the «Russian world» was excluded from the text of the «constitution». Now this document does not contain such appeals. Also, in the first half of 2015, the NAF was reorganized into a secular unit, an ordinary combat unit with a serial number and religious markers were removed from the front line.

Conclusion. It was exactly the creation of the existentially limiting situation through the usage of religious markers that we could observe in the spring of 2014 in Donbass. The religiously colored rhetoric of the «Russian world» and the religious markers used in Donbass should be understood as part of political and cultural promotion, rather than purely religious activity. Religious rhetoric and markers were quite an effective mobilization factor during the first stage of the conflict. Such actions, documents, as well as information support, based on religious markers, became one of the factors allowed to mobilize the population at the first stage of the conflict (not only in our state) and withdraw the armed confrontation during the first months on its top. Such appeals to religious markers are not unique and do not reflect solely the «Donbass scenario» of the conflict deployment. If the analysis of the cultural characteristics of the population of a certain territory turns to be successful, then this technology can be used to mobilize and deploy conflict situations in the future. Moreover, these appeals do not have to be considered under the project «Russian World».

References

1. *Hurzhy V.S.* (2015), Religious and civilizational potential leaks doctrine «of Russian measure», in: Watersheds secularization, , LLC «Nilan-Ltd», Vinnitsa, pp. 180-190 (ukr).
2. Rus comes out to battle with spiritual weapons – crosses and icons (2014), Web-site 3rm.info, available at: <http://3rm.info/45834-rus-vyhodit-na-boy-s-krestami-i-ikonami.html> (rus).
3. Barricades in the OGA in Donetsk. The 10th of April (2014), Web-site dennislapin.livejournal.com, available at: <http://dennislapin.livejournal.com/348816.html> (rus).
4. Prayer for Strelkov. Cross procession in the center of Donetsk (2014), Web-site youtube.com, available at: <https://www.-youtube.com/watch?v=9HVCosKwohI> (rus).
5. *Hurzhy V.S.* (2015), Implications of the doctrine of «Russian measures» in Ukraine, in: East conflict in the context of global transformations, LLC «Nilan-Ltd», Vinnitsa, pp. 81-96 (ukr).
6. *Hurzhy V.S.* (2016), The use of religious symbols as part of ideological influence in the events of 2014 in Donbas, International Conference «The philosophy of dialogue and understanding in the construction of the European and world community» Lviv, pp. 71-72 (ukr).
7. *Belokobylskiy A., Sidorova K.* (2013), The Donetsk's myth. Ontologi of the citys self-definition, Skhid, no. 6(126), pp. 265 – 269. Available at: <http://skhid.com.ua/article/view/20724>.
8. *Belokobylskiy A.* (2015), Hostages mythological reason why the East or the conflict was possible, in: East conflict in the context of global transformations, LLC «Nilan-Ltd», Vinnitsa, pp. 273- 286 (ukr).

9. *Anatoly Akhutin*: «The contemporary world is threatened by the antithesis of limiting values», available at: https://uisgda.-FUTURE OF SECULAR WEST-ERN CIVILIZATION IN GLOBALIZATION PROCESSES 36 com/ru/anolj_ahutna-_suchasnomu_svtu_zagrozhu_protiborstvo-_granichnih_cnnostej.html.

10. Popović, Miroslav (2015), *Bloody Age*, Folio, Kharkov, 990 p. (rus).

11. *Zhbankov A.B.* Existential foundations of security (on the example of Dostoyevsky's creativity), available at: <http://goo.gl/-ZbOqQg>.

12. Kuramiya Hiroaki (2016), *Understand the Donbass* (2nd ed.), Dukh i Litera, 142 p. (ukr).

Гуржи В.С.

МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНО-МОТИВОВАНОЇ РИТОРИКИ ПРОЕКТУ «РУССКІЙ МІР» ПІД ЧАС ПОДІЙ, ЯКІ ВІДБУЛИСЯ В ДОНБАСІ В 2014 РОЦІ

У статті проводиться аналіз релігійної риторики і маркерів, які походять від проекту «Русській мір». На сучасному етапі розвитку проекту «Русській мір» апеляція до релігійної риторики та маркерів дозволила моделювати потенційні загрози для світоглядних аксіом своїх носіїв, що зробило культурні кордони проектів глобального розвитку потенційно конфліктними зонами.

Показано механізм побудови власної, приватної релігійності. Наведені приклади використання релігійних маркерів в повсякденному житті населення (хресний хід), в бойових підрозділах (РПА), а також в риториці «керівництва» і офіційних документів т.зв. «ДНР».

Обґрунтовується думка, що подібна мобілізація була можлива, в тому числі, завдяки моделюванню екзистенціальної загрози граничним цінностям. Висунуто припущення, що ці апеляції і загрози не обов'язково повинні бути в рамках проекту «Русській мір», а скоріше мають універсальний характер і є досить вагомим інструментом розгортання конфліктів в сучасному світі.

Ключові слова: *Русській мір, побутова релігійність, граничні цінності, екзистенційна загроза.*

Надійшла до редакції 13.08.2017 р.

УДК 161.2+165.0

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133234>

orcid.org/0000-0003-4367-5326

orcid.org/0000-0002-2912-3384

Людмила Шенгерій, Галина Бойко

ШЕНГЕРІЙ Людмила Миколаївна – доктор філософських наук, професор кафедри загальнотехнічних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – логіка, теорія раціональності, логіко-філософські проблеми математики, аналітика взаємозв'язків логічного та математичного знання.

БОЙКО Галина Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання ППЕП. Сфера наукових інтересів – філософські проблеми спорту високих досягнень.

Г. В. ЛЯЙБНИЦ: ВІД ДОВЕДЕННЯ ЛОГІЧНИХ ПРАВИЛ І СХЕМ ДО СИМВОЛІЧНОГО ЧИСЛЕННЯ ЛОГІКИ

У статті досліджується логічний доробок Г. В. Ляйбніца з точки зору встановлення взаємозв'язків логічного та математичного знання у напрямку математизації логіки. Показано, що уведення до царини логіки математизованого знання сприяє перетворенню логіки на доказову науку. Аналітичний метод виступає як стрижневий метод доведень. Істинні необхідні висловлювання допускають скінченний аналітичний розклад до тотожностей на відміну від істинних випадкових висловлювань, розклад яких є нескінченим. Математизація логічного знання у працях Г. В. Ляйбніца уможливується через встановлення відповідності у вигляді функції між простими категоричними висловлюваннями, їх значеннями істинності та множиною раціональних чисел. Здійснено логіко-математичну реконструкцію числення простих категоричних висловлювань згідно об'єднаної класифікації. Подано авторську інтерпретацію формалізації умов істинності простих категоричних висловлювань, що відкриває нові можливості у сфері досліджень математизації традиційної та сучасної логіки.

Ключові слова: математизація логіки, необхідна і достатня умова істинності висловлювання, числова характеристика висловлювання, числова характеристика терміну висловлювання.

Г. В. Ляйбніц зробив вагомий внесок у розвиток багатьох галузей знань, як-то правознавство, математика, логіка тощо, завдяки чому у ХХІ ст. його визнають одним із найвизначніших вчених у історії людства. У цьому дослідженні ми зосередимося на аналізові логічних ідей науковця, що стали фундаментом відкриття початків математичної логіки: «Однак власне математична логіка розпочинається з Г. В. Ляйбніца. Його відношення до логіки є принципово іншим, аніж навіть його безпосередніх попередників – Т. Гоббса, І. Юнга, А. Гейлікса. Г. В. Ляйбніц продумано та цілеспрямовано застосовував математичні методи в логіці та ретельно вибудовував конкретні логічні числення; і саме ця його робота, а не лише формулювання тих чи інших логічних принципів та прихильність до “луллієва мистецтва” дає підстави називати його творцем математичної логіки» [1, с. 42].

Г. В. Ляйбніц у своїх дослідженнях робить значні зусилля по зближенню математики та логіки. Він переконаний, що алгебра запозичує свої переваги у більш високого мистецтва, а саме, в царині справжньої логіки. Але зближення логіки та математики у концепції Ляйбніца відбувається у двох напрямках, це не лише математизація логіки, але й логізація математики. По-перше, досліджується процес математизації логіки, оскільки суто математичні форми аргументації у математиці обґрунтовуються за допомогою всезагальних форм логіки. По-друге, Ляйбніц уперше робить спробу арифметизації логічних виводів, співставляючи різноманітні логічні об'єкти та натуральні числа і таким чином намагаючись виявити відповідність між законами логіки та законами чисел [1, с. 51-52]. Іншим шляхом математизації логіки виступає ідея представлення логічного виводу за зразком алгебраїчного обчислення. «Замість Евклідових аксіом і теорем про величини та пропорції я знайшов інші, набагато важливіші та більш загального застосування: про збіги, відповідності, подібності, детермінанти, про причину і дію, або про потенцію, про відношення в універсумі, про те, що містить і про те, що міститься ...» [2, с. 495].

У цій розвідці нас цікавить, насамперед, філософське підґрунтя математизації логічного знання, опрацьоване Г. В. Ляйбніцем та його реалізація у численні простих категоричних висловлювань. У своїх працях Г.В. Ляйбніц керується принципами, що об'єднують фундаментальні істини, з яких можна отримати будь-які висновки шляхом їх застосування та перетворень [1, с. 97]. Використання вищевказаних принципів спирається на три основні уміння: добре розмірковувати, відкривати нові істини, слухно застосовувати вже відомі знання. Суб'єкт пізнання добре розмірковує, якщо:

- істинним визнає лише настільки очевидне, що не містить навіть будь-якого приводу для сумніву;

- якщо неможливо керуватися лише істинами, на проміжному етапі дослідження допускається спиратися на ймовірності різного степеня. Якщо декілька засновків мають імовірнісний характер, то висновок завжди є менш достовірним, аніж будь-який із засновків;

- для послідовного виведення істин потрібно забезпечити їх неперервне зчеплення : «... як неможливо бути упевненим, що ланцюг витримає, якщо немає впевненості, що кожен його ланку вироблено з добротного матеріалу, що воно охоплює обидві сусідні ланки, якщо невідомо, що цій ланці передує та що за нею слідує, так само неможливо бути упевненим у правильності умовиводу, якщо його матеріал не є добротним, тобто містить у собі дещо сумнівне, чи якщо його форма не являє собою неперервного зв'язку істин, що не містить жодних пустот» [1, с. 98].

Суб'єкт досягає мистецтва відкриття, якщо насамперед:

- оперує дефініціями понять з метою пізнання речей;
- застосовує аналіз або «поділ утруднення на декілька частин»;
- досконале пізнання будь-якої речі досягається у кінцевій точці аналізу, тобто тоді, коли проаналізовані реквізити, що входять у розгляд деяких речей, що не мають реквізитів і можуть досягатися самі собою. До царини відкриття не належить усе те, що є фактично істинним і залежить від фортуни чи випадку.

Аналітика є однією з двох основних складових мистецтва відкриття, що забезпечує розв'язування поставлених за допомогою комбінаторики (синтезу – Л.Ш.) запитань. Аналітика визначається як досить надійне дослідження, в якому розкладається на частини сам предмет дослідження з максимально можливою точністю, враховуючи положення, зв'язки, форму частин і частин у частинах.

Г. В. Ляйбніц приділяє особливу увагу аналізові доведень, оскільки вважає, що наукові положення вимагають логічного доведення [1, с. 51]. Виключеннями з цього загального правила є, на його думку, тожні висловлювання та очевидні істини емпіричного знання, що не потребують доведення. Вчений визначає строге доведення як таке, що має визначену логікою форму. У процесі доведення науковець послуговується системою двох принципів:

- хибним є те, що приводить до протиріччя;
- для будь-якої нетотожної та безпосередньої істини може бути надана підстава: «поняття предиката завжди міститься у понятті свого суб'єкта чи явно, чи імпліцитно, і це має місце не менше у зовнішніх

позначеннях, ніж у внутрішніх, не менше у істинах випадкових, аніж у необхідних» [2, с. 496].

Має пізнавальну цінність класифікація необхідних і випадкових істин і вказівка на суттєву різницю між ними на підставі виводу за аналогією: «Відмінність між істинами необхідними і випадковими насправді та ж сама, що й між співмірними і несумірними числами: як у співмірних числах можливим є розклад до загальної міри, так і в необхідних істинах має місце доведення, чи редукція до тотожних істин. І як в ірраціональних відношеннях розклад прямує до нескінченності, хоч і наближається так чи інакше до загальної міри, утворюючи при цьому деякі нескінченні ряди, – так само у силу того самого процесу випадкові істини потребують нескінченного аналізу» [2, с. 496]. Будь-яка істина аналізу, що не може бути сприйнятою та доведеною зі своїх підстав, не є необхідною, а значить, є випадковою, або істиною факту. Це твердження науковець вважає стрижнем поняття випадковості.

У царині геометрії істинним визнається лише те, що підтверджено ретельним досвідом і строгим доведенням. Вибудовується ієрархія наук, в якій теорії доведень відводиться переважна роль: «Сила і необхідність істини, що називається доведенням, підноситься над числами і фігурами, уподібнюючись ... світлу» [3, с. 402-403]. Науковець стверджує, що беззаперечною та ефективною є не лише істина, що пов'язана з математикою, але існує деяка всезагальна наука (логіка як теорія доведень – Л.Ш.), що перевершує і алгебру, і геометрію та від якої ці науки беруть усе те, що є в них найпрекраснішого, та завдяки саме якій розсуваються горизонти арифметики та геометрії. Спираючись на теорію доведень, уможливаються відкриття та доведення будь-яких інших знань на підставі «достатніх даних». Поняття «дані, що є достатніми для істин, що встановлюються» визначаються Ляйбніцем як принципи, що є очевидними, і з яких без будь-яких додаткових припущень виводиться об'єкт розмірковування. Достатніми принципами для виведення деякої істини D є множина істин A, B, C , якщо:

- A, B, C є незалежними попарно, у сукупності та від будь-яких інших істин у межах існуючої системи знання;

- жодна з цих істин не може бути відкинута без шкоди для виводу, тобто з будь-яких двох істин D необхідно не виводиться;

- якщо жодна інша істина, окрім A, B, C не є необхідною для виводу D [4, с. 439-440].

Якщо задано координати трьох точок A, B, C на площині, що не належать одній прямій, то ці дані утворюють систему достатніх принципів для детермінованого знаходження координат центру кола, що проходить через задані точки. Неявним засновком для такого виводу

є доведене в геометрії твердження про те, що через будь-які три точки площини, що не належать прямій, можна провести коло, до того ж єдине.

Арістотель першим виклав логіку у формі деякого математизованого знання, і саме завдяки цьому логіка стає доказовою цариною. Розширити границі відомого знання, на думку Г. В. Ляйбніца, можна, якщо дотримуватися логічних форм доведення, приймаючи за істинне лише те, що отримало експериментальне підтвердження (підхід згідно класичної раціональності – Л.Ш.) або у правильно побудованих доведеннях. Будь-який вивід, в якому висновок робимо на підставі лише самої його форми, та якщо він дозволяє завжди отримати істинний результат незалежно від конкретних нелогічних термінів, має правильну логічну форму. Довести висловлювання означає зробити явним, що предикат або консеквент міститься в антецеденті чи суб'єкті шляхом розкладу термінів на еквівалентні. Доведення будь-якої аналітичної істини можна представити за допомогою чисел.

Науковець обирає аналітичний метод в якості стрижневого методу доведень: розкладаємо висловлювання на терміни, потім кожен термін розкладаємо на терміни, що є його складниками до тих пір, поки за допомогою визначень не отримуємо тотожність або протиріччя. Виокремлюється така класифікація висловлювань: істинні необхідні висловлювання, істинні випадкові висловлювання, хибні висловлювання. Істинні необхідні висловлювання елімінуються до тотожних висловлювань, що їх Г. В. Ляйбніц називає «самоочевидними першими істинами». Істинні випадкові висловлювання не можуть зводитися до тотожностей, оскільки їх аналітичний розклад є нескінченним і лише асимптотично може наближатися до тотожних висловлювань. Хибні висловлювання зводяться до логічних протиріч. Науковець використовує наступну дефініцію хибного висловлювання: «Хибним визначається висловлювання, істинність якого неможливо довести». Але чи є істинним будь-яке висловлювання, хибність якого неможливо довести? Чи є хибним усе те, істинність чого неможливо довести? Яку модальність слід приписати висловлюванню, стосовно якого неможливо довести ані істинність, ані хибність? Зв'язок між достовірним і ймовірним знанням встановлюється таким чином. Якщо ми працюємо з деякими об'єктами, стосовно яких відсутнє достовірне знання, то необхідним є достовірне знання про те, що деяке висловлювання є імовірним. Тому деякі висловлювання є істинними у силу істинності, а інші – у силу ймовірності до тих пір, поки не доведено їх хибність.

Учений переконаний, що «Бог створив усе відповідно до ваги, міри та числа» [5, с. 412], причому саме число є дійсно універсальною

характеристикою будь-чого. Тому число є «метафізичною фігурою», а арифметика – це статика універсуму. На його думку, будь-якій речі може бути поставлене у відповідність власне характеристичне число.

Розмірковуючи про обґрунтування будь-чого, Г. В. Ляйбніц апелює до «всезагальної математики», завдяки якій визначаються величини (кількісні характеристики – Л.Ш.) або подібності (якісні характеристики – Л.Ш.). Саме всезагальна математика є ключем побудови різноманітних числових числень, «визначених», що їх вивчає арифметика та «невизначених», що є предметом вивчення алгебри.

Проаналізуємо більш докладно підґрунтя процесу математизації логіки в працях Г. В. Ляйбніца [6]. На підставі деякої системи правил встановимо відповідність як деяку функцію між простими категоричними висловлюваннями, їх значеннями істинності та множиною раціональних чисел. Будь-якому терміну A , тобто суб'єкту чи предикату висловлювання, ставиться у відповідність характеристика – певне число $\tilde{N}har_A = k$ згідно наступного правила: терміну, що складається з декількох інших термінів B ($Char_B = n$); C ($Char_C = m$), відповідає число, що дорівнює добутку чисел кожного з цих термінів, тобто

$$Char_A = Char_B \cdot Char_C = n \cdot m$$

Якщо у структурі терміну A можна виокремити терміни B , $Char_B = 7$ і C , $Char_C = 3$, то терміну A відповідає числова характеристика $Char_A = 7 \cdot 3 = 21$.

Система правил застосування «характерів», у нашому випадку – чисел для простих висловлювань об'єднаної класифікації є такою:

- Якщо загальноствердне висловлювання є істинним, то число суб'єкта $Char_s = n$ має бути кратним числу предиката $Char_p = m$ (поділятися без остачі на m), тобто

$$(SaP - \text{істинне}) \leftrightarrow \begin{cases} \frac{Char_s}{Char_p} = \frac{n}{m} \in N \\ n = \lambda \cdot m \end{cases}, (1)$$

де $\lambda \in N$ – коефіцієнт пропорційності.

- Якщо частковоствердне висловлювання є істинним, то число суб'єкта n ділиться на число предиката m , або число предиката m ділиться на число суб'єкта n , тобто

$$(SiP - \text{істинне}) \leftrightarrow \begin{cases} \frac{n}{m} \in N \\ n = \lambda_1 \cdot m \\ \frac{m}{n} \in N \\ m = \lambda_2 \cdot n \end{cases}, (2)$$

де $\begin{cases} \lambda_1 \in N \\ \lambda_2 \in N \end{cases}$ – коефіцієнти пропорційності.

- Якщо загальнозаперечне висловлювання істинне, то з необхідністю ані число суб'єкта n не ділиться на число предиката m , ані число предиката m не ділиться на число суб'єкта n , тобто

$$(SeP - \text{істинне}) \leftrightarrow \begin{cases} \frac{n}{m} \notin N \\ n \neq \lambda_1 \cdot m \\ \frac{m}{n} \notin N \\ m \neq \lambda_2 \cdot n \end{cases}, (3)$$

де $\begin{cases} \lambda_1 \in N \\ \lambda_2 \in N \end{cases}$ – коефіцієнти пропорційності.

- Якщо частковозаперечне висловлювання істинне, то необхідно число суб'єкта n не ділиться на число предиката m , тобто

$$(SoP - \text{істинне}) \leftrightarrow \begin{cases} \frac{n}{m} \notin N \\ n \neq \lambda \cdot m \end{cases}, (4)$$

де $\lambda \in N$ – коефіцієнт пропорційності.

Якщо число n ділиться націло на m , то дріб $\frac{n}{m}$ допускає

скорочення до вигляду $\frac{n'}{1}$, тобто $\frac{n}{m} = \frac{n'}{1}$. Це дозволяє приписати

термінам висловлювань інші числові характеристики: суб'єкту – число n' , а предикату – 1.

Тоді умова істинності загальноствердних висловлювань (1) набуває вигляду:

$$(SaP - \text{істинне}) \leftrightarrow \frac{Char_s}{Char_p} = \frac{n'}{1} \in N, (1')$$

$$(SaP - \text{істинне}) \leftrightarrow Char_p = 1, (1'')$$

Отже, загальноствердне висловлювання є істинним тоді і тільки тоді, якщо характеристика предиката дорівнює 1.

Умова істинності частковоствердних висловлювань (2) набуває вигляду

$$(SiP - \text{істинне}) \leftrightarrow \left[\begin{array}{l} \frac{Char_s}{Char_p} = \frac{n'}{1} \in N \\ \frac{Char_D}{Char_S} = \frac{m'}{1} \in N \end{array} \right. (2'),$$

$$(SiP - \text{істинне}) \leftrightarrow \left[\begin{array}{l} Char_s = 1 \\ Char_D = 1 \end{array} \right. (2'')$$

Якщо число n не ділиться націло на m , то дріб $\frac{n}{m}$ допускає скорочення до вигляду $\frac{n'}{m'}$, тобто $\frac{n}{m} = \frac{n'}{m'}$, де n' та m' – взаємно прості числа, причому знаменник відмінний від одиниці $m' \neq 1$. Це дозволяє приписати термінам висловлювань інші числові характеристики: суб'єкту – число n' , а предикату – m' .

Умова істинності загальнозаперечних висловлювань (3) після еквівалентних перетворень набуває вигляду

$$(SeP - \text{істинне}) \leftrightarrow \left\{ \begin{array}{l} n' \neq 1 \\ m' \neq 1 \end{array} \right. (3')$$

Умова істинності частковозаперечних висловлювань (4) після еквівалентних перетворень набуває вигляду

$$(SoP - \text{істинне}) \leftrightarrow m' \neq 1 (4')$$

Якщо встановлено необхідні та достатні умови істинності простих категоричних висловлювань, то також детерміновано визначено й умови хибності відповідних висловлювань, оскільки в умовах двозначної логіки усе, що не є істинним, є хибним.

У результаті логіко-математичної реконструкції числення простих категоричних висловлювань Г. В. Ляйбніца можна зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Уведення до царини логіки математизованого знання сприяє перетворенню логіки на доказову науку.

2. Аналітичний метод виступає як стрижневий метод доведень. Істинні необхідні висловлювання допускають скінченний аналітичний розклад до тотожностей на відміну від істинних випадкових висловлювань, розклад яких є нескінченим.

3. Математизація логічного знання у працях Г. В. Ляйбніца уможливується через встановлення відповідності у вигляді функції між простими категоричними висловлюваннями, їх значеннями істинності та множиною раціональних чисел.

Література

1. *Субботин А. Л.* Логические труды Лейбница / А. Л. Субботин // Лейбниц. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 41-53.

2. *Лейбниц Г. В.* Об универсальной науке или философском исчислении / Г. В. Лейбниц // Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 493-500.

3. *Лейбниц Г. В.* Вильгельма Пацидия Лейбница Аврора... / Г. В. Лейбниц // Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 401-403.

4. *Лейбниц Г. В.* Начала и образцы всеобщей науки / Г. В. Лейбниц // Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 435-443.

5. *Лейбниц Г. В.* История идеи универсальной характеристики / Г. В. Лейбниц // Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 412-418.

6. *Лейбниц Г. В.* Элементы универсальной характеристики / Г. В. Лейбниц // Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – С. 506-513.

1. *Subbotin A. L.* Logicheskie trudy Leybnitsa [Leibniz's Logic Works] / A. L. Subbotin // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – Т. 3. – S. 41-53. (In Russian).

2. *Leybnits G. V.* Ob universalnoy nauke ili filosofskom ischislenii [On the Universal Science and Philosophical Calculation] / G. V. Leybnits // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – Т. 3. – S. 493-500. (In Russian).

3. *Leybnits G. V.* Vilgelma Patsidiya Leybnitsa Avrora... [Wilhelm Pacidius Leibniz's Aurora...] / G. V. Leybnits // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – Т. 3. – S. 401-403. (In Russian).

4. *Leybnits G. V.* Nachala i obraztsy vseobschey nauki [Basics and Patterns of the Universal Science] / G. V. Leybnits // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – Т. 3. – S. 435-443. (In Russian).

5. *Leybnits G. V.* Istoriya idei universalnoy harakteristiki [History of the Idea of Universal Characteristics] / G. V. Leybnits // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – Т. 3. – S. 412-418. (In Russian).

6. *Leybnits G. V. Elementyi universalnoy harakteristiki [Elements of Universal Characteristics] / G. V. Leybnits // Leybnits G. V. Sochineniya v 4-h t. [Leibniz. Essays in 4 volumes]. – T. 3. – S. 506-513. (In Russian).*

Shengerii L.M., Boyko G.M.

G.W. LEIBNIZ: FROM PROVING OF LOGICAL RULES AND SCHEMES TO SYMBOLIC CALCULATION OF LOGIC

The article deals with the study of logic work of G.W. Leibniz in the context of establishment of interrelations of logic and mathematical knowledge towards logic mathematization. There have been defined essential characteristics of the scientist's ideas as to creation of mathematical logic. There has been shown that introduction of the mathematized knowledge to the sphere of logic contributes to transformation of logic into an evidential science. The analytical method acts as a primary method of argumentation. True necessary statements allow for the finished analytical schedule for equivalences in contrast to true contingent statements the schedule of which is endless. Mathematization of logic knowledge in works of G.W. Leibniz becomes possible through establishment of correspondence in the form of a function between simple categorical statements, their truth value and set of rational numbers.

There has been made a logic and mathematical reconstruction of calculation of simple categorical statements according to the unified classification. There has been given author's interpretation of formation of conditions of the truth of simple categorical statements according to the unified classification, which gives new opportunities in the sphere of study of mathematization of traditional and contemporary logic. On the basis of establishment of correspondence as a function between simple categorical statements, their truth value and the set of rational fractions there have been determined the following correspondences: (*SaP* – true)

$$\leftrightarrow Char_p = 1 ; (SiP - \text{true})$$

$$\leftrightarrow \begin{cases} Char_s = 1 \\ Char_d = 1 \end{cases} ; (SeP - \text{true}) \leftrightarrow \begin{cases} n' \neq 1 \\ m' \neq 1 \end{cases} ;$$

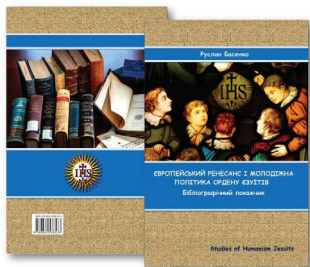
$$(SoP - \text{true}) \leftrightarrow m' \neq 1 .$$

Key words: *mathematization of logic, necessary and sufficient condition of statement truth, numerical characteristic of statement, numerical characteristic of the term of statement.*

Надійшла до редакції 16.10.2017 р.

ПРО КНИГИ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133238>
orcid.org/0000-0001-7634-1168

Кравченко П.А.

КНИГОВИДАВНИЧА СЕРІЯ «STUDIES OF HUMANISM JESUITS» У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ МЕЙНСТРИМІ ГУМАНІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕЦЕПЦІЯ

Рецензія на: Басенко Р. Європейський Ренесанс і молодіжна політика ордену єзуїтів : бібліографічний покажчик / Руслан Басенко. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. – 220 с. – (Серія «Studies of Humanism Jesuits»). – ISBN 978-966-2538-53-3.

Ціннісно-культурний суверенітет особистості, творчо-діяльнісне ставлення до світу, заклик до розкриття сутнісних сил і можливостей людини, її всебічного і гармонійного розвитку, оптимістичне моделювання індивідуальних життєвих маршрутів – все це становить сутнісний зміст принципово-смыслового континууму європейського гуманізму, як філософії людиновимірності дійсності, світогляду людинолюбства та етики справедливості, рівності, партнерства та соціокультурної рівноваги. Ідейно-філософські витоки гуманізму належали добі Античності, а їхній розвиток був невід’ємним складником середньовічної (християнський універсалістський гуманізм), ранньомодерної (ренесансний гуманізм), модерної (раціональний і просвітницький гуманізм) і новітньої (феноменологічні та екзистенційні форми гуманізму, цілісний та інтегральний гуманізм католицької церкви) історії людства.

З огляду на сучасну, ймовірно перехідну, добу історії, винятковий суспільно-світоглядний та інформаційно-аналітичний інтерес становить розкриття основних тенденцій розвитку гуманістичної ідеології у перехідні епохи європейської історії, як-от доба XVI століття. У цей час відбулася глибока ідейно-змістова трансформація гуманістичної парадигми, виявився континуїтет середньовічного та ранньомодерного гуманізму, збагатився зміст гуманістичної ідеології дуалізмом християнського та ренесансного світоглядів. Особливо важливим напрямом розвитку гуманізму у ранній Новий час була перша спроба його практичного втілення у духовно-педагогічній системі католицького ордену єзуїтів (Товариства Ісуса), діяльність якого у молодіжному середовищі, і це присутньо, обумовила зміну статусу гуманістичної ідеології: із «паперової» та

зконструйованої у середовищі інтелектуалів [2; 8] вона поступово знайшла місце для реального втілення. Історичний досвід таких тенденцій соціокультурних змін становить винятковий інтерес й у наш час, коли перед гуманізмом стоять нові виклики трансформації у масштаби планетарно-особистісного, цілісного, повного і солідарного, гуманізму, що заснований на цінностях глобальності й толерантності, засудженні споживацького та гедоністичного стилів існування.

Тому, звернення Руслана Басенка до теми історико-педагогічного аналізу розвитку ренесансних і християнсько-гуманістичних ідей освіти і виховання у духовно-педагогічних стратегіях ранньомодерної молодіжної політики єзуїтів є виправданим науково-інформаційним потенціалом її відтворення. Більше того, актуальність видання бібліографічного покажчика «Європейський Ренесанс і молодіжна політика ордену єзуїтів», очевидно, вмотивована й пошуком оптимального гуманістичного методу для побудови глобальних та індивідуальних маршрутів духовного та соціокультурного розвитку.

Окрім того, комплексність, синергізм (міждисциплінарність) і системність теми бібліографічного видання, його локація на перехресті молодіжної, освітньої, культурної, наукової й інформаційної сфер життя суспільства, визначає актуальність рецензованого бібліографічного дослідження у контексті одразу кількох модусів. Це, зокрема: контекст утілення історико-педагогічного підходу у побудові сучасних траєкторій реалізації завдань концепції «Нової української школи» [5]; модус реінтерпретації ролі духовності, релігії та церкви у житті суспільства [6]; модус удосконалення сучасного методу національної молодіжної політики України [1; 7]; контекст відтворення історико-культурних основ європейського шляху України [3]; модус перегляду усталених стереотипів і т.зв. «чорного міфу» щодо оцінки суспільно-культурної діяльності єзуїтів [4].

Рецензований покажчик відкриває книговидавничу серію «Studies of Humanism Jesuits». Розміщення у ньому переліку тематичних наукових праць інспіровано ідеєю відтворення історико-педагогічної панорами розвитку ренесансно-гуманістичних ідей освіти і виховання у європейській молодіжній політиці ордену єзуїтів другої половини XVI – XVII століть, можливість розкриття магістральних історико-педагогічних сюжетів і представлення посутніх характеристик.

Цілісність покажчика визначається його системністю і тематичною контекстуальністю. У ньому наведено широкий перелік праць, що уможливають представлення сутнісних історико-педагогічних аспектів (ідейно-сміслового, структурного, процесуального, функціонального, організаційно-педагогічного, методико-технологічного, матеріально-економічного та інших) інтеграції ренесансно-гуманістичних ідей освіти і виховання у ранньомодерну молодіжну політику ордену єзуїтів.

Досить вдалою, логічною і зрозумілою є архітектоніка рецензованого покажчика. Він структурно містить передмову, вступну статтю автора-укла-

дача, шість розділів, у яких представлено розмаїту мозаїку бібліографічних свідчень першоджерел і наукових досліджень, іменний покажчик, післямову та додатки. Основна частина видання згрупована у шість розділів, виділення яких здійснено за змістовим критерієм (першоджерела, зарубіжна та українська тематична історіографія, бібліографія теоретико-методологічних підстав історико-педагогічного дослідження). Поява ж підрозділів стала результатом формально-типологічного підходу до групування бібліографічних записів (монографії, статті, навчальні видання, дисертації, енциклопедії тощо). Загалом представлено 1235 бібліографічних описів.

Видання є інтердисциплінарною з історико-педагогічними акцентами бібліографічною синтезою. Мультидисциплінарний культурно-освітній характер видання дав змогу представити бібліографічні описи першоджерел та історико-педагогічних, історичних, історіографічних, культурологічних, релігійознавчих, філософсько-теологічних, аксіологічних і психологічних праць, що репрезентують теорію, наукову та конфесійну рефлексію широких за діапазоном тематичних зацікавлень аспектів теми «Європейський Ренесанс і молодіжна політика ордену єзуїтів».

Бібліографічний покажчик відкриває передмова «Серія «Studies of Humanism Jesuits»: бібліографічна стратегія історико-педагогічного пізнання». Її автори – Микола Степаненко, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор філологічних наук, професор, дійсний член АН Вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України та Борис Год, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор педагогічних, кандидат історичних наук, професор, дійсний член АН Вищої освіти України, заслужений працівник освіти України. У передмові підкреслено думку про те, що видання покажчика створює інформаційно-аналітичні умови для реінтерпретації соціокультурної та духовно-педагогічної діяльності ордену єзуїтів, яка в історіософській, передусім у православній російській та атеїстичній радянській традиції, несправедливо була позначена ідеологічними штампами, кліше та суспільними стереотипами (с. 13). «Поява покажчика, – зазначають автори передмови, – виявляє віру в перспективу історико-педагогічної реконструкції педагогічних ідей, подій і явищ минулого поза контекстом ідейної пропаганди, нетерпимості, категоричності й суспільних антагонізмів» (с. 14).

Суттєвий концептуально-філософський, теоретико-методологічний, історіографічний та джерелознавчий потенціал становить вступна стаття автора-укладача: «Ренесансно-гуманістичні ідеї освіти і виховання в генезі європейської молодіжної політики Товариства Ісуса: джерельний комплекс та методологія дослідження». У ній послідовно розкривається джерелознавче підґрунтя та герменевтичні способи проведення тематичного історико-педагогічного дослідження, виокремлюється десять корпусів першоджерел (інституційно-правові документи, філософсько-педагогічні трактати гуманістів європейського Відродження, матеріали діловодної до-

кументації єзуїтських інституцій, епістолярна спадщина, полемічні твори, біографічні та агіографічні джерела, теологічні трактати членів Товариства Ісуса, духовно-релігійні та гомілетичні твори, навчальна і навчально-методична література, зображально-образотворчі пам'ятки), розкривається наукова специфіка їхньої інтерпретації (с. 15-27).

У другій частині вступної статті автор-укладач з'ясовує епістемологічні засади і теоретико-методологічні стратегії дослідження ренесансно-гуманістичного контексту ранньомодерної молодіжної політики учителів-єзуїтів. Мова йде про обґрунтування інтеграції такого дослідження на засадах методології історико-педагогічної компаративістики, методологічній дифузії історико-педагогічного, антропологічного та соціокультурного підходів. Значної уваги приділено розкриттю шляхів методологічної диверсифікації об'єктно-предметної сфери історико-педагогічного дослідження засобами діалектичного, цивілізаційного, системно-структурного, аксіологічного, синергетичного, парадигмального, культурологічного, феноменологічного, гетеротетичного підходів, а конфесійна специфіка тематики дослідження обумовила пояснення принципів його реалізації: гностичності, науковості, об'єктивності, об'єктно-предметної визначеності, системності, конфесійної нейтральності, світоглядного плюралізму, міждисциплінарності, толерантності, контекстуальної інтерпретації, історіографічного полілогу, джерелознавчої автопсії, екуменізму та конкретності. Крім того, у вступній статті обґрунтовано використання системи емпіричних, загальнотеоретичних і спеціальних методів дослідження, представлено його теоретичну та нормативно-правову основу й епістемологічні виміри (с. 27-38).

Перший розділ бібліографічного покажчика – «Джерельний корпус». У ньому наведено описи першоджерел історико-педагогічного дослідження ренесансно-гуманістичних ідей освіти і виховання в генезі ранньомодерної молодіжної політики Товариства Ісуса. Зокрема, виокремлено археографічні збірники, наведено описи вибраних першоджерел, атрибуція, інтерпретація та актуалізація яких в тематичному історико-педагогічному дослідженні має суттєве пізнавально-методологічне, фактологічне та смислове значення. Уміщені в розділі першоджерела дають змогу розкрити як ідейно-теоретичні та ціннісно-сміслові, так і структурно-функціональні, інституційно-процесуальні, організаційно-педагогічні та методико-технологічні аспекти заснування і реалізації молодіжної політики єзуїтів у ранній Новий час (с. 39-56).

Другий розділ має назву «Модуль зарубіжної історіографії». Він присвячений систематизації бібліографічних описів зарубіжних наукових праць, що дають змогу розкрити історико-педагогічний зміст інтеграції ренесансно-педагогічної спадщини в ранньомодерну молодіжну політику Товариства Ісуса. Представлено тематичні описи історико-педагогічних, історичних, культурологічних, релігієзнавчих та інших студій з історії розвитку гуманістичних ідей у постриденській парадигмі релігійного виховання. Виділено монографії, наукові статті і студії, збірники наукових

праць, дисертації та автореферати дисертацій, матеріали наукових конференцій, інформаційні ресурси (с. 57-104).

Третій розділ – «Модуль української історіографії». У ньому запропоновано бібліографічний показник наукових праць і студій української національної історіографії, де висвітлено різні аспекти суспільно-педагогічної діяльності єзуїтів у ранній Новий час, розкрито місце ренесансно-гуманістичної педагогічної спадщини у формуванні педагогічного інструментарію новоєвропейської духовно-педагогічної парадигми. Бібліографічні описи, також, представлено в розрізі монографій, наукових статей, збірників наукових праць, матеріалів конференцій. Значне місце відведено бібліографуванню дисертацій та авторефератів дисертацій, наукова проблематика яких дає змогу сформувати методологічний інструментарій та окреслити тематичне поле дослідження ренесансно-гуманістичних ідей у генезі ранньомодерної молодіжної політики єзуїтів (с. 105-142).

У четвертому розділі «Інформаційні ресурси та web-сайти» запропоновано авторську систематизацію збірників наукових праць, альманахів, часописів, а також наведено перелік інтернет-ресурсів, що становлять суттєвий науково-теоретичний та аналітико-інформаційний потенціал для висвітлення окремих аспектів історико-педагогічного дослідження ренесансно-гуманістичного контексту молодіжної політики Товариства Ісуса. Автором звернено увагу на зарубіжні офіційні інтернет-представництва ордену єзуїтів, інтернет проекти, де розміщено цифрові версії офіційних орденських документів, представлено студії наукової та конфесійної езуїстики тощо (с. 141-148).

Важливо підкреслити, що науково доцільно та гносеологічно правильно підібрана та коректно вибудована методологія наукового пізнання є суттєвою умовою історико-педагогічного дослідження. Відтак, істотне філософсько-методологічне значення становить п'ятий розділ – «Бібліографія теоретико-методологічних підстав історико-педагогічного дослідження». Документи, наукові праці та студії, описи яких уміщено в розділі, дають змогу розкрити та обґрунтувати теоретичні засади, вибрати методологічні підходи, визначити принципи і підібрати методи історико-педагогічного дослідження. У розділі наведено національні державні документи, що регулюють діяльність у сфері освіти і молодіжної політики України, а також наукові праці, де витлумачено актуальні питання побудови історико-педагогічного дослідження (с. 149-156).

Поява бібліографічного показника – це завжди підведення підсумків дослідницької роботи за визначений проміжок часу. Не стало винятком й рецензоване інформаційно-довідкове видання, підготовка якого є результатом дослідної роботи автора-укладача у стінах Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Тому приємно відкривати сторінки п'ятого розділу показника, у якому, досить амбітно, хоча й небезпідставно, наведено перелік опублікованих наукових праць і тематику виголошених на наукових зібраннях доповідей автора-

укладача, що присвячені історико-педагогічному відтворенню розвитку гуманістичних ідей європейського Відродження у духовно-педагогічних стратегіях молодіжної політики ордену єзуїтів (с. 157-171). Титули представлених публікацій свідчать, що в їхньому змісті розкриваються теоретико-методологічні підстави дослідження, порушуються науково-дослідницькі проблеми ціннісно-сміслових, етико-моральних і духовно-педагогічних вимірів молодіжної політики єзуїтів, а історико-педагогічна реконструкція ведеться у контексті антропологічних, системних і порівняльних перспектив. Усього в розділі вміщено 41 бібліографічний опис публікацій та 43 теми наукових доповідей і повідомлень.

Автор-укладач у «Післямові» підводить ризику й зазначає, що накопичення, всебічне вивчення, аналіз та інтерпретація представлених у покажчику першоджерел, наукової літератури та інформаційних ресурсів дає можливість відтворити історико-педагогічну панораму розвитку ренесансно-гуманістичних ідей освіти і виховання у європейській молодіжній політиці ордену єзуїтів другої половини XVI – XVII століть (с. 195-196).

Високий науково-дослідний рівень покажчика засвідчений не лише глибиною аналізу й осмислення автором-укладачем предмету бібліографічного дослідження, але й скрупульозністю, уважністю та ретельністю в оформленні бібліографічних описів відповідно до чинних національних книговидавничих стандартів. Видання має гарну поліграфію й справляє враження належно та добротго виконаної праці.

Завдяки широкому історико-педагогічному та духовно-світоглядному контекстові, а також змістовій інтердисциплінарності, видання адресоване історикам педагогіки, культурологам, філософам, релігієзнавцям, здобувачам наукового ступеня у соціо-гуманітарній галузі, бібліотечним працівникам, менеджерам духовно-релігійної сфери, студентам, учителям, усім, кого цікавлять духовно-культурні та педагогічні тенденції інтеграції християнських і світських ідеологій, інституціалізації освіти і виховання, інструменталізації гуманістичної парадигми у західноєвропейському форматі на межі Середньовіччя та ранньомодерної доби.

І якщо в сучасному світі індикатором інтелектуального потенціалу та престижу вищого навчального закладу, передусім, є публікації його аспірантів, молодих учених і професорсько-викладацького складу, то рецензований бібліографічний покажчик і започаткована ним книговидавнича серія «Studies of Humanism Jesuits» є кращим іміджевим здобутком та промоцією, яскравим свідченням високого рівня розвитку науково-дослідних студій на історичному факультеті Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, 100-літтю з дня заснування якого його присвячено.

Література

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» [Текст]. – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
2. *Зиннурова Л. И.* Гуманизм : происхождение, сущность, роль в обществе [Текст] / Л. И. Зиннурова // Вісник СевДТУ. Філософія : зб. наук. пр. – Севастополь : СевДТУ, 2009. – Вип. 94. – С. 90–97.
3. *Кметь В.* «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти [Текст] / В. Кметь, О. Дух // Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслох. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 7–31.
4. *Леруа М.* Миф о иезуитах : от Беранже до Мишле [Текст] / М. Леруа ; пер. с фр. В. А. Мильчиной. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 464 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / МОН України. – К., 2016. – 36 с. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konzepczija.html>. – 25. 12. 2017.
6. *Попович М. В.* Нарис історії культури України [Текст] / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 728 с.
7. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні [Текст] / [редкол. : І. О. Жданов (гол. ред.) та ін.]. – К., 2016. – 200 с.
8. *Федорова Т. Д.* Гуманизм как философское самообоснование человека [Рукопись] : дис. ... д-ра филос. наук : 09. 00. 01 / Т. Д. Федорова ; науч. консульт. С. Ф. Мартынович ; М-во образования и науки РФ, Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2002. – 357 л.

Надійшла до редакції 2.11.2017 р.

ПЕРЕЛІК ЗАКЛАДІВ ОBOB'ЯЗКОВОГО РОЗСИЛАННЯ
ЖУРНАЛУ «ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ»

1. Адміністрація Президента України
(01220, Київ, вул. Банкова, 11)
2. Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського
(03039, Київ, Голосіївський пр., 3)
3. Національна парламентська бібліотека України
(01001, Київ, вул. М.Грушевського, 1)
4. Державна науково-технічна бібліотека України
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)
5. Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О.Сухомлинського
(04060, Київ, вул. М.Берлінського, 9)
6. Львівська державна наукова бібліотека ім.В.Стефаніка
(79001, Львів, вул. Стефаніка, 2)
7. Одеська державна наукова бібліотека ім.М.Горького
(65020, Одеса, вул.Пастера, 13)
8. Харківська державна наукова бібліотека ім.В.Г.Короленка
(61003, Харків, провулок Короленка, 18)
9. Книжкова палата України
(02094, Київ, пр.Гагаріна, 27)
10. Міністерство освіти і науки України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
11. Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
12. Волинський національний університет ім.Лесі Українки
(43009, Луцьк, проспект Волі, 13)
13. Дніпропетровський національний університет
(49025, Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 72)
14. Донецький національний університет
(83055, Вінниця, вул. 600-річчя, 21)
15. Дрогобицький національний педагогічний університет
ім.Івана Франка
(82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 34)
16. Запорізький національний університет
(69600, Запоріжжя, вул.Жуковського, 66)
17. Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України
(01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)

18. Київський національний університет ім.Т.Г.Шевченка
(01017, Київ, вул. Володимирська, 64)
19. Львівський національний університет ім.Івана Франка
(79002, Львів, вул.Університетська, 1)
20. Національна юридична академія України ім.Ярослава Мудрого
(61024, Харків, вул.Пушкінська, 77)
21. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова
(01601, Київ, вул. Пирогова, 9)
22. Національний університет «Києво-Могилянська академія»
(04070, Київ, вул.Сковороди, 2)
23. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
(65082, Одеса, вул. Дворянська, 2)
24. Прикарпатський національний університет ім.В.Стефаника
(76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)
25. Полтавський національний педагогічний університет ім.В.Г.Короленка
(36003, Полтава, вул.Остроградського, 2)
26. Сумський державний університет
(40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2)
27. Ужгородський національний університет
(88000, Ужгород, пл. Народна, 3)
28. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
(61006, Харків, майдан Свободи, 4)
29. Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького
(18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81)
30. Чернівецький національний університет ім.Юрія Федьковича
(14012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)
31. Чернігівський національний педагогічний університет ім.Т.Г.Шевченка
(14013, Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53)
32. Український інститут науково-технічної і економічної інформації
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ

Редакційна колегія журналу «Філософські обрії» приймає оригінальні, не опубліковані раніше наукові статті, які висвітлюють актуальні питання філософських наук. Статті, які надходять до редакційної колегії, не повинні одночасно перебувати на розгляді у будь-якому іншому журналі та не повинні бути опубліковані у інших виданнях у аналогічному або несуттєво зміненому вигляді.

Статті мають бути написані українською або англійською мовами. Редакційна колегія залишає за собою право здійснювати літературне редагування поданих статей та відхиляти статті, написані неграмотною мовою. Рекомендуємо дотримуватися такої класичної структури наукової статті: вступ; теоретико-методологічні основи дослідження (включно з аналізом останніх досліджень і публікацій); мета дослідження; опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних; оцінка та обговорення результатів, висновки, список використаної літератури із **транслітерацією**. **Обо'язково подається УДК та ORCID автора.**

До кожної статті обов'язково додається резюме (до 3000 знаків з пробілами) та ключові слова (5-7 слів) українською та англійською мовами. Звертаємо увагу авторів на відмінність резюме (реферату) від анотації. Резюме повинно бути змістовним, стисло відображати короткий зміст статті (вступ, мета, задачі, методи, результати), не повторювати назву статті, не містити загальних фраз, не дублювати висновки. Резюме призначено виконувати функцію незалежного від статті джерела інформації. Резюме англійською мовою у вітчизняних виданнях, якщо статтю опубліковано українською мовою, є основним і, як правило, єдиним джерелом інформації щодо змісту статті для закордонних спеціалістів. Резюме повинне бути написано грамотною англійською мовою. Текст повинен бути зв'язним з використанням слів «отже», «більш того», «наприклад», «у результаті» тощо. («consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); бажано по можливості застосовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», а не «It was tested in this study» (найчастіша помилка); слід застосовувати термінологію, яка характерна для іноземних спеціальних текстів. Необхідно додержуватися єдності термінології в межах резюме та основного тексту статті.

Текст статті подається у текстовому редакторі Microsoft Word для Windows з дотриманням таких вимог: шрифт «Times New Roman Cyr» (розмір шрифту 14 pt), міжрядковий інтервал одинарний, поля – 2 см кожне, абзац – 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.

Ілюстрації (рисунок) повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Автори можуть самостійно вставити малюнки у текст, проте обов'язково подавати окремо файли малюнків, графіків, схем та ін. в електронному вигляді.

Таблиці повинні бути створені лише засобами Microsoft Word. Таблиці не повинні виходити за межі тексту, вирівнювання по центру. Кожна таблиця повинна мати порядковий номер, заголовок та супроводжуватися внизу посиланням на джерела, наприклад: «Складено за матеріалами [1]». Те саме стосується рисунків.

Формули набираються у редакторі формул програми Word – «Microsoft Equation».

Кожна аббревіатура вводиться у текст у дужках після першого згадування відповідного словосполучення.

Між ініціалом та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл).

До статті додається список літератури в порядку посилання по тексті. Назви наукових журналів необхідно наводити повністю, без скорочень. Бібліографію інформацію слід наводити у такому вигляді:

1. Для книг – імена авторів або редакторів, назва книги (курсивом), місце публікації, видавництво, рік видання, кількість сторінок

Приклад:

Van der Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. *Urban Europe: A study of growth and decline*. A. Exeter, Wheaton&Co. Ltd., 1982, 162 p.

2. Для публікацій у періодичних виданнях - імена авторів, назва статті, назва видання (курсивом), рік видання, номер випуску, сторінки, на яких розміщено статтю.

Example:

Klaassen L., Scimemi G. Theoretical issuers in urban dynamics. *Dynamics of Urban Development*. NewYork, StMartin's Press, 1981, pp. 8–28.

3. Для статей у книгах – імена авторів, назва статті, назва книги (курсивом), імена авторів або редакторів книги, місце публікації, видавництво, рік видання, сторінки, на яких розміщено статтю.

Example:

Kulesza, M. Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience. In: *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*, Ed.: Péteri G., 2002, pp. 189–214.

Транслітерація.

Бібліографічні дані кирилицею потрібно транслітерувати латиницею відповідно до міжнародного стандарту ISO 9. Це єдиний сучасний стандарт транслітерації, який забезпечує однозначну двосторонню відповідність між символами кирилиці та латиниці та дозволяє відновити початковий варіант написання кириличного тексту навіть без знання мови оригіналу. Транслітерація та переклад бібліографічної інформації необхідні для адекватної індексації статей міжнародними наукометричними базами даних.

Загальна схема транслітерації виглядає так:

1. Для книг (монографій, посібників тощо):

Транслітерація імен авторів або редакторів; Транслітерація назви книги (курсивом); Переклад назви книги англійською мовою (у квадратних дужках); місце публікації, видавництво, рік видання, кількість сторінок; мова видання (у круглих дужках).

Приклад:

Krylov M. P. Regional'naâ identičnost' evropejskoj Rossii. [Regional identity is European Russia]. Moscow, 2010, 240 p. (In Russian).

2. Для публікацій у періодичних виданнях (збірниках наукових статей, матеріалів конференцій тощо):

Транслітерація імен авторів; Транслітерація назви статті; Переклад назви статті англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація назви періодичного видання (курсивом); Переклад назви періодичного видання англійською мовою (у квадратних дужках); місце публікації (для матеріалів конференцій), рік видання, номер випуску, сторінки, на яких розміщено статтю; мова статті (у круглих дужках).

Приклади:

Mezenceva N., Mezencev K. Percepційni portreti regioniv Ukraїni [Perceptual portraits of Ukrainian regions]. Regional'ni problemi Ukraїni: geografičnij analiz ta pošuk šláhiv virišennâ [Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions,]. Kherson, 2005, pp. 208-213. (In Ukrainian).

Stafijčuk V. Teritorial'na struktura avtorstva politiko-geografičnij publikacij v Ukraїni za 1990-2012 roki [Territorial structure of the authorship of publications in the field of political geography in Ukraine during 1990-2012 years]. Geografiâ ta turizm [Geografiâ ta turizm], 2014, Vol. 27, pp. 184–191. (In Ukrainian).

3. Для статей у книгах:

Транслітерація імен авторів; Транслітерація назви статті; Переклад назви статті англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація назви книги (курсивом); Переклад назви книги англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація імен авторів або редакторів книги; рік видання, сторінки, на яких розміщено статтю; мова статті (у круглих дужках).

Приклад:

Mezencev K., Gnatûk A. M. Russkaâ kul'tura v Ukraine: regional'nye trendy i identičnost' [Russian culture in Ukraine: trends and regional identity]. In: Fenomen kul'tury v rossijskoj obšestvennoj geografii: ekspertnye mnenniâ, analitika, koncepty [The phenomenon of culture in the Russian human geography: expert opinions, analysis, concepts], Eds.: A. G. Družinin and V. N. Streleckij, Rostov-on-Don, Publishing House of Southern Federal University, 2014, pp. 378–397. (In Russian).

Редколегія пропонує авторам використовувати такі ресурси автоматичної транслітерації:

– для україномовних джерел: <http://translit.kh.ua/#iso9> (у випадуючому списку слід обрати ISO 9:1995);

– для російськомовних джерел: http://tran.comze.com/ISO9_translit.html

3 метою забезпечення можливості перевірки правильності оформлення списку використаних джерел та внесення змін до нього у разі виявлення неточностей чи помилок, редакційна колегія рекомендує авторам надсилати окремим файлом ідентичний список використаних джерел, оформлений традиційно згідно вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Посилання на джерела у тексті статті можна робити тільки одним способом: у квадратних дужках згідно з номером у списку літератури: [8]; [2, с. 34]; [16, с. 27-28].

Обсяг статті (разом з резюме та списком літератури) повинен бути не меншим 2500 та не більшим 6000 слів.

Рукопис статті повинен містити такі елементи:

- УДК, ORCID
- назву статті (англійською та українською мовами);
- прізвища та імена авторів, їх місце роботи (англійською та українською мовами);
- резюме та ключові слова (англійською та українською мовами);
- основний текст статті (англійською або українською мовами);
- список використаних джерел.

Подання статті до редакційної колегії

Подання статті здійснюється у електронному вигляді на адресу електронної пошти **philos_obr@ukr.net**

- рукопис статті з усіма вказаними вище елементами;
- відомості про авторів, зокрема П.І.Б. всіх авторів, їх наукові ступені, вчені звання, місця роботи та посади, сфера наукових інтересів (українською та англійською мовами);
- контактна адреса електронної пошти, номер телефону;
- додаткові матеріали (малюнки, діаграми, графіки тощо) – за наявністю;
- список використаних джерел, оформлений традиційно згідно вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 та його транслітерацію.

Процедура розгляду публікацій

Головний редактор присвоює надісланій статті вхідний реєстраційний номер та переглядає її на предмет відповідності її змісту формальним вимогам до оформлення (відповідність тематиці журналу, форматування тексту, зміст та обсяг анотації, оформлення списку використаних джерел, грамотність мови статті, відповідність науковому стилю тощо). Крім того, здійснюється редакційна перевірка надісланих матеріалів на плагіат. У разі схвального рішення головний редактор передає статтю на рецензування. У випадку негативного рішення головний редактор може відхилити статтю або направити її на доопрацювання, при цьому датою надходження вважатиметься дата повторного надходження доопрацьованої статті.

ПРОЦЕС РЕЦЕНЗУВАННЯ

Усі статті, які надійшли до редакції науково-теоретичного часопису «Філософські обрії», підлягають рецензуванню.

– Головні редактори журналу визначають відповідність статті профілю журналу, вимогам до оформлення і направляють на рецензію членам редакційної колегії, а потім – незалежним експертам.

– До рецензування не залучаються фахівці, які працюють в тій же установі, де виконана робота.

– Термін рецензування в кожному окремому випадку визначається з урахуванням створення умов для максимально оперативної публікації статті. Максимальний термін рецензування – 1 місяць.

– Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде.

– У рецензії відображаються відповідно до встановлених вимог: загальний науковий рівень роботи; відповідність назви змісту статті; актуальність теми; наукова новизна; коректність цитатій і стан науково-довідкового апарату; обґрунтованість висновків і їх відповідність поставленій меті публікації; відповідність вимогам оформлення статті в науково-теоретичному часописі «Філософські обрії»; висновок рецензента про можливість публікації статті.

– Точка зору автора і його стиль рецензентами не оцінюються.

– Рецензія засвідчується в порядку, встановленому в установі, де працює рецензент.

– Якщо в рецензії на статтю є вказівка на її виправлення, вона направляється автору на доопрацювання.

– Стаття, не рекомендована до публікації, до повторного розгляду не приймається.

– Рішення про доцільність публікації після рецензування приймається головним редактором, а за необхідності – редколегією в цілому. Відповідальний секретар інформує автора і вказує передбачувані терміни публікації.

Відкликання статті

Редколегія залишає за собою право відкликати вже опубліковані статті, у яких було виявлено явні ознаки плагіату або інших порушень наукової етики. Перевірки на плагіат можуть здійснюватися редколегією як за власної ініціативи, так і у відповідь на повідомлення, заяви або скарги третіх осіб.

ВИДАВНИЧА ЕТИКА

Етичні правила для авторів, рецензентів та редакторів ґрунтуються на принципах, розроблених Комітетом з етики наукових публікацій – COPE.

Етичні правила для авторів

Автори повинні гарантувати оригінальність своїх досліджень і тексту статей. Забороняється подавати до журналу статті, які вже були опубліковані (або одночасно надіслані на розгляд до іншого журналу). У виняткових випадках автори можуть звернутися до редакції і пояснити причину для повторної публікації. Категорично не допускається одночасне подання однієї і тієї ж статті на розгляд до кількох журналів.

Автори зобов'язані вказати інформацію про усіх осіб і організацій, які у тій чи іншій формі сприяли проведенню дослідження, а також належним чином цитувати інші публікації, використані під час дослідження. Необхідно уникати будь-яких форм плагіату, дотримуватися чинного законодавства про охорону авторських прав. Будь-які матеріали, захищені авторським правом (особливо графічні матеріали, а також великі цитати), можуть відтворюватися у статтях тільки з письмового дозволу правовласника. Автори повинні гарантувати, що методика і результати їх дослідження належним чином представлені (для забезпечення можливості відтворення результатів іншими науковцями) і об'єктивно інтерпретовані. Необхідно чітко вказувати застереження до

якості використаних емпіричних даних і методів. Будь-які фальсифікації під час виконання дослідницьких процедур та інтерпретації результатів є неприйнятними.

Всі особи, які внесли значний вклад у дослідження, в тому числі формулювання ідеї та мети дослідження, методичних підходів, виконання дослідження та інтерпретацію результатів, повинні бути вказані як співавтори. Якщо вклад інших осіб у дослідження є незначним, відповідну інформацію необхідно зазначити після основного тексту статті у розділі «Подяки». Необхідно вказувати усі джерела фінансування дослідження. Всі автори мають чітко заявити про фінансові або інші форми потенційних конфліктів інтересів, які можуть вплинути на результати дослідження чи їх інтерпретацію. Автор, який відповідає за листування з редакцією, несе відповідальність за належне формування переліку співавторів, а також за ознайомлення усіх співавторів з остаточною версією статті та схвалення ними статті до публікації.

Редакція може звертатися до авторів з проханням надати вихідні дані, використані для дослідження. Автори повинні забезпечити публічний доступ до таких даних на вимогу редакторів. Автори повинні зберігати дані, використані під час дослідження, протягом щонайменше 10 років.

У випадку виявлення автором у своїй статті, яка вже була опублікована, серйозної помилки, яка впливає на достовірність отриманих результатів і висновків, необхідно якнайшвидше повідомити про це редакцію журналу і запропонувати найбільш прийнятний у конкретному випадку варіант виправлення ситуації, наприклад, публікацію повідомлення про уточнення, відкликання або спростування статті.

Етичні правила для рецензентів

Завдання рецензентів - не лише допомогти редакції журналу у прийнятті рішення щодо можливості публікації статті, але також допомогти авторам поліпшити зміст статті та якість дослідження, що лягло у її основу.

З метою гарантування швидкого і неупередженого рецензування рецензенти повинні якомога швидше надати редакції підтвердження своєї компетенції у даній тематиці та можливість впоратися із завданням у встановлений термін.

Рецензенти зобов'язані зберігати конфіденційність отриманих матеріалів. Забороняється поширювати отримані для рецензування матеріали та проводити їх обговорення з будь-якими особами, окрім представників редакції журналу. При рецензуванні потрібно зберігати максимальну об'єктивність, чітко і зрозуміло обґрунтовувати свою аргументацію. Рецензенти зобов'язані повідомити редакцію про будь-які публікації, які не були належним чином процитовані авторами. Крім того, рецензент повинен повідомити редактора про усі випадки співпадіння тексту прийнятої до розгляду статті з текстом будь-яких інших публікацій.

Рецензент не має права використовувати інформацію, отриману під час розгляду статті, для особистих цілей, зокрема отримання будь-якої особистої вигоди. Рецензенти повинні відмовитися від рецензування у випадку наявності конфлікту інтересів, таких як співробітництво або конкуренція з будь-яким автором статті чи установою / організацією, у якій виконувалася робота або працює щонайменше один із авторів.

Етичні правила для редакторів

Редакція журналу несе відповідальність за рішення про публікацію статті. Рішення редакції є остаточним. Рішення редактора повинне ґрунтуватися на власному судженні про наукову значущість статті, а також відгуках рецензентів. Редакція журналу докладає усіх можливих зусиль для уникнення порушення авторських прав, плагіату або інших неправомірних дій авторів. При прийнятті рішення редакція керується виключно якістю статей. Категорично не допускається дискримінація авторів за ознакою громадянства, етнічної належності, статі, віросповідання, політичних поглядів, сексуальної орієнтації авторів тощо.

Редактори не можуть використовувати у власних цілях матеріали відхилених статей. Редактори повинні суворо дотримуватися правил анонімності, зокрема, гарантувати анонімність рецензентів. Крім того, редакторам не дозволено поширювати будь-яку інформацію про подані статті будь-яким особам за виключенням авторів, рецензентів, наукових консультантів і видавця.

Плата за публікацію

Оплата здійснюється за реквізитами, наданими автору разом із листом про остаточне узгодження тексту публікації. Якщо автор не здійснює оплату протягом десяти робочих днів з дати відправлення листа редколегією, стаття знімається з публікації у поточному номері збірника. Після внесення оплати таку статтю може бути прийнято до друку у поточному або наступних номерах збірника.

Автори отримують право на публікацію своєї статті у електронній версії журналу, а також гарантовано отримують друкований примірник журналу «Філософські обрії» зі своєю публікацією. За бажанням автори можуть замовити додаткові друковані примірники журналу за додаткову плату.

Адреса редакції: 36003, Полтава, вул. Остроградського, 2.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

http://pnpu.edu.ua/ua/philosophical_horizons.php

E-mail: philos_obr@ukr.net

Тел. (05322) 2-57-50, 56-23-13.

Журнал входить до Переліку № 4 (додаток до Постанови Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р., № 2–02/2, бюлетень ВАК України, №2, 2000 р.), нового Переліку (Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р., № 1–05/5, бюлетень ВАК України, №12, 2009 р.) та наказу Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 р. №1528 (додаток 11), що включаються до Переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Філософські науки».

REQUIREMENTS AND SUBMISSION OF THE ARTICLES

The editorial board of the journal «Philosophical Horizons» receives the original, not previously published scientific articles which cover current issues of philosophy. The articles which are received by the editorial board should not simultaneously be under consideration in any other journal and should not be published in other publications in a similar or slightly modified form.

Articles should be written in Ukrainian or English. Editorial Board reserves the right to edit submitted articles and reject articles written in irrelevant language. We recommend you stick to this classical structure of the article: introduction; theoretical and methodological foundations of research (including analysis of recent research and publications); The aim of the study; description of the research methodology and empirical data obtained; assessment and discussion of results, conclusions, list of references of **transliteration. UDC submitted and being sure ORCID author.**

Each article should be attached with a summary (3000 characters with spaces) and keywords (5-7 words) in English and Ukrainian. Please note the difference between a summary (abstract) and annotations. The summary should be informative, concise display a summary of the article (introduction, purpose, objectives, methods, results), not to repeat the title of the article, does not contain common phrases, duplicate conclusions. Summary assigned to function independently of the paper sources. Summary in English in the national issues, if the article published in Ukrainian, is the main and usually the only source of information on the content of articles for foreign specialists. Resume must be written in English literate. The text must be in logical use of the word «therefore», «moreover», «like», «result» and so on. («Consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); preferably possible to use active rather than passive, ie «The study tested», rather than «It was tested in this study» (the most common mistake); the terminology which is essential for foreign special texts should be used. It is necessary to follow the convention in terms within the summary and main text of the article.

The article is submitted in text editor Microsoft Word for Windows with the following requirements: font «Times New Roman Cyr» (size 14 pt), single line spacing, margins – 2 cm each paragraph – 1.25 cm. Orientation – only portrait .

Illustrations (figures) should be performed in a raster format (extension *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) with a resolution of 300 dpi. Authors may insert their own images in the text, but they must submit separate files of pictures, graphs, charts and others electronically.

Tables should be made only by means of Microsoft Word. Tables should not go beyond the text, centered. Each table should have a serial number, title and below accompanied citing sources, eg, «Folding the materials [1].» The same applies to drawings.

Formulas are typed in formulas editor program Word - «Microsoft Equation».

Each abbreviation introduced in the text in brackets after the first mention relevant phrases.

Between the initials and surname refers breaking space (Ctrl + Shift + Space).

Bibliography by reference in the text is attached to the article. Full names of journals should be given . Bibliographical information should be presented in the following form:

1. books – names of authors or editors, book title (in italics), place of publication, publisher, year of publication, number of pages

Example:

Van der Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. Urban Europe: A study of growth and decline. A. Exeter, Wheaton & Co. Ltd., 1982, 162 p.

2. publications in journals – author, title, publication title (in italics), year of publication, issue number, page hosting article.

Example:

Klaassen L., Scimemi G. Theoretical issues in urban dynamics. Dynamics of Urban Development. New York, StMartin's Press, 1981, pp. 8-28.

3. For articles in books – author, title, book title (in italics), names of authors or editors of the book, place of publication, publisher, year of publication, page hosting article.

Example:

Kulesza, M. Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience. In: Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe, Ed.: Péteri G., 2002, pp. 189-214.

Bibliographic data in Cyrillic should be transliterated in Latin according to the international standard ISO 9. It is the only modern standard transliteration, which provides the unique two-way correspondence between Cyrillic and Latin characters and allows you to restore the original spelling Cyrillic text without knowledge of the original language. Transliteration and translation bibliographic information necessary for an adequate international scientometric articles indexed databases.

The general scheme of transliteration is:

1. Books (monographs, textbooks, etc.):

Transliteration of names of authors or editors; Transliteration book title (in italics); Translated title of the book in English (in brackets); place of publication, publisher, year of publication, number of pages; language publication (in parentheses).

Example:

Krylov M. P. Regional'naâ identičnost' evropejskoj Rossii. [Regional identity is European Russia]. Moscow, 2010, 240 p. (In Russian).

2. For publications in periodicals (collections of scientific articles, conference proceedings, etc.):

Transliteration of names of authors; Transliteration title of the article; Translated title of the article in English (in brackets); Transliteration title periodical (in italics); Translated title periodical English (in brackets); place of publication (for the conference proceedings), year of publication, issue number, pages that contain sex; Language (in parentheses).

Examples:

Mezenceva N., Mezencev K. Percepčijni portreti regioniv Ukraïni [Perceptual portraits of Ukrainian regions]. Regional'ni problemi Ukraïni: geografičnij analiz ta pošuk šlâhiv virišennâ [Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions.], Kherson, 2005, pp. 208-213. (In Ukrainian).

Stafijčuk V. Teritorial'na struktura avtorstva politiko-geografičnih publikacij v Ukraïni za 1990-2012 roki [Territorial structure of the authorship of publications in the field of political geography in Ukraine during 1990-2012 years]. Geografiâ ta turizm [Geografiâ ta turizm], 2014, Vol. 27, pp. 184-191. (In Ukrainian).

3. For articles in books:

Transliteration of names of authors; Transliteration title of the article; Translated title of the article in English (in brackets); Transliteration of a book title (in italics); Translated title of the book in English (in brackets); Transliteration of the names of authors or editors of the book; year of publication, pages of the published articles (in parentheses).

Example:

Mezencev K., Gnatûk A. M. Russkaâ kul'tura v Ukraine: regional'nye trendy i identičnost' [Russian culture in Ukraine: trends and regional identity]. In: Fenomen kul'tury v rossijskoj obšestvennoj geografii: èkspertnye mneniâ, analitika, koncepty [The phenomenon of culture in the Russian human geography: expert opinions, analysis, concepts], Eds.: AG Družinin and VN Streleckij, Rostov-on-Don, Publishing House of Southern Federal University, 2014, pp. 378-397. (In Russian).

Editorial writers use such offers of the automatic transliteration resources:

– for Ukrainian sources: <http://translit.kh.ua/#iso9> (drop-down list should select ISO 9: 1995);

– for Russian sources: http://tran.comze.com/ISO9_translit.html

In order to enable verification of the validity of the list of sources and amending it in case of inaccuracies or errors Editorial Board encourages authors to submit separate file identical list of sources, traditionally decorated according to the requirements of ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006.

Links to sources in the text can be done only one way: in brackets according to the number in the bibliography [8]; [2, p. 34]; [16, p. 27-28].

The paper (including summary and list of literature) should not be less than 2500 and not more than 6000 words.

Manuscript must contain the following elements:

– UDC, ORCID

- the name of the article (in English and Ukrainian);
- names of authors, their place of work (in English and Ukrainian);
- summary and key words (in English and Ukrainian);
- the main text (in English or Ukrainian);
- references.

Submitting articles to the Editorial Board

Submission of articles is made electronically by e-mail philos_obr@ukr.net

- Manuscript with all the elements listed above;
- information about authors, including the name all authors, their academic degree, academic status, place of work and positions Research interests (Ukrainian and English);
- contact email address, phone number;
- additional materials (pictures, charts, graphs, etc.) – if any;
- a list of sources, traditionally decorated according to the requirements of GOST 7.1: 2006 and its transliteration.

Processing of publications

Chief editor sent the article assigns incoming registration number and review it for compliance with formal requirements of its content to the design (matching the subject of the magazine, text formatting, content and abstract, design list of sources, literacy language

articles matching scientific style, etc.). Besides, the editorial board reviews submissions for plagiarism. If a decision is approved the chief editor sends the article to review. In the case of a negative decision by the chief editor the article can be rejected or sent back for revision, and the registration date of the article will be the date of next submission.

THE REVIEW PROCESS

All articles submitted to the editors of scientific and theoretical journal «Philosophical horizons» are to be reviewed.

– The head editors of the journal determine the compliance of the article to the target of the journal, as well as to the requirements for formatting and send them to be reviewed by the members of the editorial board, and then to the independent experts.

– The review process does not involve professionals who work in the same institution where the work was performed.

– The term for the review process in each case is determined by the conditions for the most rapid publication of the article. The maximum term of the review process is about 1 month.

– The editorial board follows the policy of reviewing «Double blind peer review». The editorial board does not correspond about the results of the review.

– The review displays the overall level of scientific work according to the requirements; analyses if the title of the article matches the content; states the relevance of the topic; a scientific innovation; the correct citation and the state of scientific reference system; the validity of the findings and their compliance to the aim of publication; compliance with design articles in scientific and theoretical journal «Philosophical horizon»; the conclusion of the reviewer about the possibility of publishing the article.

– The opinion of the author and his style is not rated by reviewers.

– The review of the article is certified according to the institution where reviewer works.

– If the review of the article is with the indication on the further article correction, it is sent to the author for revision.

– The article which is not recommended for publication is not accepted for reconsideration.

– A decision about the expediency of publication after peer review is approved by the head editor, and if it is necessary by the editorial board.

Executive Secretary informs the author and indicates the expected timing of the publication

Article rejection

The Editorial Board reserves the right to withdraw already published articles where obvious signs of plagiarism or other violations of academic ethics were found. Check for plagiarism can be implemented as an editorial board on its own initiative and in response to the notification, application or complaint of third parties.

PUBLISHING ETHICS

Ethical guidelines for authors, reviewers and editors based on principles developed by the Ethics Committee publications – COPE.

Ethical Guidelines

Authors must guarantee the authenticity of their research and text articles. It is forbidden to submit earlier published articles (or simultaneously submitted for being

review to another journal). In exceptional cases, authors can refer to their explanation of the reason for re-publication.

Authors are required to provide information about all persons and organizations that in one way or another contributed to the study, and properly cite other publications used in the study. Avoid any forms of plagiarism to be complied with applicable regulatory documents about copyright protection. Any material protected by copyright (especially graphics and great quotes) can be performed only according to the written permission. Authors should ensure that the methods and results of their research are properly investigated (to allow referring to the results for other researchers) and objectively interpreted. It is important to warn about indication of the quality of the used empirical data and methods. Any fraud during the execution of research procedures and interpretation of results is unacceptable.

All persons who have made significant contributions to the study, including the formulation of ideas and research objective, methodical approaches, implementation and interpretation of research results should be listed as co-authors. If the contribution of others in the study is small, relevant information is necessary to be indicated after the main text of the article under «Thanks.» It is necessary to indicate all sources of funding research. All authors should state clearly the financial or other forms of potential conflicts of interest that may affect the results of the study or their interpretation. Author are responsible for correspondence with the editors as well as they are responsible for the proper formation of the list of sponsors, as well as review of all co-authors of the final version of the article and the approval of their articles for publication.

Editors may request the authors to provide the raw data used for the study. Authors must provide public access to such data at the request of the editors. Authors must retain data used in the study for at least 10 years.

In the case of the author in his article that has already been published, a serious error, which affects the reliability of the results and conclusions must quickly inform the editorial board and offer the most appropriate in a specific case solutions to a situation such as the publication of notice of clarification, withdrawal or retraction of the article.

Ethical guidelines for referees

The task of the reviewers is not only to help the magazine in the decision on the possibility of publishing the article, but also help authors improve quality content of the articles and studies that lay at its foundation.

In order to ensure prompt and impartial review, reviewers should be amended to provide the quickest confirm their competence in this subject and to cope with the task in time.

Reviewers are required to maintain the confidentiality of submissions received. Do not distribute received for review materials and conduct their discussions with any persons other than members of the magazine. It is necessary to maintain maximum of objectivity, and to be capable clearly and in a comprehensive way to prove the argument. Reviewers must inform the editors of any publications that were not properly cited by the authors. In addition, the reviewer must inform the editor about all cases which match the text of the article to review the text of any other publications.

Reviewer shall not use information obtained during the review article for personal purposes, including obtaining any personal benefit. Reviewers must abandon review in case of conflict of interest, such as cooperation or competition with any article the

author or institution / organization which carried out the work or works at least one of the authors.

Ethical guidelines for editors

The editorial board is responsible for the decision to publish the article. Editorial decision is final. Editor's decision should be based on their own judgment about the scientific significance of the article and the comments of reviewers. Editors make every possible effort to avoid copyright infringement, plagiarism or other misconduct authors. When deciding wording guided solely by the quality of articles. It is not allowed to discriminate the authors as for their nationality, ethnicity, gender, religion, political views, sexual orientation, and so on.

Editors can not use for their own purposes materials of the rejected articles. Editors should strictly observe the rules of anonymity, in particular, to guarantee the anonymity of reviewers. In addition, editors are not allowed to distribute any information about submitted articles to any persons other than the authors, reviewers, consultants and scientific publisher.

Fee for publication

Payment is done according to the information given to the author, together with the letter of the text of the final publication approval. If the author does not pay within ten working days of sending a letter to the editorial board, the article will be rejected to be published in the current issue of the journal. After the payment the following article can be accepted for publication in the current or future issues of the journal.

Authors are entitled to publish their articles in the electronic version of the journal, and are guaranteed to get a printed copy of the journal «Philosophical Horizons» with their publication. At the request of authors can order additional printed copies of the journal for an additional fee.

Editorial address: 36003, Poltava, st. Ostrogradskogo, 2.

The journal posted online

http://pnpu.edu.ua/ua/philosophical_horizons.php

E-mail: philos_obr@ukr.net

Tel. (05322) 2-57-50, 56-23-13.

The journal is included to the List number 4 (addition to SAC Ukraine Presidium Decree of February 9, 2000 p., № 2-02 / 2, Bulletin of SAC Ukraine, №2, 2000) New List (SAC Ukraine Presidium Decree of 18 November 2009 g., № 1-05 / 5 bulletin SAC Ukraine, №12, 2009) and the Ministry of Education and Science of Ukraine of 12.29.2014 p. №1528 (annex 11) included in the list of professional editions of Ukraine, where the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences in the field of «Philosophy» can be published.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 38

Відповідальний науковий редактор ***П. А. Кравченко***

Технічний редактор ***І. М. Ковальова***

Дизайн ***О. М. Нарижна***

Верстка ***В. М. Бровко***

Підписано до друку 22.12.2017 р. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 9,3 Обл.-вид. арк. 9,8

Наклад 100 прим. Зам. № 1725

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Scientific publications

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific-theoretical journal

Issue 38

Responsible science editor ***P. A. Kravchenko***

Editing done ***I.M.Kovaliova***

Design ***O. M. Naryzhna***

Layout ***V. M. Brovko***

Signed for publication 22/12/2017 p. Format 60x84/16
Offset Paper. Offset.

Nominal printing pp. 9.3. Registry-publ. pp. 9.8
The circulation of 100 copies. Order Number 1725

Printed in PNPУ named after Korolenko
36003, m. Poltava, str. Ostrogradskogo, 2

Certificate of registration of subject publishing into the state register
DK series number 3817 from 01.07.2010.